

**DE BVD  
IN DE  
TWINTIGSTE EEUW**

**INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS  
VAN DE  
BINNENLANDSE VEILIGHEIDSDIENST  
1945-2000**

**DICK ENGELEN**

## INLEIDING

De Binnenlandse Veiligheidsdienst is voortgekomen uit het direct na de bevrijding opgerichte Bureau voor Nationale Veiligheid (BNV), maar is er geen integrale voortzetting van. Hoe nog tijdens het bestaan van het BNV uit geselecteerd personeel van dat bureau de Centrale Veiligheidsdienst (CVD) werd gevormd, en hoe de CVD vervolgens als BVD onder het ministerie van Binnenlandse Zaken kwam te ressorteren wordt in de eerste twee hoofdstukken beschreven.

De ontwikkeling van de BVD wordt behandeld in de daarop volgende drie hoofdstukken. Hoofdstuk III behandelt de periode tot plm. 1965, de periode van de 'klassieke' Koude Oorlog, waarin de BVD zich vrijwel uitsluitend bezig houdt met de communistische dreiging. Dat geldt voor elk van de drie operationele onderdelen van de dienst: beveiligingsbevordering, contra-inlichtingen en politiek extremisme. De organisatie van de dienst is afgestemd op de onderkende bedreigingen van de democratische rechtsorde en de veiligheid van de staat.

Het volgende hoofdstuk beschrijft de periode waarin naast (en niet: in plaats van) het communisme andere bedreigingen zich manifesteren. Met name gaat het dan in de jaren zeventig en tachtig om vormen van nationaal en internationaal terrorisme. Daarvoor had in de tweede helft van de jaren zestig het activisme van studenten en andere jongeren de volle aandacht gekregen. Het uitgangspunt voor de organisatie van de dienst is dan nog steeds de onderkende **dreiging**.

Pas in de periode na 1989/90 — toevallig samenvallend met de 'val van de Berlijnse muur' — stapt de BVD, na een ingrijpende reorganisatie, af van zijn oude organisatie-principe. Uitgangspunt voor de 'nieuwe dienst' worden de te beschermen **belangen**. Hoofdstuk V beschrijft deze reorganisatie en de daarop volgende nadere reorganisatie die ertoe leidde dat de **wettelijke taken** — zoals genoemd in de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten van 1987 — richtinggevend werden voor de organisatie van de BVD.

Per periode wordt aandacht besteed aan formeel-institutionele aspecten, maar ook aan de taakinhoud en -uitvoering van achtereenvolgens BNV, CVD en BVD.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Tenzij anders vermeld is de tekst van de hoofdstukken I, II en III gebaseerd op D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, Den Haag 1995.

## HOOFDSTUK I

### MILITAIR GEZAG

Al in een vroeg stadium had de Nederlandse regering in ballingschap plannen gemaakt met het oog op de overgangsperiode — na de Duitse nederlaag — tussen het wegtrekken van de Duitse bezettingstroepen en de terugkeer van het wettig Nederlands gezag. Het instrument om het gezagsvacuüm op te vullen werd het Militair Gezag dat in 1943 in Londen in het leven werd geroepen. Hoofd daarvan werd niet, zoals koningin Wilhelmina had gewenst, de voormalige hoofdcommissaris van politie in Rotterdam mr. L. Einthoven — die zat tot september 1944 als gijzelaar gevangen in Sint Michielsgestel — maar de kapitein van de generale staf mr. H. J. Kruls.

Het Militair Gezag zou in de genoemde overgangsperiode verantwoordelijk zijn voor alle facetten van overheidszorg, waarvan de zorg voor orde en rust niet de minst belangrijke was. De speciale verantwoordelijkheid daarvoor was opgedragen aan de Sectie III onder leiding van mr. R. P. J. Derksema. Deze sectie had een tweeledige taak: voorkomen dat in het in veler ogen te verwachten machtsvacuüm de communisten de macht zouden grijpen, en het zuiveren van het overheidsapparaat van collaborerende ambtenaren. Eén specifiek onderdeel van die taak was in Londen niet voorzien: het identificeren, opsporen en arresteren van medewerkers en *V-Männer* van Duitse diensten als Gestapo, Abwehr en Sicherheitsdienst (SD).

Zolang er nog gevochten werd was dat laatste de taak van de *Field Security*-eenheden van de geallieerde legers geweest, zoveel mogelijk ondersteund door met de lokale omstandigheden bekende deskundigen. Met het oog daarop had al in mei 1944 de Counter Intelligence Staff van het geallieerd opperbevel een *legal agreement* gesloten met de enige Nederlandse instantie die op dat moment als partner in aanmerking kwam: de Sectie III van het Militair Gezag. In het *legal agreement* waren afspraken vastgelegd over de verantwoordelijkheden van de geallieerde, respectievelijk de Nederlandse *counter intelligence*-organisaties. Naarmate de militaire operaties op Nederlands grondgebied vorderingen zouden maken, zouden de verantwoordelijkheden en bevoegdheden op dit terrein overgaan naar de Nederlandse kant.

De geallieerde opmars na de landing in Normandië maakte het mogelijk dat de kwartiermakers van het Militair Gezag zich al op 10 september 1944 in Brussel vestigden, een maand later gevolgd door

Derksema en een deel van zijn Sectie III. In de loop van de volgende maanden bleek deze niet voldoende gezag te hebben om zijn positie van exclusieve *counterpart* van de geallieerde *Field Security* te handhaven. Buiten hem om werkten verzetsorganisaties met de geallieerde diensten samen, waardoor van enige coördinatie geen sprake was, een coördinatie die ook en juist van geallieerde zijde werd gewenst.

Om dit probleem op te lossen vond op 23 mei 1945 in Den Haag een vergadering plaats waaraan behalve de chef-staf van het Militair Gezag, de inmiddels tot generaal-majoor opgeklommen mr. H. J. Kruls, ook de bewindslieden minister-president mr. P. S. Gerbrandy en minister van Oorlog dr. J. E. de Quay deelnamen. Aan deze bijeenkomst in hotel Des Indes werd bovendien deelgenomen door de juridisch adviseur van prins Bernhard mr. J. M. van Bemmelen, de secretaris-generaal van het ministerie van Justitie mr. J. R. M. van Angeren, het hoofd van het Bureau Inlichtingen <sup>2</sup> dr. J. M. Somer en diens plaatsvervanger mr. C. L. W. Fock; tenslotte was ook mr. R. P. J. Derksema aanwezig, die nog steeds hoofd van Sectie III van het Militair Gezag was.

Onder voorzitterschap van minister-president Gerbrandy kwam de vergadering in ruime meerderheid tot de conclusie dat Derksema en zijn organisatie niet beschikten over de vereiste kwaliteiten. Men zocht iemand van zwaar kaliber, in welk verband de naam viel van generaal H. Koot, tijdens de oorlog commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in bezet gebied. Toen deze weigerde, werd men het erover eens dat in diens plaats mr. L. Einthoven gevraagd zou worden, dezelfde die door koningin Wilhelmina twee jaar eerder was voorgesteld als hoofd van het Militair Gezag. Ook hij weigerde aanvankelijk, maar uiteindelijk wist zijn oude vriend De Quay hem over te halen. Daardoor kon Kruls op 29 mei 1945 een beschikking tekenen waarbij een Bureau voor Nationale Veiligheid (BNV) werd opgericht en waarbij tegelijkertijd Einthoven benoemd werd tot tijdelijk reserve-kolonel en hoofd van het BNV.

#### BUREAU voor NATIONALE VEILIGHEID (29 mei 1945 - 31 december 1946)

Aan de basis van Kruls' beschikking lag de overweging "dat het wenschelijk is, de werkzaamheden betreffende de handhaving van de

<sup>2</sup> Het Bureau Inlichtingen der Nederlandsche Regeering was in Londen opgericht bij KB van 28 november 1942, nadat een eerder opgerichte Centrale Inlichtingendienst aan competentieproblemen ten onder was gegaan.

in- en uitwendige veiligheid van den Staat gecoördineerd te doen verrichten" — een duidelijke verwijzing naar de zowel bij het Militair Gezag als bij de geallieerden levende wens op dat gebied. De uiterst summiere taakomschrijving viel in twee delen uiteen: het BNV zou "alle werkzaamheden [moeten] verrichten de in- en uitwendige veiligheid van den Staat betreffende"; daarbij zou het bureau over die werkzaamheden "contacten [moeten] opnemen en onderhouden met de Geallieerden" — en dat alles "met uitsluiting van alle andere instanties".

In de formulering van de beschikking is de problematiek terug te vinden waarvoor het BNV een oplossing zou moeten bieden, en ook de haast die men had om die oplossing tot stand te brengen. Die haast is ook terug te vinden in de manier waarop Einthoven het Bureau voor Nationale Veiligheid vorm gaf, of, in zijn eigen woorden, "uit de grond stampte". In beginsel stonden hem daartoe twee wegen open: hij kon uit door hem te selecteren mensen *from scratch* een nieuwe en kleine organisatie vormen, of hij kon alle in aanmerking komende groepen en diensten in één grote organisatie samenbrengen en daaruit de ongeschikte en/of onbetrouwbare personen geleidelijk verwijderen. Met name vanwege de tijdsdruk — er zaten duizenden mensen in cellen en kampen die nog verhoord moesten worden — koos Einthoven, daarin gesteund door zijn formele chef Kruls en door de minister van Oorlog De Quay, voor de tweede optie. Alleen op die manier zouden de activiteiten van de verschillende groepen gecoördineerd worden en bovendien daardoor een legale basis krijgen, namelijk in de instellingsbeschikking van het BNV. Alleen door die groepen onder het dak van het BNV te brengen was te voorkomen, aldus Einthoven, dat illegale activiteiten als arrestaties en verhoren door onbevoegden zouden worden voortgezet. Bovendien — en dat was in de gegeven omstandigheden minstens zo belangrijk — leek de gekozen opzet de enige manier om de bij die groepen berustende gegevens in handen te krijgen en samen te voegen. En juist die gegevens waren essentieel voor de uitvoering van de meest urgente van de taken van het BNV, het oprollen van de Duitse spionage-, sabotage- en *stay behind*-organisaties.<sup>3</sup> Concreter gezegd: het identificeren, opsporen, arresteren en verhoren van de tot die organisaties (Abwehr, Gestapo, Sicherheitsdienst) behorende Duitsers en Nederlanders, de onschuldigen op vrije voeten stellen en de rest over-

<sup>3</sup> Men was bang dat de Duitsers, na het terugtrekken van hun reguliere troepen, 'Werwolf'-groepen (verzets- en sabotagegroepen) zouden achterlaten om de geallieerden in de rug aan te vallen.

dragen aan de Politieke Opsporingsdiensten (P.O.D.'s) van het Militair Gezag, na 1 januari 1946 aan het onder Justitie ressorterende Directoraat Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging <sup>4</sup>.

Eindhoven's eerste zorg was dus al die groepen ook daadwerkelijk in het BNV te integreren, die zich tot 29 mei op eigen houtje, al dan niet in samenwerking met de geallieerden, met dit werk hadden bezig gehouden. Daartoe behoorden onder meer de sectie Centrale Inlichtingen van de Stoottroepen, de sectie III van het Militair Gezag en de Centrale Inlichtingendienst (CID). Deze laatstgenoemde dienst moet niet verward worden met de Centrale Inlichtingendienst die in de jaren twintig en dertig had bestaan, en evenmin met de Centrale Inlichtingendienst die in Londen enkele jaren een weinig succesvol bestaan had geleid als voorloper van het Bureau Inlichtingen. De CID die hier wordt bedoeld had tijdens de bezetting onder leiding van de inspecteur van politie W. E. Sanders systematisch inlichtingen verzameld over verraders en 'foute' figuren. In de zomer van 1944 beschikte de CID over een kartotheek met 6000 namen, reden waarom Sanders zich na de oorlog beschouwde als leider van een belangrijk politieel informatiecentrum. Het is dan ook niet toevallig dat Sanders op verzoek van Eindhoven de leiding op zich nam van wat de grootste afdeling van het BNV zou worden, de Opsporingsdienst.

De opbouw van het BNV nam enkele maanden in beslag. Regionale vertegenwoordigers van het bureau, de District Liaison Officers (DLO's) speelden daarbij een belangrijke rol. Zij hadden enerzijds tot taak — conform de instellingsbeschikking — het BNV te vertegenwoordigen bij de geallieerde en plaatselijke Nederlandse gezagsdragers, anderzijds moesten zij de documentatie overnemen van de Engelse en Canadese *Field Security sections* en van de plaatselijke of regionale verzetsgroepen. Dit laatste desnoods met inbegrip van de personen die de desbetreffende documentatie hadden opgezet en bijgehouden. Zo groeide het BNV in snel tempo. In november 1945, toen de aanname van personeel werd stopgezet, telde het bureau 1356 personeelsleden.

De gekozen werkwijze had het BNV een maximum aan gegevens opgeleverd, maar bijna onvermijdelijk ook een groot aantal onbekwame of onbetrouwbare personeelsleden. Omdat de tijd had ontbroken de aspirant-BNV'ers vóór indiensttreding te screenen, gebeurde dat in veel

<sup>4</sup> Het DGBR was opgericht bij KB van 1 november 1945; het begon zijn werkzaamheden op 1 januari 1946. Zie het RIO DGBR, PIVOT-rapport nr. 99, Den Haag 2000.

gevallen achteraf door de Dienst Officiëren Toegevoegd (DOT), een soort personeels-recherche die rechtstreeks onder Einthoven ressorteerde. Op die manier werden ongewenste elementen uit het BNV verwijderd, maar de bestaande onderlinge tegenstellingen en conflicten waren daarmee niet verdwenen. Die bestonden vooral binnen de Opsporingsdienst, verreweg het grootste onderdeel van het bureau en samengesteld uit verschillende elkaar wantrouwende voormalige verzetsgroepen. Het meest ingrijpende conflict evenwel was dat tussen het hoofd van de Opsporingsdienst, Sanders, en diens chef Einthoven.

Wat als de 'affaire-Sanders' bekend is geworden was in de eerste plaats een conflict tussen twee autoritaire persoonlijkheden die totaal verschillende opvattingen hadden over de manier waarop het BNV en met name de Opsporingsdienst zijn taak diende uit te voeren, maar het was tegelijkertijd ook onderdeel van de strijd van Justitie tegen het BNV.

De voormalige recherche-chef Sanders was gewend te denken in termen van het Wetboek van Strafvordering en hij verweet Einthoven dat deze verdachten zonder degelijk onderzoek overgaf aan het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging (DGBR). Einthoven van zijn kant had bezwaar tegen de naar zijn mening tijdverslindende manier waarop Sanders zijn zaken 'rond' maakte. In zijn visie moest het BNV, in casu de Opsporingsdienst, niet minder maar ook niet meer doen dan medewerkers van Abwehr, Gestapo en SD, al dan niet georganiseerd in *stay behind*-groepen, opsporen en identificeren, om hen na verhoor over te dragen aan de Politieke Opsporingsdiensten, later Politieke Recherche Afdelingen, van het DGBR. Die zouden de zaken dan verder politiek en justitieel afwikkelen. Het BNV zou immers maar een beperkte levensduur hebben.

Sanders bleef echter zijn eigen werkwijze volgen, waardoor hij rechtstreeks in conflict kwam met Einthoven. Daarbij kwam dat in januari 1946 het kabinet-Schermerhorn tot liquidatie van het BNV had besloten, enkele maanden later zelfs tot versnelde liquidatie. Vanaf 1946 zou van het BNV alleen nog maar een afwikkelingsbureau overblijven. Van de Opsporingsdienst, die honderden personeelsleden telde, zouden dan de laatste 15 man overgaan naar de PRA's-Gravenhage, evenals de andere PRA's ressorterend onder het DGBR.

In die situatie met voor hem weinig opwekkende vooruitzichten zocht Sanders steun bij de ambtelijke top van Justitie. In de zomer van 1946 had hij een bespreking met de secretaris-generaal van dat departement mr. J. C. Tenkink en de Amsterdamse procureur-generaal mr. J. A. van Thiel. Evenmin als Sanders waren zij vrienden van Einthoven. Als hoofd

van het BNV beschikte deze laatste over bevoegdheden als arrestatie, detentie en verhoor, bevoegdheden die als bij uitstek justitieel aangemerkt kunnen worden. In de ogen van Justitie was Eindhoven's BNV dan ook een anomalie die zo spoedig mogelijk diende te verdwijnen. Vandaar dat Tenkink en Van Thiel positief reageerden op Sanders' voorstel, dat hij zijn werk tegen de Duitse inlichtingen- en veiligheidsdiensten zou voortzetten onder de aegis van Justitie. Sanders zag een continuïteit tussen de vooroorlogse justitiële aanpak van de Duitse spionage in Nederland, en het werk dat hij op dat moment in BNV-verband verrichtte. Het was voor hem dan ook volkomen logisch dat 'zijn' dossiers betreffende de Duitse spionage de vooroorlogse dossiers van Justitie over dat onderwerp zouden completeren.

Tenkink en Van Thiel deelden Sanders' zienswijze. Diens voorstel paste bovendien in het oude streven van Justitie om de opsporing van bepaalde delicten, zoals handel in verdovende middelen, het drukken van vals geld en ook spionage, te concentreren bij gespecialiseerde justitiële informatie-centrales. Sanders kreeg de raad contact op te nemen met de directie Politie van het ministerie van Justitie. Van Thiel raadde hem bovendien aan, te solliciteren naar een functie bij dat departementsonderdeel.

Moreel gesteund door de ambtelijke top van Justitie en rekenend op een functie bij de directie Politie ging Sanders er toe over, geselecteerde BNV-dossiers te kopiëren om die ter beschikking van zijn toekomstige werkgevers te stellen. Aan deze in de ambtelijke en interdepartementale verhoudingen toch wat merkwaardige gang van zaken gaf Justitie een schijn van legitimiteit door Sanders te beloven dat minister-president Beel, die begin juli Schermerhorn was opgevolgd, op de hoogte zou worden gebracht. Daardoor in zijn voornemen gesterkt zocht Sanders ook zelf contact met Beel en zette hij hem zijn plan uiteen. Zeer waarschijnlijk heeft Beel als politiek verantwoordelijke voor het BNV Eindhoven van Sanders' plannen op de hoogte gebracht. Zo Beel al niet zelf op de gedachte zou zijn gekomen dat Justitie Sanders gebruikte — en dat Sanders zich bewust liet gebruiken — tegen het BNV, dan zal Eindhoven hem dat ongetwijfeld hebben duidelijk gemaakt. Hoe het zij, de manier waarop de 'affaire-Sanders' zijn climax bereikte doet in elk geval de regie van Eindhoven vermoeden.

Sanders werd bij Beel ontboden en hem werd gesommeerd alle gekopieerde BNV-dossiers mee te brengen. Daar, in de kamer van de minister-president, vond zijn aanhouding plaats, waarna hij voor verhoor werd overgebracht naar het Haagse politiebureau. Tegenover de



met de zaak belaste officier van justitie noemde hij als motief voor zijn handelwijze vooral zijn gebrek aan vertrouwen in Eindhoven. Hij ontkende niet dat hij over de desbetreffende BNV-dossiers overleg had gevoerd met Justitie, maar hij weigerde de namen te noemen van de twee 'hoge ambtenaren' Tenkink en Van Thiel.

Na twee jaar werd de zaak-Sanders afgesloten. In zijn rapport aan de Procureur-generaal bij het Gerechtshof in Den Haag concludeerde de officier van justitie dat voor strafvervolgning tegen Sanders niet voldoende termen aanwezig waren.

Overigens was de 'affaire-Sanders' eerder een gevolg dan de oorzaak van het verdwijnen van het BNV. Al eind januari had het kabinet-Schermerhorn besloten het BNV op termijn te liquideren. Na 4 maart van dat jaar zou de Bijzondere Staat van Beleg worden beëindigd, waardoor tevens Militair Gezag zou verdwijnen. Het BNV zou vanaf dat moment gaan ressorteren onder de minister-president. Deze laatste zette al in februari druk op het proces van liquidatie waartoe was besloten. Namens minister van Oorlog J. Meynen drong Schermerhorn er bij Eindhoven op aan, zoveel mogelijk de bij het BNV werkzame militairen, zo'n 250 man, vrij te maken voor inzet in Nederlands-Indië. Dat moest, zo redeneerde hij, gemakkelijk kunnen omdat al was afgesproken dat het BNV — dat in februari nog ongeveer duizend man telde — vóór september teruggebracht zou zijn tot 400 personeelsleden.

Schermerhorn voerde de druk op. Hij liet weten dat hij had besloten tot versnelde liquidatie "in verband met de zorgwekkende toestand van 's Lands financiën en de dringende behoefte aan militairen voor de opbouw van ons leger". Vanaf 1 augustus 1946 zou het BNV nog slechts een afwikkelingsbureau zijn en hoogstens nog 300 personeelsleden mogen tellen. Een kleine kern van de Opsporingsdienst zou volgens plan overgaan naar de PRA 's-Gravenhage van het DGBR om de nog resterende werkzaamheden af te ronden. Dat gebeurde inderdaad per 1 december 1946, onder de naam 'Dienst K'. Na opheffing van het DGBR maakte 'Dienst K' nog enige tijd als 'sectie K' deel uit van het Kabinet van de directie Politie van het ministerie van Justitie, tot 'sectie K' per 17 augustus 1949 definitief werd opgeheven.

Het Bureau voor Nationale Veiligheid was toen allang opgeheven, namelijk per 31 december 1946.

## TAAK, ORGANISATIE EN WERKWIJZE

In de beschikking van 29 mei 1945 waarbij het BNV werd ingesteld, werd de taak van het bureau omschreven als het verrichten van "alle werkzaamheden de in- en uitwendige veiligheid van den Staat betreffende" en bovendien "daarover contacten op te nemen en te onderhouden met geallieerden". Deze wel zeer ruime formulering werd tijdens het anderhalf jaar durende bestaan van het bureau op de volgende manier geconcretiseerd.

Voor het contact met de geallieerden werd een **District Liaison Office** (DLO) in het leven geroepen onder leiding van kapitein P. R. Gerbrands. Deze had zijn kantoor in Utrecht en rapporteerde aan Eindhoven persoonlijk. Daarnaast waren er in hetzelfde kader officieren die contacten onderhielden met geallieerde eenheden buiten Nederland, bijvoorbeeld met het British Army on the Rhine (BAOR). Het BNV had bovendien buitenposten, verbonden aan de Nederlandse vertegenwoordigingen in Brussel en Parijs. Het doel van het onderhouden van deze contacten was het in handen krijgen van gegevens en zo mogelijk documentatie met betrekking tot de Duitse inlichtingen- en veiligheidsdiensten, alsook van personen (van Duitse, Nederlandse of andere nationaliteit) die tot deze diensten in relatie hadden gestaan. Deze personen, zeker als het belangrijke inlichtingenspersonen betrof, werden dan van de geallieerden 'geleend'. Zo werden Schreieder en Giskes, de verantwoordelijken voor de Duitse kant van het 'Englandspiel', voor verhoor naar Nederland overgebracht.

De **Opsporingsdienst** is al enige keren aan de orde geweest. Anders dan de naam zou doen vermoeden was dit geen zelfstandig orgaan, maar een — belangrijk — onderdeel van het BNV. Evenals het DLO had dit onderdeel een per definitie beperkte levensduur: het opsporen van medewerkers en agenten van de Duitse inlichtingen- en veiligheidsdiensten eindigde met het overgeven van deze personen aan het DGBR. Daartoe was het overigens wel noodzakelijk dat de medewerkers die met die taak waren belast, de *case officers*, een goed inzicht hadden in de organisatie en werkwijze van genoemde Duitse diensten. Dat inzicht kregen zij in de eerste plaats van de Canadese *Field Security* die vóór het vertrek uit Nederland aan Eindhoven een samenvattend rapport aanbood betreffende de Duitse diensten en hun taken en werkwijze. Dit rapport werd door *case officers* van de Opsporingsdienst vertaald en waar mogelijk aangevuld met zelf verworven kennis. Het beschikbaar hebben van dit Canadese rapport maakte het naar de

mening van Einthoven mogelijk, nog vóór Kerstmis 1945 uit de duizenden nog gevangen zittende verdachten de echte 'CI-gevallen' (personen die op een of andere manier met de Duitse inlichtingendiensten te maken hadden gehad) te selecteren en de rest op vrije voeten te stellen.

Een wat oneigenlijk onderdeel van het BNV was het **bureau C** dat de antecedenten en de geschiktheid onderzocht van vrijwilligers die zich hadden gemeld voor de bevrijding van Nederlands-Indië. Het had met de eigenlijke taken van het BNV niet zo heel veel van doen, en ging per 1 maart 1946 dan ook over naar de militaire inlichtingendienst.

De interne personeelsrecherche, de **Dienst Officiëren Toegevoegd**, is al genoemd. Dit BNV-onderdeel ressorteerde direct onder Einthoven en had tot taak het screenen van personeel, meestal — gezien de haast — achteraf. Toen het BNV op zijn eind liep heeft dit onderdeel een taak gehad in het elders (bij de politie bijvoorbeeld) geplaatst krijgen van overtollig geworden BNV-personeel.

Een onderdeel dat wel degelijk rechtstreeks te maken had met "de in- en uitwendige veiligheid van den Staat" was het **bureau B** dat enkele tientallen medewerkers telde. Einthoven omschreef de taak van dit bureau als "het volgen van politieke stromingen die revolutionaire bewegingen kunnen veroorzaken". Het werk van bureau B was, met andere woorden, een voortzetting van hetgeen in het Interbellum was gedaan door de Centrale Inlichtingendienst (CI) die toen ressorteerde onder Binnenlandse Zaken en tegelijkertijd, als GS IIIB, onder de chef van de Generale Staf. In die periode had de CI, steunend op de lokale politie, de ontwikkelingen bijgehouden, en daarover gerapporteerd, in de Nederlandse links- en rechtsextremistische politieke groeperingen. Deze door de Tweede Wereldoorlog afgebroken draad werd ook in de personele sfeer weer opgepakt. Met ingang van 1 juli 1945 werd hoofd-inspecteur van politie J. G. Crabbendam hoofd van het bureau B. Bij de Haagse politie, waar hij vandaan kwam, had hij zich al voor de oorlog met politiek inlichtingenwerk bezig gehouden; tijdens de bevrijding was onder zijn leiding NSB-leider Mussert gearresteerd. Al snel ging Crabbendam ertoe over om — overigens met toestemming van Justitie — via de Procureurs-generaal bij de Gerechtshoven de gemeentelijke politiekorpsen in te schakelen bij het politieke inlichtingenwerk. Ook in dit opzicht werd de vooroorlogse praktijk hersteld.

Bureau B besteedde uiteraard ruim aandacht aan personen en groeperingen die streefden — of leken te streven — naar het levend houden van nationaal-socialisme of fascisme. Zo speelde het bureau een rol bij de opsporing van Arnold Meijer, de leider van het fascis-

tische Zwart Front (later Nationaal Front), die in augustus 1945 het interneringskamp in Vught was ontvlucht. Ook de kort na de bevrijding circulerende geruchten en berichten over de betrokkenheid van de zogenaamde 'Werwolf-organisatie' bij de ontsnapping van Duitse en Nederlandse politieke delinquenten waren voor het bureau aanleiding in actie te komen. Ook al bleek achteraf de jacht op de 'Werwolf' een jacht op spoken te zijn geweest, dat neemt niet weg dat in de verwarde situatie direct na de bevrijding het BNV zich niet kon veroorloven dergelijke geruchten niet te verifiëren.

Meer nog dan door het verslagen nazisme zag bureau B de democratische rechtsorde bedreigd door het communisme. Zoals gezegd knoopte Crabbendam ook in dit opzicht aan bij de vooroorlogse praktijk van de CI. Hij verzocht de inlichtingendiensten van de plaatselijke politie hem op de hoogte te houden van "die stroomingen (partijen, groepen, bewegingen of personen) welke door hun aard bij voorkomende gelegenheden gevaarlijk zouden kunnen worden voor de rust, orde of veiligheid van den Staat". Daarmee doelde hij op kleine trotskistische en anarchistische groeperingen, maar toch vooral op de communistische organisaties in Nederland: de CPN, de communistisch gedomineerde Eenheids Vakcentrale (EVC) en de communistische nevenorganisaties van jongeren en vrouwen. In de loop van januari 1946 begonnen de eerste berichten over activiteiten van lokale communistische partijafdelingen bij bureau B binnen te komen. Deze berichten waren gebaseerd op open bronnen, zoals het communistische dagblad *De Waarheid*, en op het bezoeken van openbare vergaderingen. Wellicht dat een enkele politie-inlichtingendienst over informanten in bijvoorbeeld de CPN beschikte, maar uit de rapportage van bureau B blijkt dat niet.

Voor de volledigheid zij hier nog vermeld, dat het BNV beschikte over een **afdeling A** (beheer), bij dit gemilitariseerd onderdeel van het Militair Gezag **Intendance** genoemd. In en door deze afdeling werden alle zaken gedaan op facilitair en beheersgebied. Hier werden bijvoorbeeld de aanschaffingen gedaan voor kantoorbenodigdheden, voertuigen, brandstof en voedsel. Naar later bleek is vooral bij dit onderdeel van het BNV op flinke schaal gefraudeerd en gestolen.

## RAPPORTAGE

Het enige onderdeel van het BNV dat externe rapportage verzorgde was het bureau B. Vanaf oktober 1945 stuurde het weekoverzichten aan de politie-verbindingen. In januari 1946 bracht het zijn eerste

Maandoverzicht uit, in eerste instantie eveneens bestemd voor de inlichtingendiensten van de lokale politiekorpsen. Ook in dit opzicht knoopte het bureau B aan bij de vooroorlogse praktijk van de Centrale Inlichtingendienst, die tweemaandelijks overzichten en later jaaroverzichten had gemaakt voor de plaatselijke politie.

In de Maandoverzichten van het bureau B kwam de brede belangstelling van het bureau tot uiting. Aan de orde kwamen voort- of herlevend nationaal-socialisme, ontwikkelingen in het Nederlandse communisme, maar — zeker aanvankelijk — ook onverdacht democratische partijen als de SDAP en de Nederlandse Volksbeweging (NVB) waartoe minister-president Schermerhorn behoorde en die mede was opgericht door Einthoven. Overigens was dat niet omdat laatstgenoemde partijen in de ogen van Crabbendam gevaarlijk waren, maar omdat alle politieke groeperingen voor het houden van vergaderingen gebonden waren (overigens niet lang) aan door het Militair Gezag af te geven vergunningen.

Van de andere BNV-onderdelen zou men alleen van de Opsporingsdienst kunnen zeggen dat hij extern rapporteerde in de vorm van de processen-verbaal van verhoor die aan het DGBR werden overgedragen. De andere onderdelen rapporteerden uitsluitend intern aan het hoofd van het BNV.

## RELATIES (NATIONAAL)

In de instellingsbeschikking waarbij het BNV was opgericht was met zoveel woorden gestipuleerd dat het BNV zijn werk zou uitvoeren "met uitsluiting van alle andere instanties". Dat betekende dat het BNV, met name op het terrein waarop de Opsporingsdienst werkzaam was, in grote mate autonoom kon optreden. Zo kon van de politie geëist worden dat bepaalde gevangenen voor verhoor aan het BNV werden overgedragen. Dat gebeurde niet altijd met overdreven veel égarde, hetgeen de populariteit van het BNV bij de desbetreffende politieinstanties niet verhoogde. Aan de andere kant werden de door het BNV gehoorde verdachten ofwel zo snel mogelijk — dat was althans de uitdrukkelijke bedoeling van Einthoven — aan het DGBR overgedragen, ofwel op vrije voeten gesteld.

Anders lag de zaak waar het de activiteiten van Crabbendams bureau B betrof. Zoals al uiteengezet was Crabbendam begonnen de politierelaties van de vooroorlogse Centrale Inlichtingendienst weer op te pakken. Dat betekende dat in de loop van 1946 het bureau zijn relatie-

netwerk met zowel de Gemeentepolitie als met de onder Justitie vallende Rijkspolitie begon op te bouwen en geleidelijk uit te breiden. De problemen die daarbij optraden in met name de relatie met de Rijkspolitie komen aan de orde in het hoofdstuk over de Centrale Veiligheidsdienst.

In de laatste fase van het bestaan van het BNV onderhielden officieren van de Dienst Officieren Toegevoegd relaties met andere overheidsinstanties, daaronder in de eerste plaats de politie, om — indien nodig — afvloeiend BNV-personeel elders een werkkring te bezorgen.

## RELATIES (INTERNATIONAAL)

De instellingsbeschikking droeg het BNV op, "contacten op te nemen en te onderhouden met de Geallieerden" op het terrein van de in- en uitwendige veiligheid. Met name de District Liaison Officers namen dit onderdeel van de BNV-taak voor hun rekening. Zij onderhielden de relaties met de Canadese en de Britse *Field Security*-eenheden zowel in Nederland als, in voorkomende gevallen, in Duitsland. In dat kader werd ook contact onderhouden met de Nederlandse Militaire Missie in Duitsland, waarvoor een speciale verbindingsofficier was aangewezen. De BNV-buitenposten in Brussel en Parijs onderhielden contacten met de overeenkomstige veiligheidsdiensten in België en Frankrijk. Al deze contacten hadden te maken met de werkzaamheden van de Opsporingsdienst. Bureau B was als onderdeel van het BNV nog niet aan internationale relaties toe.

## POLITIEKE STURING

Het Bureau voor Nationale Veiligheid ressorteerde in eerste instantie onder de chef-staf van het Militair Gezag, generaal-majoor mr. H. J. Kruls. Het lijkt erop dat Kruls Einthoven in grote mate zijn gang liet gaan. Van instructies aan het hoofd BNV lijkt geen sprake te zijn geweest, evenmin als van schriftelijke verantwoordingsrapportage aan Kruls. Wel is het natuurlijk mogelijk dat Einthoven Kruls mondeling op de hoogte hield van de gang van zaken, maar een schriftelijke neerslag daarvan is niet aangetroffen.

Na de opheffing op 4 maart 1946 van de Bijzondere Staat van Beleg en daarmee van het Militair Gezag ging Kruls zich volledig wijden aan zijn taak van chef van de Generale Staf. Einthoven ging met het BNV over naar de minister-president, aanvankelijk tevens minister van

Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, ir. W. Schermerhorn. Ook deze lijkt zich in de vier maanden dat hij het BNV onder zich had met de feitelijke gang van zaken weinig te hebben bemoeid. Zijn voornaamste bemoeienis met het bureau was het bevorderen van een zo snel mogelijke liquidatie. Overigens bemoeide Schermerhorn zich wel met de totstandkoming van de Centrale Veiligheidsdienst — daarover later meer.

Na de eerste na-oorlogse verkiezingen in mei 1946 werd dr. L. J. M. Beel, die in het kabinet-Schermerhorn minister van Binnenlandse Zaken was geweest, minister-president. Tegelijkertijd bleef hij minister van Binnenlandse Zaken. Meer dan zijn voorgangers was hij persoonlijk betrokken bij de gang van zaken bij het BNV, zoals in de zaak-Sanders was gebleken. Ook bij de nasleep van deze affaire speelde hij een rol.

Terwijl in de laatste maanden van 1946 de liquidatie van het BNV in hoog tempo werd afgerond, had Sanders zijn visie op de 'zaak-Sanders' laten optekenen door de journalist J. W. Matthijsen. Diens brochure *Naar aanleiding van de liquidatie van het Bureau Nationale Veiligheid* kwam neer op een aanval op Eindhoven en, niet verwonderlijk, een verdediging van Sanders. De brochure werd begin november 1946 aan de pers toegezonden. Dit was voor Eindhoven aanleiding Beel te verzoeken, een commissie in te stellen om de beschuldigingen aan zijn adres te onderzoeken. Binnen een maand voldeed Beel aan Einthovens verzoek en installeerde hij de commissie-Wijnveldt, zo genoemd naar haar voorzitter, de advocaat-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden mr. J. Wijnveldt. De commissie, geïnstalleerd op 3 december 1946, zou het beleid bij het BNV moeten onderzoeken, meer in het bijzonder in hoeverre de kritiek op de leiding (Eindhoven dus) gerechtvaardigd was, en welke rol Sanders in het geheel had gespeeld. Bovendien kreeg de commissie de opdracht te bezien onder welk departement de inmiddels opgerichte Centrale Veiligheidsdienst zou moeten ressorteren.

Hoewel de commissie zo te zien een blanco volmacht kreeg om met aanbevelingen te komen, bleek nog voordat de commissie was geïnstalleerd, hoezeer opdrachtgever Beel zelf partij was geworden in deze kwestie. Naar aanleiding van vragen in de Tweede Kamer over de 'affaire-Sanders' had hij eind november de instelling van de commissie-Wijnveldt aangekondigd en melding gemaakt van de aan deze commissie te verstrekken opdrachten. Tegelijkertijd had hij de Kamer en de nog te installeren commissie-Wijnveldt een schot voor de boeg gegeven door onderbrenging van de CVD bij Justitie sterk af te raden. Dat zou bij

de bevolking de vrees voor een geheime politie oproepen — naar zijn mening een terechte vrees. Tegenover Eindhoven drukte Beel zich nog duidelijker uit toen hij hem toevertrouwde dat hij, Beel, de huidige toestand wilde bestendigen: de Centrale Veiligheidsdienst onder de minister-president.

## PARLEMENTAIRE CONTROLE

Van parlementaire controle op het BNV kan eigenlijk niet worden gesproken. Het eerste naoorlogse 'normale' parlement werd pas in mei 1946 via algemene verkiezingen gekozen — een jaar na de bevrijding en een jaar na de instelling van het BNV. Bij de behandeling van de Rijksbegroting voor 1946, in november 1946, werden naar aanleiding van de brochure over de 'zaak-Sanders' voor het eerst vragen gesteld over de gang van zaken bij het BNV. In zijn antwoord kon minister-president Beel (trouwens ook minister van Justitie mr. J. H. van Maarseveen) volstaan met te verwijzen naar de spoedig in te stellen commissie-Wijnveldt die de gang van zaken bij het in zijn laatste fase van liquidatie verkerende BNV zou onderzoeken. Beel zegde de Kamer toe, te zijner tijd het rapport met de bevindingen van de commissie ter visie te zullen leggen.



## HOOFDSTUK II

### CENTRALE VEILIGHEIDSDIENST (9 april 1946 - 8 augustus 1949)

Al in het najaar van 1945, terwijl hij het Bureau voor Nationale Veiligheid uit de grond stampte, werkte Einthoven tegelijkertijd in stilte aan een andere dienst, de Centrale Veiligheidsdienst (CVD). Het eerste politiek overleg daarover vond plaats op 30 oktober van dat jaar ten burele van minister-president Schermerhorn. Behalve Schermerhorn zelf waren daarbij aanwezig minister van Oorlog Meynen, minister van Justitie Kolfsochten, Kruls (toen nog in zijn hoedanigheid van chef-staf van het Militair Gezag) en het hoofd van het BNV, Einthoven.

### DISCUSSIE OVER TOEKOMSTIGE CVD

Het was deze laatste geweest die bij zijn chef Kruls op dit overleg had aangedrongen. Hij had gesuggereerd daarbij ook Schermerhorn en Meynen uit te nodigen. Dat ter vergadering ook de minister van Justitie aanwezig was, was geen idee van Einthoven geweest, maar naar alle waarschijnlijkheid een persoonlijk initiatief van Schermerhorn. Mogelijk wilde hij verwijten achteraf over buitensluiten van Justitie voorkomen. In het licht van de latere ontwikkelingen is het overigens interessant te constateren dat de minister van Binnenlandse Zaken bij dit overleg niet was uitgenodigd, hoewel dit departement voor de Tweede Wereldoorlog formeel verantwoordelijk was geweest voor de Centrale Inlichtingendienst.

In de discussie over een nieuw te creëren veiligheidsdienst — het enige punt van de agenda — werd de noodzaak van een dergelijke dienst niet expliciet aan de orde gesteld. Kennelijk waren de gesprekspartners het bij voorbaat met elkaar eens dat zo'n dienst er moest komen ter vervanging van het als tijdelijk bedoelde BNV. Ervaringen tijdens de bezettingsjaren en argwaan tegenover het communisme zullen daarbij een rol hebben gespeeld.

De discussie werd geopend door Meynen. Naar zijn mening zou op den duur nog maar een klein deel van het BNV-werk voor zijn departement van belang zijn. Een nieuwe dienst die in zekere zin het BNV zou vervangen zou dan ook niet onder hem, maar onder de minister-president moeten ressorteren. Hij wees daarbij op de situatie in Engeland waar, naar Meynen meende te weten, zowel de inlichtingen- als de veiligheidsdienst onder de Prime Minister ressorteerden. Deze ge-

dachte sprak Schermerhorn aan, maar zo'n dienst zou dan wel radicaal moeten verschillen van het BNV. Dat was teveel in opspraak geraakt en bovendien veel te groot. Misschien, zo meende Schermerhorn, was het BNV te gebruiken als camouflage voor wat hij "een werkelijke dienst" noemde.

Schermerhorns uitspraken klonken Einthoven als muziek in de oren: dit was immers precies wat hem voor ogen stond en de reden dat hij op deze bespreking had aangedrongen. Hij vroeg (en kreeg) toestemming om zijn plannen in die richting uit te werken, plannen die hij waarschijnlijk al vanaf de oprichting van het BNV had gekoesterd. Terwijl hij namelijk bezig was het BNV 'uit de grond te stampen' had hij tegelijkertijd in stilte voorbereidingen getroffen voor de opbouw van een andere dienst. De kerntaak van het BNV was in beginsel eindig en werd uitgevoerd door de Opsporingsdienst. Met dit onderdeel van zijn bureau bemoeide Einthoven zich weinig. Des te meer aandacht besteedde hij aan het bureau B en aan de rechtstreeks onder hem ressorterende onderdelen, de Dienst Officieren Toegevoegd (DOT) en het bureau-Pot.

Het bureau B en de DOT zijn in het vorige hoofdstuk besproken als integrale onderdelen van het BNV. Het bureau-Pot komt nu voor de eerste keer aan de orde. Dit bureau, bij gebrek aan een andere benaming genoemd naar het hoofd ervan, L. Pot, zat organisatorisch met slechts een dun lijntje vast aan het BNV en telde slechts een handvol medewerkers. Leendert Pot was gedurende de Tweede Wereldoorlog een belangrijk lid geweest van de inlichtingengroep-Kees, had naar Londen weten te komen en had daar een belangrijke functie bekleed bij het Bureau Inlichtingen. Zijn bureau hield zich bezig met bestudering van de spionage vanuit de Sovjet-Unie, daarbij gesteund en gecoached door de Britse veiligheidsdienst MI 5. Zo vlak na de bevrijding, met de Sovjet-Unie nog formeel als bondgenoot, leek het verstandig het bestaan van dit bureau niet aan de grote klok te hangen. Vandaar dat Einthoven het bureau-Pot apart huisvestte. De salarissen kwamen evenwel uit het budget van het BNV.

Het waren deze drie BNV-onderdelen (bureau B, DOT en bureau-Pot) die Einthoven bestemd had om de kern te vormen van de nieuwe dienst. De ministerraad ging in beginsel accoord met Schermerhorns voorstel, behalve de Buitenlandse Inlichtingendienst (opgericht per 16 februari 1946) ook de nieuw te creëren Centrale Veiligheidsdienst onder de minister-president te laten ressorteren, evenals met het voorstel dat deze dienst, zoals Meynen had bepleit, in grote trekken zou

lijken op de Britse veiligheidsdienst MI 5. Hoe die nieuwe dienst er in concreto uit zou zien zette Einthoven in januari 1946 uiteen voor een groot deel van de ministerraad.

## EINTHOVENS PLAN

Einthovens uitgangspunt was dat de nieuwe dienst zou moeten beveiligen tegen externe en interne bedreigingen: zowel tegen spionage, sabotage en anti-democratische propaganda vanuit het buitenland, als tegen ondermijning van het wettig gezag en de democratische rechtsorde door Nederlanders en Nederlandse organisaties. Naar zijn mening zou deze dienst geen executieve bevoegdheden moeten krijgen en zich moeten beperken tot het verzamelen en doorgeven van inlichtingen op de genoemde terreinen.

Met betrekking tot de organisatie en werkwijze van de toekomstige CVD legde Einthoven de klemtoon op twee onderdelen. Om te beginnen achtte hij onmisbaar voor de taakuitvoering van de dienst wat hij zelf noemde een "kaartsysteem" en wat thans wellicht het beste omschreven kan worden als een documentatiesysteem. In dit systeem zouden de meldingen van gemeentepolitie, rijkspolitie en marechaussee tesamen met die van de dienst zelf samengebracht en gecentraliseerd moeten worden. Zo had de Centrale Inlichtingendienst dat tussen de wereldoorlogen ook gedaan. Einthoven pleitte er evenwel voor om, anders dan toen het geval was geweest, de genoemde politie-instanties nu te verplichten de relevante gegevens aan de Centrale Veiligheidsdienst door te geven.

Een tweede verbetering ten opzichte van de vooroorlogse situatie dacht Einthoven te bereiken door de CVD een opleidingstaak te geven ook voor de genoemde politie-instanties. Bovendien zou de dienst behalve eigen en politiepersoneel ook het personeel van de militaire inlichtingendiensten moeten opleiden, evenals de aan te wijzen 'security officers' van de departementen en van vitale bedrijven.

Ter verbetering van de vooroorlogse gang van zaken stelde Einthoven tenslotte voor, dat in de toekomst genoemde vitale bedrijven hun personeel zouden kunnen screenen. Voor de oorlog was dat eigenlijk niet toegestaan geweest, wat niet wegnam dat het hier en daar, bijvoorbeeld bij Philips, toch had plaatsgevonden.

Voor de opbouw van een dienst zoals door hem geschetst dacht Einthoven ongeveer een jaar nodig te hebben, vooral omdat het aan te trekken personeel behoorlijk gescreend zou moeten worden. Dat was

bij de oprichting van het BNV een praktische onmogelijkheid geweest, met alle gevolgen van dien.

Op Eindhoven's uiteenzetting volgde een discussie die zich toespitste op vragen van competentie en bevoegdheden. Minister van Binnenlandse Zaken Beel stelde de vraag aan de orde, welke minister voor de nieuwe dienst verantwoordelijk zou zijn. Meynen had al laten weten dat hij in dat opzicht geen ambities koesterde. Schermerhorn was met Meynen van oordeel dat "gezien de politieke aspecten" de minister-president de aangewezen bewindsman was om de niet-militaire inlichtingen- en veiligheidsdiensten onder zijn beheer te hebben, daarin bijgevallen door Eindhoven.

Inhakend op Eindhoven's stelling dat de toekomstige CVD geen executieve bevoegdheden zou moeten hebben, stelde minister van Justitie Kolfshoten de vraag wie in voorkomende gevallen dan wel verantwoordelijk zou zijn voor de aanhouding van personen die verdacht worden van bijvoorbeeld spionage. Tot opluchting van Schermerhorn ("toch niet de minister-president?") bleek Eindhoven van mening dat in die gevallen dat de normale justitiële autoriteiten zouden moeten zijn, een mening waarmee Kolfshoten volgaarne instemde.

Minister van Overzeese Gebiedsdelen J. H. A. Logemann wilde weten welke Nederlandse dienst de contacten zou onderhouden met de Netherlands Forces Intelligence Service (NEFIS) in Nederlands-Indië. Volgens Eindhoven zou dat afhankelijk zijn van het onderwerp: wanneer het zou gaan over onderwerpen buiten Nederland zou de Buitenlandse Inlichtingendienst (BID) het aanspreekpunt zijn; als het om extremisme ging zou de CVD dat zijn. Overigens zou de liaison tussen de Indische en Nederlandse diensten enige maanden later concreet vorm krijgen door de detachering in Den Haag van de NEFIS-vertegenwoordiger G. P. Kiès.

Schermerhorn wilde de discussie afronden met een formeel besluit tot instelling van een Centrale Veiligheidsdienst, maar Kolfshoten wenste alleen te beslissen op een concreet op schrift gesteld voorstel. Daarom werd besloten dat Eindhoven een ontwerp-Koninklijk Besluit zou maken, vergezeld van een tentatieve begroting. Beide stukken zou Schermerhorn dan aan de ministerraad ter goedkeuring voorleggen.

Het concept dat Eindhoven medio maart 1946 indiende onderging bij de behandeling in de ministerraad nauwelijks wijzigingen. Een poging van Financiën om behalve de gewone ook de geheime uitgaven van de dienst te controleren werd door Eindhoven verijdeld. Zijn advies, het hoofd van de dienst daarover slechts tegenover de minister-president verantwoording te doen afleggen, werd overgenomen.

## HET KONINKLIJK BESLUIT VAN 9 APRIL 1946

Het KB van 9 april 1946, no. 27, waarbij de Centrale Veiligheidsdienst werd ingesteld, droeg dan ook in grote mate het stempel van Eindhoven. Zo bepaalde artikel 2 "deze dienst wint inlichtingen in" — een impliciete aanduiding dat de dienst niet beschikte over executieve bevoegdheden. Hetzelfde artikel bepaalde verder dat die inlichtingen betrekking moesten hebben op "spionage, sabotage en voor de binnenlandse orde en veiligheid ongewenschte propaganda" en op "elk streven gericht op bestrijding van het wettig gezag met onwettige middelen, dan wel op aantasting van de grondslagen van een democratischen regeeringsvorm".

Artikel 3 gaf de CVD een monopoliepositie op het gebied van het contra-inlichtingenwerk en het politieke veiligheidswerk door te stipuleren dat alleen de CVD de in artikel 2 genoemde inlichtingen mocht inwinnen "met uitsluiting van alle overheidsorganen, -diensten en in overheidsdienst staande personen".

Artikel 5, dat de samenwerking met de politie regelde, was nogal vrijblijvend geformuleerd: het hoofd van de CVD kan de minister-president voorstellen om de minister onder wie de politie ressorteert te verzoeken, die politie opdracht te geven tot het inwinnen van door de CVD gevraagde inlichtingen. De afstandelijke formulering verraadt de hand van Justitie en maakte de samenwerking CVD-politie voor een groot deel afhankelijk van de goede wil van dat departement. En juist aan die goede wil ontbrak het.

De instelling van de CVD, niet onder Justitie maar onder de minister-president was door Justitie — in casu secretaris-generaal Tenkink en de procureurs-generaal — als zeer teleurstellend ervaren. Dat leidde ertoe dat men het bestaan van de CVD als het ware negeerde door te stellen dat men het desbetreffende 'geheime' (want niet gepubliceerde) KB 'niet kende', waardoor de ambtelijke top van Justitie zich gerechtigd voelde om door te gaan met de opbouw van wat men enigszins overdreven een concurrerende veiligheidsdienst zou kunnen noemen. De procureurs-generaal bleven via de Rijkspolitie inlichtingen verzamelen over extremistische personen en organisaties. De PG bij het Gerechtshof te Arnhem ging zover dat hij in januari 1947 de politie in zijn ressort op dat punt instrueerde aan de hand van dezelfde tekst die de CVD in zijn instructie aan dezelfde politie had gestuurd. De op die manier door de Rijkspolitie ingewonnen inlichtingen werden gezonden aan het bureau Kabinet van de directie Politie van Justitie.

Dat bureau had zich voor de oorlog al bezig gehouden met de opsporing van spionage; nu kwam daar nog bij het volgen van de ontwikkelingen in het communisme en andere vormen van extremisme.

Het zal duidelijk zijn dat de 'samenwerking' tussen CVD en Justitie op die manier sterk op een bureaucratische oorlogvoering ging lijken. Daarin had in de zomer van 1946 de 'affaire-Sanders' al een rol gespeeld, maar ook de nasleep ervan had ermee te maken. Genoemd is al de instelling van de commissie-Wijnveldt, die niet alleen de 'affaire-Sanders' moest onderzoeken, maar ook het beleid van de BNV-leiding en die bovendien moest adviseren onder welk departement de CVD uiteindelijk zou moeten ressorteren.

## RAPPORT-WIJNVELDT

In mei 1948 bracht de commissie-Wijnveldt haar rapport uit aan minister-president Beel. Aan duidelijkheid liet het rapport niets te wensen over: "met erkenning van en waardering voor de grote werkkraft, eer en goede trouw door mr. Einthoven betoond" deelde de commissie de in de brochure-Matthijsen geuite kritiek op de leiding van het BNV. Einthoven was "niet de krachtige figuur gebleken" die aan het BNV leiding had moeten geven. Hij had beleidsfouten gemaakt die "mede oorzaak waren van de ineenstorting van het BNV". De commissie betreurde dan ook dat hem de leiding was opgedragen van de CVD, ook al erkende zij dat Einthoven veel tegenwerking had ondervonden, met name van Sanders die "zich in vele opzichten had misdragen".

De commissie was niet alleen negatief over Einthoven, zij was dat ook over de inmiddels al twee jaar bestaande departementale indeling van de CVD. In plaats daarvan bepleitte de commissie een andere, nieuwe dienst onder de chef van de Generale Staf. Deze dienst, te noemen GS III B, zou geen eigen opsporingspersoneel moeten hebben, maar alleen een kleine staf voor documentatie en coördinatie. Hij zou vier sub-secties moeten tellen: een voor buitenlandse inlichtingen, een voor militaire veiligheid, een voor civiele beveiliging en tenslotte een voor binnenlands extremisme. Laatstgenoemde sub-sectie zou, zo lijkt het, ongeveer samenvallen met het bureau B van Crabbendam.

Wat in dit voorstel opvalt is het ontbreken van een expliciete verwijzing naar de bestrijding van spionage. In zijn schriftelijk advies aan de commissie had Einthoven daarvan nogal een punt gemaakt en een nauwe relatie gelegd tussen spionage door de Sovjet-Unie en de

communistische partijen in het Westen. Hij had zich daarbij vooral gebaseerd op de verklaringen daaromtrent van de in Canada overgelopen medewerker van de Russische militaire inlichtingendienst GRU, Igor Gouzenko. Dat de commissie de bestrijding van spionage niet eens noemde geeft grond aan de veronderstelling dat zij deze taak geheel aan Justitie wilde overlaten, temeer daar zij ook had aanbevolen dat elk departement — naast GS III B — over zijn eigen inlichtingendienst zou moeten beschikken. Binnenlandse Zaken bijvoorbeeld zou een dergelijke dienst moeten hebben op het gebied van de openbare orde.

Het is niet waarschijnlijk dat Beel, die de post van minister-president combineerde met het ministerschap van Binnenlandse Zaken, de oordelen en de aanbevelingen van de commissie-Wijnveldt juichend in ontvangst heeft genomen. Uitvoering daarvan zou een verlaten van het 'Engelse model' betekenen en een terugkeer naar de vooroorlogse situatie. Voor Beel was evenwel belangrijker dat hij als minister-president zijn directe greep zou verliezen op zowel de Buitenlandse Inlichtingendienst als de Centrale Veiligheidsdienst: beide diensten zouden immers opgaan in het voorgestelde GS III B. Justitie zou de spionagebestrijding aan zich trekken en Binnenlandse Zaken zou zich op inlichtingengebied alleen met openbare orde mogen bezighouden. Daar kwam een persoonlijk element bij. Beel had een groot vertrouwen in de persoon van Einthoven. Dat was gebleken in de 'affaire-Sanders', maar ook uit het feit dat Einthoven in februari 1948 in opdracht van Beel naar Nederlands-Indië was gereisd om daar de inlichtingen- en veiligheidsdiensten te reorganiseren. Beel moet met het rapport-Wijnveldt dan ook behoorlijk in zijn maag hebben gezeten, omdat hij zowel over Einthoven als over de departementale inbedding van de CVD geheel anders oordeelde. In deze situatie stak partijgenoot en minister van Justitie J. H. van Maarseveen, misschien zijns ondanks, Beel de helpende hand toe.

Al eerder is aan de orde geweest dat Justitie de CVD dwarsboomde. Toen Beel in juli 1946 minister-president was geworden werd hij door Einthoven overstroomd met klachten over Justitie. Vooral in 1947 liepen de spanningen hoog op. Volgens Einthoven was er "op deze wijze niet te werken" en hij vroeg Beel om de minister van Justitie tot de orde te roepen. Daarbij zette Einthoven nog eens op een rij wat er volgens hem zou moeten gebeuren. Om te beginnen zou Justitie het bestaan van de CVD moeten erkennen en zich moeten houden aan het Koninklijk Besluit waarbij de dienst was ingesteld. De Procureurs-

generaal zouden hun 'inlichtingendiensten' moeten opheffen en tenslotte zou de directie (later directoraat-generaal) Politie moeten stoppen met inlichtingenwerk op het terrein van de CVD.

Een gesprek Beel-Van Maarseveen medio mei 1948 leidde niet tot een oplossing. Van Maarseveen voelde zich waarschijnlijk klem zitten tussen aan de ene kant zijn eigen topambtenaren en aan de andere kant zijn partijgenoot en minister-president Beel. Als uitweg uit wat voor hem kennelijk een impasse was, stelde Van Maarseveen voor een commissie te benoemen en die te laten leiden door de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken M. J. Prinsen.. Het genoegen waarmee Beel dit voorstel overnam laat zich raden. Hij nam onmiddellijk de samenstelling van de desbetreffende commissie ter hand en nodigde de ministers van Justitie (Van Maarseveen) en van Oorlog (A. H. J. Fievez) uit, ieder een hoge ambtenaar af te vaardigen om in de commissie plaats te nemen. De minister van Binnenlandse Zaken P. J. Witteman kreeg het verzoek, Prinsen ter beschikking te stellen om de commissie te leiden.

Ook het formuleren van de taak van de commissie hield Beel in eigen hand. De commissie-Prinsen zou het werk van de commissie-Wijnveldt moeten afronden — een term waarmee Beel eigenlijk bedoelde 'overdoen'. Zij zou de wenselijkheid van reorganisatie van de CVD moeten bekijken, evenals de afbakening van taken tussen de CVD en de politie. Tenslotte moest de commissie bindende richtlijnen vaststellen voor de samenwerking tussen de CVD en politie en Justitie. In dat kader moest de commissie ook onderzoeken in hoeverre de — onder Justitie vallende — Rijkspolitie zich ten onrechte had begeven op het terrein van de CVD.

Op 30 juni 1948 installeerde Beel de commissie-Prinsen. Daarvan maakten verder deel uit Beels hoogste ambtenaar, raadadviseur in algemene dienst C. L. W. Fock, de chef van de Marinestaf E. J. van Holthe, de chef van de Generale Staf H. J. Kruls en de secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, J. C. Tenkink.

De bureaucratische oorlog rond de CVD werd nu voortgezet binnen de commissie-Prinsen. Tenkink liet weten dat de Procureurs-generaal niet veel vertrouwen in de CVD hadden, "en niet ten onrechte" naar zijn mening. Het was hem namelijk bekend dat de CVD systematisch gegevens voor Justitie achter hield. Prinsen zette daarop uiteen, dat de omstandigheden veranderd waren ten opzichte van de situatie vóór de Tweede Wereldoorlog. Het was niet langer nodig dat de Procureurs-



generaal zich tot in de details op de hoogte hielden van de politieke stromingen die gevaarlijk zouden kunnen worden voor de staat. Het handhaven van orde en rust behoorde thans immers tot de competentie van Binnenlandse Zaken, en het inwinnen van inlichtingen over mogelijke verstoring daarvan was een taak voor de plaatselijke politie en de CVD. Prinsen zei te vrezen, dat de gedachtengang van de Procureurs-generaal nog stamde uit de tijd dat zij op dit terrein een taak hadden. Met de komst van de CVD was voor hen die taak echter vervallen.

Prinsens betoog zette de toon voor de uitkomst van het werk van de commissie. Tegenover zijn eigen minister gaf Tenkink later ook toe, dat de Procureurs-generaal op het gebied van de ordehandhaving het pleit hadden verloren. Naar zijn gevoel had hij in de discussie terrein moeten prijsgeven aan Prinsen, omdat Fock met hem "onder één hoedje speelde" en Kruls en Van Holthe zich voor deze problematiek niet interesseerden.

Met zijn vermoeden dat Fock met Prinsen onder één hoedje speelde had Tenkink meer gelijk dan hij misschien beseftte. Als raadgever van Beel wist Fock als geen ander hoe de minister-president over de CVD-kwestie dacht. Maar dat hij Prinsen steunde bij diens pogen de CVD onder Binnenlandse Zaken te brengen, en niet probeerde de dienst onder Algemene Zaken te houden, had alles te maken met het feit dat Beel in juli 1948 was opgevolgd door W. Drees.

Anders dan vóór hem Schermerhorn en zeker Beel, had Drees weinig affiniteit met een dienst als de CVD en al helemaal niet met Eindhoven. Daarbij was ongetwijfeld Einthovens rol als lid van het Driemanschap van de Nederlandse Unie een factor van betekenis, maar het waren toch vooral Einthovens persoon en optreden die voor Drees onverteerbaar waren. Zijn afkeer van de CVD-chef ging zo ver dat Fock hem moest overreden, Eindhoven nog persoonlijk te ontvangen. Drees had dan ook een willig oor voor Focks suggestie, de CVD 'over te doen' aan Binnenlandse Zaken dat die dienst maar al te graag onder zijn vleugels zou nemen. Drees' instemming gaf Fock de ruimte om in de commissie-Prinsen een oplossing in die richting te stimuleren, onder meer door met Prinsen onder het inmiddels bekende hoedje te spelen. En met succes.

## RAPPORT-PRINSEN

Op 24 januari 1949 bood Prinsen aan Drees het rapport van zijn

commissie aan. De voornaamste aanbevelingen daarin waren:

1. de CVD onder Binnenlandse Zaken te plaatsen onder de naam Binnenlandse Veiligheidsdienst;
2. de taken van de BVD vast te stellen overeenkomstig de oorspronkelijke voorstellen die Eindhoven voor de CVD had gedaan;
3. een coördinatiecommissie in het leven te roepen om de samenwerking tussen de verschillende diensten te bevorderen.

In een uitgebreide toelichting betoogde het rapport dat de regering moest kunnen beschikken over een apparaat dat haar op de hoogte zou houden van bedreigingen ten aanzien van de "openbare orde, rust en veiligheid in het Koninkrijk in de meest uitgebreide zin". Hoewel het rapport preventieve maatregelen nodig achtte tegen wat heette "staatsvijandige penetraties", waarmee ongetwijfeld werd gezinspeeld op de op dat moment nog vrij recente communistische machtsovername in Tsjecho-Slowakije, noemde het als belangrijkste taak voor de BVD het waarnemen en registreren van de genoemde bedreigingen. Rapportage daarover zou de regering helpen bij het bepalen van haar beleid; strafrechtelijke belangen zouden in deze context van secundair belang zijn.

De commissie was tot het inzicht gekomen dat uiteenlopende departementale behoeften hadden geleid tot het ontstaan van verschillende inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Zo ressorteerde de Buitenlandse Inlichtingendienst onder de minister-president, minister van Algemene Zaken, de Militaire Inlichtingendienst onder de minister van Oorlog, de Marine Inlichtingendienst onder de minister van Marine en de Justitiële inlichtingendienst (geen dienst in de eigenlijke zin van het woord, maar het totaal van justitiële opsporingsactiviteiten) onder de minister van Justitie. Tenslotte was er dan nog de Centrale Veiligheidsdienst ten aanzien waarvan de commissie tot de conclusie was gekomen dat deze het best onder de minister van Binnenlandse Zaken zou kunnen vallen.

Niet alleen de departementale indeling van de CVD, ook de taak van die dienst had de commissie nog eens onder de loep genomen. Het resultaat daarvan kwam grosso modo overeen met hetgeen Eindhoven al in januari 1946 voor de ministerraad had uiteengezet. De dienst zou, uitsluitend in het binnenland, gegevens moeten inwinnen omtrent "personen in relatie tot staatsgevaarlijke activiteiten" (bedoeld wordt hier spionage), gericht tegen Nederland of zijn bondgenoten. Daarnaast zou de dienst gegevens moeten inwinnen over extremistische

stromingen — globaal de taak van het oorspronkelijke bureau B. Tenslotte zou de dienst de beveiliging moeten bevorderen in vitale en kwetsbare bedrijven en instellingen, zowel in de particuliere als in de overheidssector. Deze drie taken zijn gedurende tientallen jaren de kerntaken gebleven van de Centrale, respectievelijk Binnenlandse Veiligheidsdienst.

Als een apart taak-element noemde de commissie het onderhouden van verbindingen met bevriende buitenlandse diensten. Op het moment dat het rapport verscheen waren in Nederland drie zogenaamde 'zusterdiensten' vertegenwoordigd. Vanaf de bevrijding had Eindhoven een nauwe relatie met de Engelse diensten onderhouden, de relatie met de Franse diensten volgde op enige afstand; de Amerikaanse CIA moest eerst nog (in 1947) opgericht worden voordat ook deze dienst een vertegenwoordiging naar Nederland kon sturen.

De kern van Beels opdracht aan de commissie-Prinsen was echter het aandragen van een oplossing voor de slechte samenwerking tussen Justitie en de CVD. De commissie meende die gevonden te hebben in de instelling van een Commissie van Coördinatie — alweer een commissie, maar nu een permanente. Om haar taak naar behoren te kunnen vervullen diende deze commissie een zodanig gezag te hebben, dat niemand minder dan de minister-president het voorzitterschap zou moeten bekleden. De dagelijkse leiding van een klein uitvoerend bureautje van de Commissie van Coördinatie zou dan kunnen berusten bij een vice-voorzitter, voor welke functie gedacht werd aan een recent gepensioneerde hoge militair.

Alvorens haar rapport aan de minister-president aan te bieden had de commissie-Prinsen zich ervan overtuigd dat de bij de materie betrokken ministers haar conclusies en aanbevelingen konden onderschrijven. Dat laatste gold eveneens, na overleg met Prinsen c.s. voor de meerderheid van de commissie-Wijnveldt. Zo niet voor de Raad van State.

## DE RAAD VAN STATE

Het advies van de Raad van State ten aanzien van het concept-Koninklijk Besluit dat de voorstellen van de commissie-Prinsen moest formaliseren, was vernietigend. De Raad greep terug op de voorstellen van de commissie-Wijnveldt en beval aan, de inlichtingen- en veiligheidsdiensten onder te brengen bij de Generale Staf. Deze standpuntbepaling had mogelijk te maken met het feit, dat de voormalige

secretaris-generaal van Justitie, Van Angeren, sinds eind 1945 deel uitmaakte van dit hoge college. Hij had immers over de inrichting van het inlichtingen- en veiligheidswerk uitgesproken ideeën, die hij voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog getracht had te verwezenlijken.

Het was vooral Drees' secretaris-generaal Fock die de bouwstenen aandroeg voor het nader rapport van de minister-president aan de koningin. Punt voor punt ging Drees in op de adviezen en de argumenten van de Raad van State. Zo nam hij het advies van de Raad om het KB te publiceren niet over, omdat hij daarvan "ongewenste agitatie van extremistische zijde" verwachtte. Bovendien, aldus Drees, was ook uit de begrotingen al gebleken dat de diensten in kwestie al lang bestonden, zodat publicatie van het KB eigenlijk overbodig was.

Wat de diensten zelf betrof stelde hij geen grote wijzigingen voor ten opzichte van de al bestaande situatie. Alleen zou de Centrale Veiligheidsdienst voortaan onder de naam Binnenlandse Veiligheidsdienst gaan ressorteren onder de minister van Binnenlandse Zaken. Drees noemde het, in navolging van de commissie-Prinsen, van groot belang dat de nodige coördinatie tot stand zou komen tussen de verschillende in het KB genoemde diensten. Vandaar dat hij van mening was dat hijzelf daaraan leiding zou moeten geven. De aanbeveling van de Raad, de inlichtingen- en veiligheidsdiensten onder de chef van de Generale Staf te plaatsen wees hij van de hand. Een dergelijke constructie, aldus Drees, kon alleen maar denkbaar zijn na intreden van de Staat van Oorlog en Beleg.

## KONINKLIJK BESLUIT VAN 8 AUGUSTUS 1949

Op 8 augustus 1949 tekende koningin Juliana het Koninklijk Besluit waarvoor het rapport-Prinsen de basis had gelegd. Het KB markeerde het einde van een tijdperk waarin Justitie langs de lijn van de Procureurs-generaal een overheersende rol had gespeeld op het gebied van de binnenlandse veiligheid. Het markeerde ook het einde van de periode waarin behalve de Buitenlandse Inlichtingendienst ook de Centrale Veiligheidsdienst rechtstreeks onder de minister-president ressorteerde.

De overgang van de veiligheidsdienst naar een ander ministerie en onder een andere naam veranderde echter niets aan zijn taken, organisatie en werkwijze. Deze institutionele aspecten van de CVD worden daarom meegenomen in het volgende hoofdstuk over de eerste periode van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, 1949-1965.

## HOOFDSTUK III

### BINNENLANDSE VEILIGHEIDSDIENST (1949 [1946] - 1965)

Het feit dat gedurende een groot deel van 1946 het Bureau voor Nationale Veiligheid en de Centrale Veiligheidsdienst naast elkaar hebben bestaan, mag tekenend genoemd worden voor de perceptie van de bedreiging van de democratische rechtsorde en de veiligheid van de staat in dat jaar. Aan de ene kant moest korte metten gemaakt worden met de restanten van de geheime diensten van het nationaal-socialistische Duitsland, aan de andere kant eiste de 'nieuwe' dreiging van het nationale en internationale communisme de aandacht. Het BNV rondde de strijd tegen het nationaal-socialisme af, de CVD maakte zich op voor de strijd tegen het communisme.

De preoccupatie met het communisme is terug te vinden in de taakinhoud maar ook in de organisatie van de Centrale/Binnenlandse Veiligheidsdienst in de eerste twee decennia van zijn bestaan. Hoewel de Indonesische kwestie de dienst niet onberoerd liet en rechtsextremisme — al dan niet in verband daarmee — nooit uit het blikveld van de dienst verdween, was het toch in de eerste plaats het communisme waarop de dienst zijn volle aandacht richtte. Dat betekende dat de dienst het als zijn taak zag de regering op de hoogte te houden van plannen en ontwikkelingen in de Communistische Partij van Nederland en haar nevenorganisaties enerzijds, en anderzijds van de bedreigingen die zich vanuit 'Moskou' op Nederland richtten, zoals spionage, propaganda en steun aan de CPN. Als aanvulling op en sluitstuk van deze taken droeg de dienst ertoe bij dat op vitale posten in overheid en bedrijfsleven alleen betrouwbare Nederlanders werden benoemd. Negatief geformuleerd betekende betrouwbaar in deze periode: niet behorend tot een neo-nazistische, neo-fascistische, anarchistische, trotskistische of — vooral — communistische partij of organisatie.

### HET KONINKLIJK BESLUIT VAN 8 AUGUSTUS 1949

Dit KB, vrucht van de inspanningen van de commissie-Prinsen, vormde de wettelijke grondslag voor niet alleen de Binnenlandse Veiligheidsdienst, maar tegelijkertijd voor de Nederlandse *intelligence community*. Het stelde de taken vast van de BVD maar ook van de

Buitenlandse Inlichtingendienst (BID) <sup>5</sup> en de militaire diensten <sup>6</sup> en regelde de samenwerking tussen de diensten onderling en tussen de diensten en het Openbaar Ministerie en de politie. In een apart hoofdstuk werd de Commissie voor coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten genoemd. Aan die coördinatie had het tot dan toe ontbroken en de commissie-Prinsen had dit onderwerp tot sluitsteen van haar rapport gemaakt.

Het Koninklijk Besluit werd enkele malen gewijzigd. In 1951 kreeg de Koninklijke Luchtmacht, inmiddels zelfstandig krijgsmachtdeel geworden, een eigen inlichtingendienst, en in 1956 werd de Commissie voor coördinatie vervangen door één functionaris, de Coördinator.

Het KB werd niet gepubliceerd en was 'vertrouwelijk' geclassificeerd. Dit had te maken met het feit dat de leiding van de BID tegen publicatie grote bezwaren had, omdat daardoor openlijk zou worden toegegeven dat Nederland in het buitenland spioneerde. Wel werd het KB bij de griffies van de Eerste en Tweede Kamer gedeponneerd, waar de parlementariërs het desgewenst vertrouwelijk konden inzien. Op den duur nam het parlement met deze oplossing geen genoegen, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken.

## TAKEN

De taken van de Binnenlandse Veiligheidsdienst waren in artikel 1 van het eerste hoofdstuk van het Koninklijk Besluit <sup>7</sup> als volgt omschreven:

- het inwinnen van gegevens omtrent alle personen, die van een staatsgevaarlijke activiteit of neiging daartoe ten opzichte van Nederland of met Nederland bevriende buitenlandse mogelijkheden blijken te geven of hebben gegeven;
- het inwinnen van gegevens omtrent extremistische stromingen;
- het bevorderen van veiligheidsmaatregelen in alle vitale en kwetsbare overheids- en particuliere instellingen en bedrijven;
- het verrichten van al hetgeen voor een goede functionering van de

<sup>5</sup> zie *De Buitenlandse Inlichtingendienst*, PIVOT-rapport no. 30.

<sup>6</sup> zie *De militaire inlichtingendiensten*, PIVOT-rapport no. 61.

<sup>7</sup> Besluit van 8 augustus 1949, no. 51, houdende nadere regelen met betrekking tot de organisatie, de werkwijze, de taak en de samenwerking van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Gewijzigd bij Koninklijk Besluit van 25 augustus 1951, no. 2 (LUID toegevoegd), en van 1 maart 1956, no. 9 (Coördinator ipv Cie. van Coörd).

Binnenlandse Veiligheidsdienst noodzakelijk is;

- het onderhouden van verbindingen met de overeenkomstige inlichtingen- en veiligheidsdiensten van bevriende buitenlandse mogendheden.

In het tweede lid van artikel 1 was, mogelijk bedoeld als tegemoetkoming aan Justitie, nog eens ten overvloede vastgelegd dat de BVD zich niet als concurrent zou begeven op het terrein van Openbaar Ministerie en politie: "de dienst bezit generlei executieve bevoegdheden".

De in het KB gehanteerde globale en enigszins abstracte formulering van de taken van de BVD vraagt om enige concretisering. Met "staatsgevaarlijke activiteit" werd bedoeld op spionage, sabotage en ondermijnende propaganda, bedreven door de Sovjet-Unie en de communistische Oost-Europese landen, tesamen wel de AIJG (Achter het IJzeren Gordijn)-landen genoemd. Interessant is dat onder sabotage ook werd verstaan "allerlei bijzondere activiteiten ter voorbereiding van een greep naar de macht, zoals penetratie en infiltratie in voor de veiligheid van de staat van belang zijnde instellingen en bedrijven" <sup>8</sup>, een rechtstreekse verwijzing naar de manier waarop in 1948 in Tsjecho-Slowakije de communistische greep naar de macht is voorbereid. De afdeling die zich met deze zaken bezig hield was de Afdeling C, voortgekomen uit het in het vorige hoofdstuk genoemde bureau-Pot.

Bij "extremistische stromingen" moet gedacht worden aan anti-democratische partijen en organisaties aan de uiterste rechter- en linkerzijde van het politieke spectrum. Daaronder namen de communistische organisaties, zoals gezegd, de verreweg belangrijkste plaats in. Het dienstonderdeel dat zich met deze materie bezig hield was de afdeling B, rechtstreekse voortzetting van het bureau B van het BNV, en nog steeds onder leiding van Crabbendam.

Het "bevorderen van veiligheidsmaatregelen" vond vooral plaats in de preventieve sfeer. Aan de ene kant ging het om adviezen met betrekking tot materiële voorzieningen, zoals brandkasten, hekken, hang- en sluitwerk, aan de andere kant om personele beveiliging, dat wil zeggen het screenen van sollicitanten naar vertrouwensfuncties bij overheid en bedrijfsleven. Deze, in het KB van 1949 voor het eerst genoemde taak (maar impliciet al opgenomen in het takenpakket van de CVD) was het terrein van de afdeling D.

<sup>8</sup> SSA BVD, Cursusmateriaal Afdeling KO, ordner C, toelichting op KB.

De formulering "het verrichten van al hetgeen voor een goede functionering van de Binnenlandse Veiligheidsdienst noodzakelijk is" is zonder toelichting even vanzelfsprekend als nietszeggend. In concreto wordt hier bedoeld op de taken van enkele 'hulpafdelingen' ten behoeve van bovengenoemde drie primaire afdelingen. Het betreft hier in de eerste plaats drie zogenaamde Kabinetsafdelingen, rechtstreeks ressorterend onder het hoofd van de dienst, KA, KB en KO. KB verrichtte de operationele werkzaamheden, het recruterende en 'runnen' van agenten en informanten; KO verzorgde de opleidingen van eigen personeel en van de met de BVD samenwerkende diensten en KA (Algemene Zaken) was verantwoordelijk voor het beheer van personeel en materieel. Daarnaast gaat het om de Afdeling Centrale Documentatie (ACD), die ten behoeve van de hele dienst de registratie, documentatie en archivering verzorgde.

Het "onderhouden van de verbindingen met de overeenkomstige inlichtingen- en veiligheidsdiensten van bevriende buitenlandse mogelijkheden" tenslotte laat aan duidelijkheid weinig te wensen over. Deze taak was opgedragen aan de Kabinetsafdeling Exploitatie Buitenland (KEB).

## ORGANISATIE

De organisatievorm van de Centrale/Binnenlandse Veiligheidsdienst weerspiegelde de autocratische stijl van leidinggeven van Einthoven. Rechtstreeks onder hem ressorteerden de hierboven al summier aangeduide Kabinetsafdelingen waarin de taken verricht werden die hem het naast aan het hart lagen en die hij dus het belangrijkste vond. Daarbij moet vooral gedacht worden aan de **afdeling KB** die verantwoordelijk was voor het operationele werk ten behoeve van zowel de afdeling B van Crabbendam als de afdeling C waaraan Pot oorspronkelijk leiding gaf. De afdeling KB was niet groot; zij telde bij de overgang van CVD naar BVD slechts een tiental 'operators'.

Behalve in de Kabinetsafdelingen waren de taken van de dienst ondergebracht in een viertal 'gewone' afdelingen. Daarin werden de overige hoofdtaken van de dienst uitgevoerd onder supervisie van het plaatsvervangend hoofd van de dienst, H. W. Felderhof.

De grootste daarvan was Crabbendam's **afdeling B**, waarin alle vormen van politiek extremisme werden bestudeerd en waar de rapportage aan de regering en andere belanghebbenden, waaronder in de eerste plaats de politie, werd verzorgd. Daarbij trad al spoedig een zekere specialisatie op. Er kwam binnen de afdeling B een sectie die zich met de communistisch gedomineerde vakbeweging, de EVC, ging bezig



houden; er kwam een sectie BCP die zich op de CPN als zodanig richtte en daarnaast kwam er een sectie BFA die de Front- en Andere organisaties (waaronder de trotskistische) bestudeerde. Zoals al eerder vermeld was voor de uitvoering van de 'B-taak' de relatie met de inlichtingendiensten van de plaatselijke politie van groot belang. Voor het onderhouden van die relatie werd in de jaren vijftig een aparte sectie van de afdeling B in het leven geroepen, BOP (B Operaties Politie). Voor het onderhouden van de contacten met de korpschefs kwam er in diezelfde periode een speciaal daarvoor aangewezen Kabinetsfunctionaris KCP (Kabinet Contact Politie), wat met zich meebracht dat BOP zich vooral concentreerde op de relaties op werkniveau.

De afdeling C was aanzienlijk kleiner. Telde 'B' eind 1948 ruim 40 medewerkers, 'C' had er op dat moment maar elf. De afdeling had tot taak het tegengaan van spionage door de inlichtingendiensten van de Sovjet-Unie en de andere communistisch geregeerde landen. Het eerste hoofd van deze afdeling, L. Pot, had het 'vak' geleerd in Groot-Britannië waar hij met enkele collega's in 1946 een cursus bij MI 5 had gevolgd. Op den duur vond binnen de afdeling specialisatie plaats en kwamen er aparte landensecties: CR (Rusland), CS (satellietlanden als Polen, Roemenië en Tsjecho-Slowakije). Na verloop van tijd kwam er een aparte sectie die zich bezig hield met de spionage vanuit de DDR, CD.

Bij de start van de BVD nauwelijks groter dan 'C' was de afdeling D, die de beveiliging van overheid en bedrijfsleven moest bevorderen. Het ging daarbij, zoals uiteengezet, om zowel de materiële als de personele beveiliging. Ook binnen 'D' vond met de groei van de organisatie specialisatie plaats. Er kwam een sectie die speciaal de overheid als 'klant' had, 'D Overheidsbeveiliging' (DOB) en een sectie die zich op het bedrijfsleven richtte, 'D Industriebeveiliging' (DIB).

De afdeling Centrale Documentatie (ACD) was niet veel kleiner dan 'B' en eind 1948 groter dan 'C' en 'D' samen. Ook binnen dit centrale dienstonderdeel ontkwam men niet aan specialisatie en onderverdeling. Een sectie Organisaties (ACD/O) registreerde en documenteerde de informatie met betrekking tot de extremistische groeperingen en partijen (waaronder in de eerste plaats de CPN en haar nevenorganisaties), en een sectie Personen (ACD/P) vormde de persoonsdossiers (PD's). ACD/P op zijn beurt was onderverdeeld in een sub-sectie die de PD's samenstelde ten behoeve van de afdeling C (ACD/PC), en een sub-sectie die hetzelfde deed voor de afdeling B (ACD/PB).

Binnen de ACD was een centrale rol weggelegd voor de kartotheek (ACD/K) waarin alle namen van personen die voor de dienst van be-

lang werden geacht waren vastgelegd. Dat waren niet alleen leden van extremistische organisaties en personen die van spionage verdacht werden, maar ook alle personen naar wie een veiligheidsonderzoek was ingesteld in het kader van een sollicitatie naar een vertrouwensfunctie. Deze laatste categorie namen maakte van het ACD/K-bestand verreweg het grootste deel uit.

De hierboven globaal beschreven organisatie-structuur onderging in de loop van de jaren natuurlijk aanpassingen, maar het voor de naar Engels model opgezette dienst kenmerkende 'need to know'-beginsel bleef gehandhaafd. Daarbij ging het om de afscherming van de werkzaamheden tussen de verschillende dienstonderdelen, maar vooral om de scheiding tussen enerzijds operationele activiteiten en anderzijds bewerking, analyse en rapportage. Deze scheiding ('compartimentering') was bedoeld om geheime bronnen te beschermen, maar ook om schade veroorzaakt door eventuele 'lekken' zoveel mogelijk te beperken.

Oorspronkelijk waren alle operationele activiteiten geconcentreerd binnen de Kabinetsafdeling KB. Met de groei van de dienst werd ook binnen dit onderdeel een onderverdeling aangebracht. Er kwam een eenheid die speciaal ten behoeve van 'B' ging werken naast een eenheid die hetzelfde deed ten behoeve van 'C'. In een volgend stadium werden deze Kabinetsafdelingen aan het begin van de jaren zestig, na het vertrek van Einthoven, van elkaar en van de dienstleiding losgemaakt en opgenomen in respectievelijk de afdeling B en de afdeling C. De scheiding tussen operaties en bewerking bleef daarbij echter gehandhaafd. De afdeling B viel zodoende uiteen in een onderafdeling B Operaties (BO) en een onderafdeling B Verwerking (BV). De afdeling C kende een soortgelijke scheidslijn tussen de respectieve onderafdelingen C Verwerving (CV) en C Bewerking (CB).

Het vertrek van Einthoven per 1 april 1961 en diens opvolging door J. S. Sinninghe Damsté bracht ook elders in de dienst enige herschikking van onderdelen met zich mee. Er kwam een afdeling E, waarin een aantal ondersteunende taken in secties waren ondergebracht. De oude Kabinetsafdeling KO werd in wezen gedegradeerd tot sectie EO; de uitwerking van telefoon- en microfoontaps geschiedde in een sectie EJ; de antecedenten- en veiligheidsonderzoeken, werden uitgevoerd door de sectie E IX.<sup>9</sup> Het volg- en observatiewerk was toevertrouwd aan

<sup>9</sup> Benaderingsonderzoeken werden ingesteld naar personen die de dienst wenste te benaderen om hun medewerking te vragen, bijvoorbeeld als informant of om tijdelijk onderdak te verlenen aan een observatieteam.

de sectie E XIII. Beide laatstgenoemde taken waren in het prille begin ondergebracht geweest bij de afdeling B en hadden daarvan de nummering 'meegenomen', zodat bijvoorbeeld B IX werd omgezet in E IX.

## WERKWIJZE

Wanneer men de administratieve en ondersteunende onderdelen — hoe belangrijk ook voor het functioneren van de dienst — buiten beschouwing laat, werden de in het Koninklijk Besluit genoemde hoofdtaken uitgevoerd door de afdelingen B, C en D. Bij het uiteenzetten van de werkwijze van de dienst zal die volgorde worden aangehouden. Daarnaast zal op geëigende momenten worden stilgestaan bij de modus operandi van de operationele afdeling KB en van enkele E-secties. Tenslotte zal aandacht besteed worden aan de manier waarop de afdeling ACD binnen de dienst een spilfunctie vervulde op het gebied van registratie, documentatie en archivering. Hoewel ter wille van de overzichtelijkheid de werkwijze van ieder van de genoemde dienstonderdelen apart besproken zal worden, is het goed daarbij te bedenken dat deze dienstonderdelen — ondanks de compartimentering — geen van elkaar losstaande eilandjes vormden. KB werkte voor zowel de afdeling B als voor de afdeling C. De afdeling D had om zijn werk goed te doen gegevens nodig van zowel 'B' als 'C'. De ACD verwerkte gegevens die door 'B', 'C' en 'D' ter behandeling werden doorgestuurd. De observatie- en volgsectie E XIII werkte in het belang van 'B' en 'C', de sectie Onderzoek E IX voor de gehele dienst.

De afdeling B van achtereenvolgens BNV, CVD en BVD was, zoals al vaker opgemerkt, de oudste en grootste afdeling van de dienst. Voor het uitvoeren van haar taak, het "inwinnen van gegevens omtrent extremistische stromingen" vormden open bronnen de basis van alle kennis omtrent die stromingen. De desbetreffende secties lazten op hun specifieke terrein — EVC, CPN, communistische vrouwen- en jongerenorganisaties, rechtsextremisme — alle beschikbare kranten, tijdschriften en brochures van die organisaties. De dienst was daarop geabonneerd door tussenkomst van een vertrouwde boekhandel. Zo had de BVD op het communistische dagblad *De Waarheid* enkele tientallen abonneeenten.

Deze open bronnen leverden een schat aan gegevens en inzicht in algemene politieke lijn van de desbetreffende organisaties en bovendien de namen van de voornaamste functionarissen daarvan. 'Close reading'

van open bronnen leverde echter nog niet alle noodzakelijk geachte gegevens op. Men wilde ook weten wat de plannen waren voor de nabije en wat verder gelegen toekomst; hoe de relaties waren met soortgelijke organisaties in het buitenland; waar de financiën vandaan kwamen; hoeveel leden bijvoorbeeld de CPN had en hoeveel abonnees *De Waarheid*, wie die leden waren en wie die abonnees — allemaal gegevens waarmee de door de afdeling B bestudeerde organisaties niet te koop liepen en die zij zeker voor de BVD verborgen wilde houden. Om de gewenste informatie niettemin binnen te halen was men dus gedwongen om meer te doen dan alleen het raadplegen van open bronnen. Hier komt de afdeling KB in zicht, wier taak het was op heimelijke ('operationele') manier de open bronnen aan te vullen met de gewenste moeilijk te verkrijgen gegevens. De oudste manier om dat te doen, al voor de Tweede Wereldoorlog toegepast door de inlichtingendiensten van de politie in bijvoorbeeld Rotterdam en Amsterdam, was het penetreren, het insluizen van agenten, in de organisaties waarom het ging. De aan de hand van door agenten en informanten <sup>10</sup> verstrekte informatie vervaardigde zogenaamde operatierapporten werden 'open gemaakt', dat wil zeggen ontdaan van elementen die de identiteit van de berichtgever zouden kunnen prijsgeven. De 'opengemaakte' rapporten, informatierapporten geheten, werden toegezonden aan de analisten, naar Engels voorbeeld 'caseworkers' genoemd. De alleen op de berichtgever betrekking hebbende gegevens, de 'operationele gegevens', werden apart bewaard: het 'nul-dossier' met de persoonsgegevens van de desbetreffende menselijke bron, en de voortgangsrapportage over de ontwikkeling van de bron. Deze gegevens waren zeer beperkt toegankelijk op 'need to know'-basis.

De operationele afdeling KB verzorgde ook het plaatsen van af-luistermicrofoons in gebouwen en woningen van met name communistische organisaties en personen. De hieruit gedistilleerde informatie, voor zover relevant, werd in geparafraseerde vorm aan de desbetreffende sectie van de afdeling B toegezonden. Evenals dat bij menselijke bronnen het geval was, werd de herkomst van de informatie — in dit geval de microfoon — zo goed mogelijk versluierd. In het verband van de technische operaties is het dienstig op te merken, dat de CVD/BVD ten behoeve van de 'zuivere' (politieke) B-taak nooit gebruik heeft gemaakt

<sup>10</sup> Anders dan agenten behoefden informanten niet hun best te doen een organisatie, bijvoorbeeld een CPN-afdeling, binnen te dringen. Zij gaven informatie door die zij in de normale uitoefening van hun werkzaamheden tegenkwamen. Zo kan men zich voorstellen dat functionarissen van de 'bona fide' vakbonden de BVD wel eens wat vertelden over hun ervaringen met communistische collega's.

van telefoontaps. Daarvoor was namelijk de inschakeling van derden, de PTT, nodig, terwijl het plaatsen van microtoons geheel in eigen beheer kon geschieden. Overigens zal nog blijken dat de dienst in het kader van de contra-terrorismetaak (ook wanneer die taak binnen de afdeling B werd uitgevoerd) en de contra-inlichtingentaak wel degelijk gebruik maakte van telefoontaps.

Een derde soort operationele activiteit die de afdeling KB ten behoeve van de afdeling B verrichtte was de 'surreptitious entry' (SE) actie. Dergelijke acties — er zijn er vele uitgevoerd — bestonden uit het op professionele wijze inbreken in kantoren van communistische organisaties, bijvoorbeeld bij de Eenheidsvakcentrale (EVC) aangesloten vakbonden. Het ging erom, de desbetreffende ledenadministratie te kopiëren, om die vervolgens in te voeren in de eigen BVD-administratie. Toen op den duur bleek dat die organisaties hun administratie niet altijd punctueel bijhielden werd deze vorm van inlichtingenvergaring gestopt.

Een vorm van informatieverwerving die ten dienste van de afdeling B slechts af en toe en eigenlijk alleen in de eerste jaren werd toegepast, was het volgen en observeren van tot de CPN of EVC behorende leidende personen. Het ging in die gevallen vooral om het vaststellen van iemands identiteit, contacten en/of het juiste woonadres.

De werkwijze van de **afdeling C** vertoonde kenmerkende verschillen met die van de afdeling B. Deze afdeling richtte zich op personen, niet op organisaties. Daarbij ging het om personen die er door de dienst van verdacht werden actieve of potentiële spionnen te zijn. In beginsel maakte het niet uit voor welke vreemde mogendheid deze spionnen werkzaam waren, maar in de praktijk ging het in het overgrote deel van de gevallen toch om spionage ten faveure van een communistisch geregeerd land, niet in de laatste plaats de Sovjet-Unie.

De afdeling ging te werk volgens de methode 'beginning from the known': men wist dat zich onder de diplomaten van de Oost-Europese ambassades medewerkers bevonden van de inlichtingendiensten van die landen. Om hun werk te kunnen doen hadden die inlichtingenofficiërs (IO's) contacten nodig met de plaatselijke bevolking. Het vaststellen van die contacten was dus het eerste dat moest gebeuren. De afdeling C deed dat met behulp van twee inlichtingenmiddelen die zij niet zelf in huis had, maar die gehanteerd werden door twee secties van de afdeling E.

Het eerste middel was de telefoontap, het controleren van het telefoonverkeer van een ambassade op verdachte contacten met Neder-

landers. De machtiging ('bijzondere last') daartoe werd op (gemotiveerde) voordracht van het hoofd van de dienst per kwartaal gegeven door vier ministers: de minister-president, de eigen minister van Binnenlandse Zaken, de minister van Justitie en die van Verkeer en Waterstaat waaronder de PTT toen ressorteerde. De machtiging gold voor maximaal drie maanden en kon zonodig verlengd, dat wil zeggen opnieuw voor drie maanden verleend worden.

De gang van zaken rond de telefoontap was als volgt. De op een bepaalde lijn gevoerde gesprekken werden uitgewerkt en zonodig vertaald door een speciaal daarvoor in het leven geroepen sectie van de afdeling E. Dit materiaal werd, al naar gelang de nationaliteit, verdeeld over de secties van de bewerkende onderafdeling (CB) van de afdeling C: CBR (Rusland), CBS (satellietlanden) en CBD (DDR). Daar werden parafrases gemaakt van de belangwekkend geachte delen van de vastgelegde gesprekken; de bedoeling hiervan was het versluieren van de als uiterst geheim beschouwde technische bron. De originele transcripties werden door de *caseworkers* in veel gevallen bewaard in werkdossiers, meestal tot aan het vertrek van de Russische inlichtingenofficier (IO). De parafrases kwamen terecht enerzijds in de persoonsdossiers <sup>11</sup> van de deelnemers aan het genoteerde gesprek (zowel de Oost-Europese diplomaat als zijn Nederlandse gesprekspartner), anderzijds bij de medewerkers van de desbetreffende sectie van de operationele onderafdeling CV (van Verwerving), voorheen KB. Zo zond CBR zijn parafrases naar CVR, enzovoorts, soms vergezeld van de aanbeveling om de Nederlandse deelnemer aan het genoteerde gesprek te 'benaderen', dat wil zeggen uit te nodigen tot samenwerking met de BVD tegen de spionagepogingen van het desbetreffende ambassade lid.

Zo'n benadering had natuurlijk niet altijd succes. Bij een weigering tot medewerking was echter in elk geval bereikt dat de benaderde persoon was 'aangebrand' en daardoor onbruikbaar geworden als eventuele agent van de 'tegenpartij'. Gelukte de benadering wel, dan kon zo'n contact uitgroeien tot een dubbeloperatie: gestuurd door de operationele medewerker van de afdeling C deed een dubbelagent het voorkomen dat zij of hij bereid was in te gaan op de verzoeken om medewerking van de Oost-Europese diplomaat.

Dubbelagenten waren de kroonjuwelen van de afdeling C. Zij lever-

<sup>11</sup> Ook ten behoeve van de afdeling C werden door ACD persoonsdossiers pas aangelegd wanneer over een persoon al het nodige 'op kaart' was gebracht.

den namelijk de antwoorden op de vragen die de afdeling zich stelde: was de Oost-Europese diplomaat een IO onder diplomatiek 'cover'; indien inderdaad inlichtingenofficier, wat wilde hij dan weten; hoe ging hij daarbij te werk. Bovendien, zo luidde de redenering, had een dubbelagent een 'early warning'-functie: uit de gestelde vragen kon wellicht afgeleid worden of er een militaire aanval op het Westen werd voorbereid. Distributie van rapportage afkomstig van dubbelagenten was zeer restrictief en strikt gebaseerd op het 'need to know'-principe. Zo een dubbelagent al een persoonsdossier had, dan werden daarin slechts die stukken uit zijn eigen rapportage geborgen waaruit zijn dubbelrol niet viel af te leiden.

De operationele rapportage met betrekking tot menselijke bronnen, waaronder dubbelagenten, werd in een aparte ('operationele') kluis bewaard, alleen toegankelijk voor de 'runners' van deze operaties en hun chefs.

Niet alleen technische operaties, ook mobiele of statische observatie van Oost-Europese ambassades, consulaten of handelsmissies konden leiden tot het vaststellen van contacten van Nederlanders met gewantrouwde diplomaten. Ook daaruit konden, in het ideale geval, dubbeloperaties voortkomen.

Het specialistische volg- en observatiewerk werd niet door de afdeling C zelf gedaan, maar door een sectie van de afdeling E. De volg- en observatierapporten ondergingen in wezen dezelfde bewerking als de transcripties van de getapte telefoongesprekken: parafrases of samenvattingen werden in persoonsdossiers gevoegd; Nederlanders die daarvoor in aanmerking kwamen werden benaderd.

Nederlanders van wie contacten met Oost-Europese 'diplomaten' waren vastgesteld werden soms door de BVD benaderd, maar niet altijd. Dat was afhankelijk van de frequentie van de contacten en van de uitslag van een benaderingsonderzoek. Het kon gebeuren dat een geconstateerd contact aanleiding gaf tot de veronderstelling dat hier sprake kon zijn van een al langer bestaande heimelijke samenwerking. In zo'n geval sprak men bij de afdeling C van een 'verdacht geval'.

In theorie kon een 'verdacht geval' ook het resultaat zijn van de inzet van een bijzonder inlichtingenmiddel, de ethercontrole, anders gezegd het onderscheppen van radiocommunicatie tussen vijandelijke inlichtingendiensten en hun agenten in Nederland. Voor dit 'uitpeilen' van agenten had de CVD/BVD de beschikking over een speciaal

onderdeel, de afdeling Technische Dienst (TD). Deze TD werkte nauw samen met de PTT en met de militaire inlichtingendiensten, bilateraal maar vooral ook in de Radio Intelligence Commissie (RIC).<sup>12</sup> Dit interceptiewerk kon ondersteunend werken als op andere manier al indicaties waren verkregen dat iemand voor een buitenlandse inlichtingendienst werkzaam was. Op het adres van zo'n 'verdacht geval' konden dan peilingen verricht worden om eventuele agenten-uitzendingen dan wel -ontvangsten vast te stellen. Het leverde evenwel nooit een substantiële, laat staan doorslaggevende bijdrage aan het contra-inlichtingenwerk van de dienst. Medio 1986 werd het interceptiewerk beëindigd.

Om een 'verdacht geval' tot klaarheid te brengen konden alle beschikbare inlichtingenmiddelen ingezet worden, mits de verdenking van spionage voor een vreemde mogendheid ernstig genoeg was. De telefoon van woonhuis en/of werkplek kon getapt worden, de verdachte kon gericht gevolgd en geobserveerd worden; in zijn omgeving konden informanten gerecruteerd worden.

Voordat de dienst tot de inzet van deze ingrijpende middelen overging, had intern eerst een administratief onderzoek plaats. In de kartotheek (ACD/K) werd nagegaan of de verdachte al eens eerder onder de aandacht was gekomen, en hoe dan wel. Bestond er van haar of hem een persoonsdossier, dan werd daarin gezocht naar aanwijzingen van mogelijke eerdere contacten. Een belangrijke rol speelden daarbij aanvankelijk de reismeldingen. Dit waren de door de Koninklijke Marechaussee stelselmatig aan de BVD toegezonden meldingen van reizen van Nederlanders (en andere nationaliteiten) naar en van communistisch geregeerde landen, de zogenaamde AIJG-(Achter het IJzeren Gordijn)landen. Had aan het eind van de jaren veertig en in de jaren vijftig een dergelijke melding nog een zekere zeldzaamheidswaarde, in de loop van de jaren toen Oost-Europa ontdekt werd als goedkope vakantiebestemming kreeg het bestand reismeldingen een enorme omvang en nam de indicatieve waarde ervan rechtevenredig af. Het reisbestand, waarin letterlijk duizenden en duizenden namen van Nederlandse mannen en vrouwen waren opgenomen die ooit een Oost-Europees land hadden bezocht, was het eerste administratieve bestand dat in samenwerking met de CIA werd gemechaniseerd en dat met Hollerith-ponskaarten ging werken omdat het handmatig niet meer te hanteren was. Een voormalig hoofd van de BVD doelde met name op

<sup>12</sup> zie *De militaire Inlichtingendiensten*, PIVOT-rapport no. 61, blz. 78 e.v.



dit reisbestand met zijn uitspraak: "We waren op zoek naar een speld in een hooiberg, en derhalve verzamelden wij hooibergen".

In enkele gevallen leverde het raadplegen van het reisbestand inzake een 'verdacht geval' overigens wel enige extra indicaties op. Dat was in de jaren vijftig wel het geval bij geconstateerde reizen naar de DDR. De inlichtingendienst van dat land had namelijk de gewoonte, beoogde geheime medewerkers eerst naar de DDR te laten komen alvorens hen daar te recruterende. De inlichtingendiensten van de andere Oost-Europese landen recruteerden hun medewerkers in de regel in Nederland zelf.

De inzet van de hierboven genoemde inlichtingenmiddelen kon ertoe leiden dat de verdenking van spionage zich zodanig concretiseerde dat tot maatregelen moest worden overgegaan. De incriminerende gegevens werden ter beschikking van het Openbaar Ministerie gesteld, dat op basis daarvan al dan niet tot strafrechtelijke vervolging overging. De 'diplomaat' in wiens opdracht de spion zijn heimelijke activiteiten had uitgevoerd, werd op basis van het door de afdeling C geleverde feitenrelaas door de minister van Buitenlandse Zaken persona non grata (PNG) verklaard, een en ander op verzoek van zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken in diens hoedanigheid van politiek verantwoordelijke voor de BVD.

In het algemeen kan men van de activiteiten van de afdeling C zeggen, dat die in de eerste plaats een preventieve werking hadden en het de inlichtingenofficieren van de Oost-Europese landen zo moeilijk mogelijk maakten. De wel met zekere regelmaat maar niet zeer frequent voorkomende arrestatie van spionnen en PNG-verklaring van inlichtingenofficieren versterkten nog die preventieve werking. Vooral de afdeling D kon van dergelijke in de openbaarheid gekomen spionagezaken gebruik maken en de noodzaak van beveiliging tegen spionage ermee onderbouwen.

Al in de formulering van de taak van de **afdeling D** in het Koninklijk Besluit ("het bevorderen van de beveiliging" etc.) ligt besloten dat de werkwijze van de afdeling lag op het vlak van adviseren en stimuleren. De medewerkers van de afdeling hadden tot taak hun *counterparts* bij de overheid en in het bedrijfsleven, de beveiligingsambtenaren respectievelijk de beveiligingsinspecteurs, te overtuigen van het nut en de noodzaak om overheids- en bedrijfsgeheimen goed te beveiligen.

De overheid was weliswaar verplicht te beveiligen op grond van het Beveiligingsvoorschrift 1949, terwijl het bedrijfsleven daartoe door contracten gedwongen kon worden. Niettemin: veiligheidsmaatregelen kosten geld en men moest, zeker bij het bedrijfsleven met goede argumenten komen om de extra uitgaven te rechtvaardigen. Alleen wanneer een bedrijf gerubriceerd (confidentieel of geheim) werk voor de overheid verrichtte, bijvoorbeeld voor Defensie, konden beveiligingsmaatregelen geëist worden en kon een sanctie (het intrekken van de order) worden toegepast. Vandaar dat liefst recente *spy cases* door ambtenaren van de afdeling D graag als argumenten om te beveiligen werden gehanteerd tegenover hun gesprekspartners, die op hun beurt die argumenten weer tegenover hun eigen management konden gebruiken.

De terughoudendheid bij het invoeren van kostbare materiële beveiligingsmaatregelen (brandkasten, sloten, hekwerken, toegangscontrole, aparte registratie van geclassificeerde documenten <sup>13</sup>) gold overigens in aanzienlijk mindere mate wanneer het ging om personele beveiliging. Weinig chefs en werkgevers hadden er bezwaar tegen dat een deel van hun personeel, namelijk dat deel dat een vertrouwensfunctie bekleedde, door de BVD werd gescreend.

De verplichting tot screening van vertrouwensfunctionarissen was een uitvloeisel van het zogenaamde Ambtenarenverbod dat in 1951 was ingesteld <sup>14</sup> en dat erop neerkwam dat de regering in vitale of kwetsbare functies geen communisten wenste te handhaven of te benoemen. Het verwijderen van zittende ambtenaren op grond van hun communistische gezindheid heeft slechts sporadisch plaatsgevonden. De betekenis van het Ambtenarenverbod kwam daardoor te liggen op het politieke antecedentenonderzoek bij sollicitaties naar vitale en/of kwetsbare functies, primair bij de overheid maar ook bij vitale onderdelen van het bedrijfsleven. Het waren de overheidsorganen en de daarvoor in aanmerking komende bedrijven zelf, die dat soort functies aanwezen. De BVD had daarin geen zeggenschap. Die voerde alleen de onderzoeken uit naar sollicitanten naar de desbetreffende functies. De rol van de afdeling D daarin was het fungeren als intermediair en rapporteur. De secties overheidsbeveiliging (DOB) en industriebeveiliging (DIB) namen, ieder op eigen terrein, de aanvragen voor een

<sup>13</sup> de desbetreffende voorschriften waren vastgelegd in het Beveiligingsvoorschrift 1949.

<sup>14</sup> het 'ambtenarenverbod' had de vorm van een toegevoegd artikel 97b aan het Algemeen Rijksambtenaren Reglement (ARAR). Hierin waren de organisaties opgenomen waarvan het lidmaatschap voor ambtenaren was verboden.

'clearance' in behandeling.

Ging het daarbij om een zogenaamde 'C-functie' dan kon worden volstaan met het raadplegen van de centrale kartotheek ACD/K en van politieke en justitiële bestanden. Kwam de desbetreffende persoon daarin niet voor, dan deelde de sectie DOB, respectievelijk DIB, dat aan de aanvragende instantie mee. Was dat wel het geval, dan werd dat de aanvrager meegedeeld. De afdeling D onthield zich van een advies. De benoeming bleef, wat ook het resultaat van het onderzoek mocht zijn, de uitsluitende verantwoordelijkheid van de benoemende instantie.

Aan 'B-functies' en 'A-functies' werden hogere eisen van betrouwbaarheid gesteld; daarom werden behalve de al genoemde gegevens bestanden, ook informanten geraadpleegd. Voor 'B-functies' minstens twee, voor 'A-functies' ongeveer zes. De onderzoeken werden verricht door de onderzoekssectie van de afdeling E, op aanvraag van de sectie DOB of DIB. Ook voor de categorieën B en A gold, dat de BVD geen aanstellingsadvies gaf, maar slechts de verkregen gegevens door-gaf. De informanten werden geanonimiseerd.

## RAPPORTAGE

Hoewel ook de andere afdelingen schriftelijke externe contacten onderhielden, was het de afdeling B die het leeuwendeel van de externe rapportage van de BVD voor haar rekening nam. De gegevens afkomstig uit de verschillende genoemde bronnen werden door de onderscheiden secties van de afdeling B bestudeerd, vergeleken en met elkaar in verband gebracht, om uiteindelijk verwerkt te worden tot diverse soorten van rapportage.

Praktisch vanaf het begin van haar bestaan, dan nog als bureau B van het BNV, legde de afdeling B haar bevindingen vast in weekoverzichten die in de eerste plaats bedoeld waren om de politieverbindingen (de inlichtingendiensten van de plaatselijke politie) van de nationale ontwikkelingen op de hoogte te houden. In de loop van de tijd bleken ook anderen, bijvoorbeeld commissarissen van de koningin, in de weekoverzichten van B geïnteresseerd. Na korte tijd maakten de weekoverzichten om praktische redenen (minder werk!) plaats voor maandoverzichten, zonder dat de inhoud en de verspreiding verandering ondergingen. De overzichten kregen geleidelijk een vaste indeling die in de gehele in dit hoofdstuk behandelde periode vrijwel ongewijzigd bleef. In het eerste hoofdstuk werd, meestal naar aan-

leiding van een actuele gebeurtenis, een ontwikkeling in een van de communistische landen aan de orde gesteld. Zo werd in de eerste helft van de jaren zestig veel aandacht besteed aan de zich aftekenende breuk tussen de Sovjet-Unie en de Volksrepubliek China. Het tweede hoofdstuk was gereserveerd voor analyses van ontwikkelingen en gebeurtenissen in de CPN, terwijl het derde hoofdstuk aan de nevenorganisaties van de CPN was gewijd, zoals de Nederlandse Vrouwenbeweging (NVB) en het Algemeen Nederlands Jongerenverbond (ANJV). In hetzelfde hoofdstuk werd, als daartoe aanleiding was, aandacht besteed aan anarchistische en trotskistische groeperingen. Ontwikkelingen in het extremisme van rechts werden soms in een apart hoofdstuk, soms in het kader van dit derde hoofdstuk behandeld. De maandoverzichten werden stevast afgesloten met een zogenaamd stakingsoverzicht, waarbij het er vooral om ging de rol van de communistische vakbeweging te belichten.

Wanneer de gebeurtenissen (en de beschikbare inlichtingen) daartoe aanleiding gaven produceerde de afdeling B zogenaamde Regeringsbrieven. Dit waren berichten over onderwerpen die voor de regering, in de eerste plaats de eigen minister, van belang werden geacht. Te denken is daarbij aan een belangrijke koerswending in de politiek van de CPN, maar ook aan bijvoorbeeld de aankondiging van een grote staking. Regeringsbrieven gingen altijd naar de minister van Binnenlandse Zaken, maar vaak tegelijkertijd tevens naar ministers op wier terrein de BVD iets belangrijks te melden meende te hebben. In voorkomende gevallen gingen bovendien afschriften naar commissarissen van de koningin en/of naar burgemeesters. In het laatste geval werden ook de korpschefs van de politie in de desbetreffende gemeenten op de hoogte gesteld.

Een bijzondere vorm van rapportage vormde het samenstellen door de afdeling B van de zogenaamde Porselein- (aanvankelijk Diepvries-) lijsten. Dit waren lijsten van personen die hetzij op grond van de Oorlogswet van 1899, hetzij op grond van de Wet Buitengewone Bevoegdheden van het Burgerlijk Gezag van juli 1952 op de nominatie stonden gearresteerd en geïnterneerd te worden. In het eerste geval ging het om personen van wie te duchten viel dat zij ingeval van een dreigende oorlog de vijand hand- en spandiensten zouden bieden, in het tweede geval om personen die geacht konden worden een rol te spelen bij dreigend revolutiegevaar. Voor beide categorieën kwamen in de periode van dit hoofdstuk alleen communisten in aanmerking.

De lijsten werden door een sectie van de afdeling B samengesteld aan de hand van criteria als positie in de CPN, 'politieke hardheid' en woonplaats in de nabijheid van defensie-objecten. Het materiaal daarvoor werd gevonden in de persoonsdossiers (PD's) die waren samengesteld door de daarvoor aangewezen subsecties van de afdeling Centrale Documentatie (ACD). Als vuistregel daarbij gold dat een PD werd aangelegd zodra iemands persoonskaart in de centrale kartotheek vol was. Deze persoonsdossiers bevatten een allegaartje van gegevens, zeer uiteenlopend in kwaliteit en relevantie. Er werden perspublicaties van en over de desbetreffende vrouw of man in geborgen, uittreksels van op operationele manier verkregen rapporten (bijvoorbeeld verslagen van vergaderingen van de CPN-afdeling waartoe betrokkene behoorde), parafrazen van gesprekken die via technische operaties waren binnengekomen, meldingen van uit- en inreis naar en van communistisch geregeerde landen, etcetera. Pas bij beoordeling van de vraag of de houder van een persoonsdossier op de Porseleinlijst geplaatst moest worden, werden de aanwezige gegevens aan de hand van de originele stukken zoals operatierapporten, beoordeeld op relevantie en betrouwbaarheid. Ook werden dan de persoonsgegevens zoals naam, geboortedatum, exact adres enzovoorts gecontroleerd en vergeleken met de gegevens in de bevolkingsadministratie.

Het was overigens, dit voor alle duidelijkheid, niet de BVD die eventueel de op de lijst geplaatste personen zou arresteren. Dit zou de taak zijn van de plaatselijke politie, die wanneer de situatie daartoe aanleiding zou geven de desbetreffende lijsten via de burgemeester voorgelegd zou krijgen. De interneringsvoorbereiding werd in 1987 beëindigd.

De externe rapportage van de afdeling C was aanzienlijk geringer van omvang. Eigenlijk was daarvan alleen dan sprake, wanneer een Oost-Europese inlichtingenofficier, eventueel met zijn heimelijke medewerkers, was ontmaskerd. Het ministerie van Buitenlandse Zaken werd dan op de hoogte gesteld van diens activiteiten die 'niet in overeenstemming waren met zijn diplomatieke status'. Op basis van dit soort ambtsberichten kon een ontmaskerde inlichtingenofficier persona non grata worden verklaard. Diens Nederlandse heimelijke medewerkers konden in voorkomende gevallen vervolgd worden op grond van soortgelijke ambtsgerichten aan het Openbaar Ministerie. Overigens legden de afdelingen van C wel interne ontwikkelingen, bijvoorbeeld

de vorderingen van een dubbeloperatie of een geslaagde recrutering, vast in interne rapportagevormen.

Ook van de afdeling D had de externe rapportage een in wezen bilateraal karakter. De secties DOB en DIB correspondeerden met de instanties en bedrijven waarvan zij de beveiliging moesten bevorderen en rapporteerden over de uitslagen van de ingestelde veiligheidsonderzoeken. In de meer algemene informatiebehoefte werd voorzien door toezending van de week- en maandoverzichten van de afdeling B.

## RELATIES (NATIONAAL)

De hierboven behandelde externe rapportage geeft al een globaal beeld van de relaties die de dienst onderhield met andere instanties in Nederland. Daaronder nam zeker voor de afdeling B de politie — in de toen nog bestaande tweedeling van gemeente- en rijkspolitie — de eerste plaats in. Op werkniveau was er structurele samenwerking met de Politie Inlichtingendiensten (PID's) van de korpsen van gemeentepolitie en met de District Inlichtingenrechercheurs (DIR's) van de Rijkspolitie. Met de militaire veiligheidsdiensten werden gegevens uitgewisseld, maar bestond er ook een soms onderhuidse, dan weer naar boven komende competentiestrijd. Daarbij stond de vraag centraal, in hoeverre de militaire diensten 'buiten de hekken' van de kazernes gebruik mochten maken van niet-militaire informanten en berichtgevers. Deze kwestie had een lang leven en is eigenlijk nooit definitief en naar tevredenheid van beide partijen opgelost.

Met de Buitenlandse Inlichtingendienst (BID) had de BVD een bij tijden moeizame relatie. Enkele conflicten over onoordeelkundige inzet van dubbelagenten liepen hoog op. Dat stond er overigens niet aan in de weg, dat de BVD en de BID op werkniveau redelijk goed samenwerkten, bijvoorbeeld op het terrein van onderzoek naar eventueel door de BID te recruterende personen. Dergelijke personen werden systematisch 'gecleared' (of niet) door de BVD.

Een bijzondere relatie van de BVD, en dan inzonderheid van de afdeling B, was die met het georganiseerde bedrijfsleven. De dienst onderhield relaties met organisaties van werkgevers en werknemers met het oog op de uitwisseling van informatie betreffende communistische activiteiten in bedrijven en vakbonden. Vooral het NVV was voorwerp van wat gezien werd als communistische infiltratie, en had daarover regelmatig overleg met de afdeling B, maar de relaties bestonden ook

met het protestants-christelijke CNV en de Katholieke Arbeidersbeweging KAB.

De afdeling C had in de militaire sfeer vooral een vruchtbare relatie met het wapen der Koninklijke Marechaussee. Een onderdeel daarvan, de Grensveiligheidsdienst, zorgde ervoor dat de toenemende stroom reismeldingen bij de BVD terecht bleef komen. Wanneer in een spionagezaak een Nederlandse militair was betrokken werd daarover uiteraard contact opgenomen met de veiligheidsdienst van het betrokken krijgsmachtdeel. Met de politie had de afdeling C minder frequent contact; eigenlijk alleen dan wanneer het OM tot vervolging wegens spionage van een Nederlander had besloten. Dan was er een directe samenwerking met de recherche die het justitieel onderzoek deed. In dat soort gevallen bestond er bovendien een ad hoc samenwerking met Buitenlandse Zaken over de PNG-verklaring van de bij de spionagezaak betrokken Oost-Europese 'diplomaat'.

Op werkniveau waren de beveiligingsambtenaren (BVA's) en beveiligingsinspecteurs (BVI's) van overheidsinstanties en bedrijven de eerste aangewezen relaties van de afdeling D. Ook met de militaire *counterparts* werd samengewerkt waar het ging om de beveiliging van bedrijven die defensieorders in hun portefeuille hadden.

Een belangrijke manier om de samenwerking met de genoemde relaties te versterken was het geven van cursussen door de afdeling KO, later sectie EO. Daaraan namen medewerkers van de BVD deel, maar ook van de militaire diensten en van de politie. Het feit dat men elkaar persoonlijk kende 'van de cursus' vergemakkelijkte in veel gevallen de onderlinge betrekkingen.

## RELATIES (INTERNATIONAAL)

Direct na de Tweede Wereldoorlog waren het in de eerste plaats de Britse diensten waarmee het BNV en de CVD/BVD contacten onderhielden. De Britse veiligheidsdienst, de Security Service die nog steeds beter bekend is als MI 5, leidde de eerste Nederlandse ambtenaren op in het contra-inlichtingenwerk. De Britse Secret Intelligence Service (MI 6) had al snel een liaison-officer geplaatst op de ambassade van het Verenigd Koninkrijk in Den Haag.

Nadat in 1947 in de Verenigde Staten de CIA was opgericht plaatste ook deze inlichtingendienst vertegenwoordigers onder diplomatiek cover in Den Haag. De Amerikanen hadden niet alleen meer personeel,

maar ook meer geld, waardoor zij na enige tijd voor de BVD belangrijker werden dan de Engelsen. Zo financierde de CIA voor een groot deel het 'project A', het aftappen van de telefoonlijnen van Oost-Europese ambassades, waaronder in de eerste plaats die van de Sovjet-Unie.

Van de Europese diensten waren het verder de diensten van België, Luxemburg en Frankrijk waarmee min of meer structureel werd samengewerkt. Met de diensten van de Bondsrepubliek Duitsland duurde het tot ongeveer het midden van de jaren vijftig voordat daarmee een vertrouwensrelatie begon te ontstaan.

Op enige afstand wat intensiteit betreft volgden landen als Italië, Zwitserland en de Scandinavische landen.

In de periode die in dit hoofdstuk aan de orde is, was dat het beeld van de internationale relaties van de BVD. Een zeer sterke relatie met de Amerikanen, een goede tot zeer goede met de Britse diensten, en met de andere Europese partnerdiensten een goede maar niet zeer intensieve relatie. Pas aan het begin van de jaren zeventig zouden de internationale relaties van de BVD snel in aantal toenemen.

## COÖRDINATIE

Een belangrijk punt in het rapport-Prinsen dat de basis vormde voor het Koninklijk Besluit van 8 augustus 1949, was de aanbeveling de coördinatie te verbeteren tussen de inlichtingen- en veiligheidsdiensten onderling, en tussen die diensten en Justitie. Tegelijk met de daarin genoemde diensten stelde het KB een Commissie van Coördinatie in onder leiding van de minister-president. Op 11 oktober 1949 zat minister-president W. Drees de voltallige eerste vergadering voor van wat officieel heette de 'Commissie voor coördinatie van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten'. Verder waren daarbij aanwezig de vice-voorzitter W. H. Fockema Andreae (staatssecretaris van Oorlog), de secretaris van de commissie C. L. W. Fock (raadadviseur in algemene dienst bij het ministerie van Algemene Zaken), L. H. K. C. van Asch van Wijck (directeur-generaal Politie van het ministerie van Justitie), H. N. Boon (secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken), L. Einthoven (hoofd BVD), A. A. Fresco (hoofd Marine Inlichtingendienst), A. Th. de Muralt (hoofd Buitenlandse Inlichtingendienst) en P. M. H. Tielens (hoofd Militaire Inlichtingendienst).

Drees gaf om te beginnen zijn visie op de taak van de commissie. Die zou eruit bestaan, de werkzaamheden van de diensten te co-



ordineren en de onderlinge contacten te verbeteren. Doublures zouden hierdoor worden voorkomen en in het algemeen zou een doelmatige manier van werken worden bevorderd. Hoewel hij zelf voorzitter van de commissie zou blijven, zou het voorzitterschap in de praktijk worden waargenomen door de vice-voorzitter. Bij bespreking van belangrijke problemen zou Drees echter, zo beloofde hij, persoonlijk aanwezig zijn.

De commissie bleek in de praktijk niet te voldoen, voornamelijk omdat zij geen bevoegdheden had. Voorgesteld werd daarom een Coördinator te benoemen die onder de minister-president zou gaan ressorteren. Eind 1955 werden de minister-president, de minister van Binnenlandse Zaken en de minister van Oorlog en Marine het met elkaar eens, dat men de commissie door een functionaris zou vervangen aan wie de hoofden van de diensten alle gewenste inlichtingen zouden moeten verstrekken. De taak van de Coördinator zou overigens niet afwijken van die van de commissie: het bevorderen van de samenwerking van de diensten onderling en met de procureurs-generaal en met het Openbaar Ministerie in het algemeen. Als eerste Coördinator werd bij Koninklijk Besluit van 1 maart 1956 no. 9 de vice-admiraal b.d. F. J. Kist benoemd. Per 15 april van dat jaar trad hij in functie, maar zijn gezag moest hij nog veroveren. Zo weigerde Einthoven aanvankelijk hem inzage te geven in de financiering van het 'project-A', het door de CIA gefinancierde tappen van telefoonlijnen van Oost-Europese ambassades. Pas toen de minister van Binnenlandse Zaken Kist gelijk gaf, kreeg de Coördinator de gewenste inlichtingen.<sup>15</sup>

Ongeveer een jaar na de benoeming van de Coördinator stelde Drees een orgaan in dat eveneens (mede) de coördinatie tussen de diensten zou bevorderen: het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN). Hij deed dat bij beschikking van 8 mei 1957. Voorzitter van het CVIN werd coördinator Kist; zitting kregen voorts de hoofden van de vijf inlichtingen- en veiligheidsdiensten, alsmede een vertegenwoordiger van Buitenlandse Zaken, dat bovendien de vaste secretaris leverde. De voornaamste taak werd het verzorgen van geïntegreerde rapportage aan de regering, vooral dan wanneer internationale spanningen zich zouden voordoen. Het was de bedoeling dat het CVIN minstens eenmaal per kwartaal een Periodiek Inlichtingen Rapport zou produceren. Bovendien zou eenmaal per maand een Inlichtingen Samenvatting gemaakt worden.

Het CVIN vertoonde, op Nederlandse schaal, een zekere gelijkenis

<sup>15</sup> SSA BVD 89/657, concept-toelichting bij wijziging KB 08.08.1949.

met het Amerikaanse Office of National Estimates (ONE), waarin ook de strijdkrachten, de inlichtingendienst CIA, de veiligheidsdienst FBI en het State Department participeerden. Toen het hoofd van ONE, Sherman Kent, in februari 1957 een bezoek aan de BVD bracht nodigde Einthoven het CVIN-gezelschap uit om met Kent kennis te maken en een lezing van hem aan te horen in het toen nieuwe BVD-gebouw aan het Stadhoudersplantsoen (later President Kennedylaan) in Den Haag.

De BVD, in casu vooral de afdeling B, leverde niet alleen een bijdrage aan de CVIN-rapportage, maar had ook een adviserende rol bij het beveiligen van de door het CVIN geproduceerde documenten. De sectie DOB van de afdeling D deed op dit terrein het feitelijke werk.

## POLITIEKE STURING

Sinds 8 augustus 1949 berustte de politieke verantwoordelijkheid voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst bij de minister van Binnenlandse Zaken. De mate waarin de opeenvolgende ministers zich met de BVD bemoeiden hing naar het voorkomt nogal af van de mate waarin zij zich interesseerden voor de materie waarmee de dienst zich bezig hield. De eerste minister van Binnenlandse Zaken die voor de BVD politiek verantwoordelijk was, was J. R. H. van Schaik die deze functie ad interim slechts zes weken vervulde. F. G. C. M. Teulings volgde hem in die functie op.

Deze was als anti-communistisch katholiek geïnteresseerd in de materie en in de dienst, maar was niet van plan Einthoven zijn gang maar te laten gaan. In een instructie gedateerd 2 december 1949 liet hij het hoofd van de BVD weten wat hij van hem verlangde. Teulings vond het noodzakelijk dat hij door bemiddeling van de SG "nauwkeurig, omstandig en geregeld" op de hoogte zou worden gehouden van het functioneren en het optreden van de dienst. Daarom verlangde hij elke maand een schriftelijk verslag waarin melding zou worden gemaakt van hetgeen de BVD de afgelopen maand had gedaan en wat daarvan de resultaten waren. Bovendien zou het hoofd van de dienst wekelijks een bespreking met de secretaris-generaal hebben.

Ook over de rapportage van de BVD had Teulings een uitgesproken mening. Hij vond dat de dienst teveel op zijn gegevens bleef zitten, mogelijk vanuit de verkeerde gedachte dat de dienst dan ook verantwoordelijk zou zijn voor de maatregelen die op grond van zijn inlichtingen al dan niet werden genomen. Wanneer de dienst aan andere departementen inlichtingen verstrekke wilde Teulings daarvan op de

hoogte worden gehouden, evenals van hetgeen in de Commissie voor Coördinatie werd besproken.

De door Teulings verlangde schriftelijke verantwoording werd na enkele probeersels gegoten in de vorm van kwartaalverslagen waaraan alle afdelingen van de BVD hun bijdragen leverden. In december 1952 kregen deze kwartaaloverzichten de naam Panorama. Vanaf 1955 werden de overzichten per zes maanden geproduceerd, hetgeen tot de grote reorganisatie van 1990 het geval bleef.

Het hoofd van de BVD hield niet alleen minister Teulings, maar ook diens opvolgers doorlopend op de hoogte van de werkzaamheden van de BVD en van de daarbij gehanteerde middelen. Elke nieuw aangetreden minister werd door hem op de hoogte gebracht van de belangrijkste technische en agentenoperaties. Voor speciale projecten, zoals het aftappen van telefoons, vroeg hij (zoals eerder uiteengezet) toestemming van niet alleen de minister van Binnenlandse Zaken, maar ook de minister-president en de ministers van Justitie en Verkeer en Waterstaat. Die toestemming werd hem overigens zelden of nooit geweigerd.

Het afleggen van schriftelijke en mondelinge verantwoording jegens de minister van Binnenlandse Zaken werd aanvankelijk nog niet gecompleteerd door een effectieve parlementaire controle. Daarmee werd pas in de jaren vijftig een begin gemaakt.

## PARLEMENTAIRE CONTROLE

De enige gelegenheid waarbij het parlement de minister ter verantwoording kon roepen met betrekking tot het functioneren van de CVD/BVD was bij de begrotingsbehandeling van Algemene Zaken, vanaf 1949 Binnenlandse Zaken. Kritiek bleef de minister, en daarmee de dienst, daarbij niet bespaard. Vooral woordvoerders van groeperingen die wisten of vermoedden dat zij de aandacht van de BVD hadden, zoals de communisten en het uit de KVP getreden Kamerlid Welter, verklaarden luid en duidelijk dat zij het bestaan van de dienst in strijd achtten met de beginselen van de democratie.

Dit nam niet weg dat de dienst in beide Kamers van de Staten Generaal ruime steun genoot. Steun was echter niet hetzelfde als blind vertrouwen. Het aandringen van de woordvoerder van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer, J. Burger, leidde er toe dat op 25 maart 1952 een begin werd gemaakt met een vorm van parlementaire controle op

de BVD. Toen werd de Vaste Kamercommissie voor de BVD ingesteld, bestaande uit de fractievoorzitters van de vijf grote politieke partijen van dat moment, de KVP, PvdA, VVD, CHU en ARP. Zoals de naam al aangeeft zou de commissie zich uitsluitend bezig houden met de controle op de Binnenlandse Veiligheidsdienst en niet met de militaire diensten en de Buitenlandse Inlichtingendienst. Aanvankelijk was de 'BVD-commissie' vooral een klachteninstantie. Er was in de eerste jaren geen sprake van dat in de commissie operationele zaken als inzet van inlichtingenmiddelen aan de orde konden komen. Toch was de commissie zelf niet ontevreden over de mate waarin zij het functioneren van de BVD kon controleren. Burger, als voorzitter van de PvdA-fractie qualitate qua lid van de 'BVD-commissie', vond dat de commissie er in slaagde op een bevredigende manier haar opdracht uit te voeren. Burger zag die opdracht als tweeledig. Enerzijds "bevorderen dat de gewone gemiddelde staatsburger zo weinig mogelijk hinder ondervindt" van de BVD, en anderzijds dat de commissie "een zeker inzicht" zou krijgen in "wat daar [bij de dienst] gebeurt". "Veel meer is niet mogelijk", aldus Burger in 1960 in een briefje aan het plaatsvervangend hoofd van de dienst, J. S. Sinninghe Damsté.

Niettemin zou de Vaste Kamercommissie voor de BVD zich vanaf het einde van de jaren zestig ontwikkelen van klachteninstantie tot controle-orgaan. Deze ontwikkeling zal in het volgende hoofdstuk aan de orde komen.

## HOOFDSTUK IV

### BINNENLANDSE VEILIGHEIDSDIENST (1965-1989)

De eerste twee decennia na de Tweede Wereldoorlog zou men, althans wat de BVD betreft, de periode van de klassieke Koude Oorlog kunnen noemen. Afgezien van de nooit afwezige belangstelling voor het rechtse extremisme, had de dienst vooral zijn aandacht gericht op het nationale en internationale communisme: de CPN en haar nevenorganisaties en de inlichtingendiensten van de communistisch geregeerde landen. Rond het midden van de jaren zestig werd de samenstelling van het takenpakket van de BVD gecompliceerder. Naast — niet: in plaats van — de inmiddels traditionele objecten dienden zich nieuwe voorwerpen van aandacht aan. Provo, studenten- en jongerenradicalisme, nationaal en internationaal terrorisme — dat waren de nieuwe fenomenen waarmee de dienst te maken kreeg. De spionage vanuit de landen van het Warschau-Pact ging onverminderd door en kreeg de aandacht die het verdiende. In het nationale en internationale communisme deed zich een scheiding der geesten voor en ontstond er naast het traditionele op Moskou geörienteerde communisme een pro-Chinese variant. De vraag of en in hoeverre de intensieve aandacht voor de hoofdstroom in het nationale communisme: de CPN en haar nevenorganisaties gehandhaafd moest blijven kwam in de jaren zeventig en vooral in de jaren tachtig aan de orde.

De nieuwe onderwerpen waarmee de dienst werd geconfronteerd leidden niet tot ingrijpende reorganisaties. Met name de vraag, of er voor het bestuderen en bestrijden van het terrorisme niet een aparte eenheid zou moeten komen, werd wel gesteld maar niet in positieve zin beantwoord. Al naar gelang de aard van het terrorisme (binnenlands, Europees, Arabisch/Palestijns) werden bestaande eenheden belast met de behandeling ervan. Daarbij gold het als een — overigens nooit hardop uitgesproken — axioma dat de afdelingen B en C met elkaar in evenwicht c.q. ongeveer even groot moesten blijven. Op den duur leidde dit uitgangspunt hier en daar tot enigszins gewrongen constructies. Pas de grote reorganisatie van 1989/1990 brak met een organisatorische opzet die het in grote lijnen ruim veertig jaar had uitgehouden.

Alvorens in te gaan op de veranderingen die zich vanaf het midden van de jaren zestig voltrokken, vooral op het gebied van de taakinhoud

van de BVD, bezien we nu eerst de wettelijke context waarbinnen de BVD opereerde.

## WETTELIJK KADER

Het Koninklijk Besluit van 8 augustus 1949 had, zoals in het vorige hoofdstuk is uiteengezet, de wettelijke grondslag gelegd voor het functioneren van de Binnenlandse Veiligheidsdienst. De wijzigingen die het KB in 1951 en 1956 onderging hadden betrekking op de erkenning van de Luchtmacht Inlichtingendienst als gelijkberechtigde partner van de Marid en de MID, respectievelijk op de vervanging van de Commissie voor Coördinatie door een Coördinator. Voor de BVD veranderde er in de formulering van de taakstelling niets, ook niet toen in 1972 het Koninklijk Besluit werd gepubliceerd.<sup>16</sup> Dat laatste gebeurde op aandringen vanuit de Tweede Kamer, waar het lid H. Wiegel in april 1970 minister-president P. J. S. de Jong de toezegging daartoe had ontlokt.

In juni 1975 ging de Kamer een stap verder en eiste door aanneming van een motie-Roethof de vervanging van het Koninklijk Besluit door een echte wet.<sup>17</sup> In 1977 kwam er een interdepartementale commissie die een ontwerp voor zo'n wet zou gaan voorbereiden. De commissie stond onder leiding van loco-secretaris-generaal van Justitie, mr. W. J. van Eijkern. Namens de BVD had mr. P. G. H. van Doeveren er zitting in. In december 1987 kon de "Wet van 3 december 1987, houdende regels betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten)" in het Staatsblad worden afgekondigd<sup>18</sup>, waarna de wet op 1 februari 1988 in werking trad.<sup>19</sup> Hoewel de wet ten opzichte van het Koninklijk Besluit enkele verschillen vertoonde (waarvan de bevoegdheid van het hoofd van de BVD om aan de politie-inlichtingendiensten aanwijzingen te geven niet de minst belangrijke was)<sup>20</sup>, bleef de formulering van de taakopdracht van de Binnenlandse Veiligheidsdienst in essentie ongewijzigd. Artikel 8 van de wet bepaalde dat de dienst tot taak had:

— het verzamelen van gegevens omtrent organisaties en personen welke door de doelen die zij nastreven, dan wel door hun activiteiten

<sup>16</sup> KB van 5 augustus 1972, Stb. 437

<sup>17</sup> Tweede Kamer, vergaderjaar 1974-1975, 5479

<sup>18</sup> Stb. 1987, 635

<sup>19</sup> Stb. 1988, 11

<sup>20</sup> art. 18, lid 3

- aanleiding geven tot het ernstige vermoeden dat zij een gevaar vormen voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde [traditioneel de taak van de **afdeling B**], dan wel voor de veiligheid [**afdeling C**] of voor andere gewichtige belangen van de Staat;
- het bevorderen van maatregelen ter beveiliging van gegevens waarvan de geheimhouding door het belang van de Staat wordt geboden en van die onderdelen van de overheidsdienst en van het bedrijfsleven, welke naar het oordeel van Onze terzake verantwoordelijke Ministers van vitaal belang zijn voor de instandhouding van het maatschappelijk leven [**afdeling D**].

De *inhoud* van de aan de dienst verstrekte taakopdracht begon zich in de jaren zestig echter wel degelijk te wijzigen omdat in de wereld waarin de BVD moest opereren nieuwe ontwikkelingen en fenomenen optraden.

## VERANDERENDE WERELD

De eerste ingrijpende verandering waarmee de BVD te maken kreeg was de scheuring in het tot dan toe als monolithisch geziene internationale communisme. In Nederland deed zich de uitzonderlijke situatie voor, dat de 'oude', op Moskou georiënteerde CPN geen keuze maakte tussen Moskou en Peking, maar een 'autonome' koers koos. Tegelijkertijd ontstonden er in het Nederlandse communisme naast de CPN dissidente groeperingen, gericht op respectievelijk Moskou en Peking.

## COMMUNISME: DRIESTROMENLAND

Over de diepere oorzaken van de aan het begin van de jaren zestig aan de oppervlakte komende en in ideologische termen geformuleerde tegenstellingen tussen het Russische en Chinese communisme is inmiddels veel geschreven, zonder dat een algemeen aanvaarde conclusie is bereikt. Onder de factoren die in elk geval een rol hebben gespeeld kunnen worden genoemd de befaamde 'geheime' rede van de Russische partijleider Chroesjtsjov waarin hij de misdaden van Stalin aan de kaak stelde <sup>21</sup> en het compromis dat Chroesjtsjov in 1962 met de Amerikaanse president Kennedy bereikte inzake de 'Cubaanse rakettenkwestie'. 'Dogmatisme' heette in Moskou de ideologische oriëntering

<sup>21</sup> tijdens het Twintigste congres van de CPSU in 1956

van de Chinese zusterpartij. 'Revisionisme' en 'reformisme' werden de scheldwoorden waarmee de leiders van de Chinese communistische partij de politiek van hun Russische kameraden karakteriseerden en bestreden. In een brief aan de leiding van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie heette het onder meer: "Wanneer de leiders van een partij een niet-revolutionaire koers uitzetten en haar doen verworden tot een reformistische partij, dan zullen in en buiten die partij Marxisten-Leninisten opstaan om hen van hun posten te verjagen".<sup>22</sup>

En inderdaad, gesteund en gefinancierd door de Chinese communistische partij ontstonden naast de bestaande, op Moskou georiënteerde communistische partijen, nieuwe communistische partijtjes. Ook in Nederland was dat het geval. Aanvankelijk nog binnen, maar al ras buiten de CPN vormden zich 'pro-Chinese' of 'maoïstische' groepjes. In Rotterdam was dat de groepering rond het blad *De Rode Vlag* onder leiding van C. Bischoff; in Amsterdam het Marxistisch-Leninistisch Centrum Nederland (MLCN) onder leiding van N. Schrevel. Beide groeperingen riepen bovendien ieder hun eigen jongerengroep in het leven. De Kommunistische Jeugd Liga was een nevenorganisatie van het MLCN, terwijl de *Rode Vlag*-groep enkele jongeren verzamelde rond het blaadje *Rode Jeugd*, dat in juni 1966 in het nieuws kwam door de arrestatie en veroordeling van vier redactieleden wegens opruiing en belediging van de politie.<sup>23</sup> Op den duur zou uit deze maoïstische jongerengroep de terroristische groepering Rode Jeugd voortkomen — daarover later meer.

In het zich ontwikkelende conflict tussen Moskou en Peking wenste de CPN, in casu partijleider P. de Groot, geen partij te kiezen. Tijdens het 21e congres van de partij in maart 1964 uitte De Groot kritiek naar beide zijden. Hij onderstreepte daarbij het nationale karakter van de CPN en verklaarde dat de partij een autonome koers zou varen.<sup>24</sup> Deze opstelling was in de ogen van een kleine groep oudere partijgenoten verraad aan het ideaal van het socialistisch internationalisme onder leiding van de communistische partij van de Sovjet-Unie (CPSU). De exponent bij uitstek van deze stroming was de marxistische econoom drs. S. Baruch, die vanwege de "provocerende en haatdragende wijze" waarop hij als redacteur van het communistische dagblad *De Waarheid* de autonomie-politiek van de CPN doorkruiste, in oktober 1964 als lid

<sup>22</sup> brief van 14 juni 1963 – geciteerd in BVD Maandoverzicht no. 1 - 1965

<sup>23</sup> BVD Maandoverzicht no. 12 - 1966

<sup>24</sup> Keesings Historisch Archief 1964, 232



van het partijbestuur werd geschorst.<sup>25</sup> Baruch zou niet lang daarna een eigen, pro-Russisch blad gaan uitgeven, *Communistische Notities* geheten, dat door de CPSU werd betaald.

Zo was in het midden van de jaren zestig het communisme in Nederland een driestromenland geworden. Daarin was en bleef de CPN verreweg de belangrijkste stroming, met als het ware aan weerskanten een pro-Russische, respectievelijk een pro-Chinese groepering. De expliciet pro-Russische groepering is nooit veel meer geworden dan een groep rond het blad *Communistische Notities*, terwijl de pro-Chinese stroming een veelheid van partijtjes en groepjes voortbracht. Naast de al genoemde *Rode Vlag*-groep en het MLCN ontstonden bijvoorbeeld de Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland (KEN) en de concurrerende Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland - marxistisch-leninistisch (KEN-ml).

Doordat de BVD in de wereld van het Nederlandse communisme inmiddels goed ingevoerd was geraakt, viel het de dienst niet zo heel moeilijk de nieuwe ontwikkelingen 'mee te nemen'. Anders lag dat bij fenomenen die naar het leek uit het niets naar voren kwamen en die met de traditionele verschijningsvormen van politiek extremisme weinig of niets van doen hadden. Het zogeheten studenten- en jongerenradicalisme confronteerde de autoriteiten in heel de Westerse wereld met tot dan toe onbekende vormen van maatschappelijke en politieke oppositie — ook in Nederland.

## RADICALE JONGEREN EN STUDENTEN

De eerste uiting van jongerenradicalisme waarmee de Nederlandse gezagsdragers — in dit geval met name in Amsterdam — te maken kregen was 'Provo'. De BVD had enig zicht op het ontstaan van 'Provo', omdat de dienst het volgen van het anarchisme, hoe gering ook in omvang en virulentie, tot zijn taken rekende. Zodoende kon de dienst in juli 1965 aankondigen dat er een anarchistisch jongerentijdschrift onder de naam *Provo* zou verschijnen. In een bericht aan de ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie meldde de dienst onder het kopje "Nieuwe anarchistische activiteit onder de benaming 'Provo'" dat deze jongeren het anarchisme wilden vernieuwen door "waar nodig gewelddadige" actie en door "verzet en provocatie tegen de gevestigde

<sup>25</sup> *idem*, 647

maatschappelijke orde". Dat waren grote woorden en de BVD kon zich niet veroorloven aan 'Provo' geen aandacht te besteden. Er kwam in de zomer van 1966 een lijvig rapport, "Provo's, exponent van hedendaags radicalisme onder de jeugd", dat een tamelijk genuanceerd beeld schetste van de jeugdige anarchist. Het wees bijvoorbeeld op het geweldloos karakter van de provo-activiteiten, zoals de befaamde 'happenings' <sup>26</sup>. Volgens het hoofd van de dienst, mr. J. S. Sinninghe Damsté, deed het verschijnsel 'Provo' zich voor in het randgebied tussen politieke activiteiten en straatschenderij, een opvatting die hij ook nog eens in een gesprek met minister van Binnenlandse Zaken H. K. J. Beernink naar voren bracht. In de praktijk beperkte de activiteit van de BVD met betrekking tot 'Provo' zich tot het zorgvuldig lezen van de beschikbare open bronnen. <sup>27</sup> Mede daardoor kwam het nationaal en internationaal bekend geworden Amsterdamse rookbomincident tijdens het huwelijk van prinses Beatrix in maart 1966 voor de lokale politie maar ook voor de BVD als een verrassing.

Niet geheel als een verrassing kwam de 'studentenopstand' in de tweede helft van de jaren zestig. Al in een terugblik over 1966 signaleerde de BVD een toegenomen radicalisering van jongeren (waaronder studenten) met als 'issues' de NAVO en de Amerikaanse interventie in Vietnam. Tegelijkertijd wees de dienst op een toenemende tendens tot internationalisering op die terreinen. <sup>28</sup> Zo constateerde hij bijvoorbeeld een in datzelfde jaar 1966 geducht toegenomen radicalisme onder intellectuelen en studenten in Frankrijk, waarbij de 'maoïsten' zich duchtig roerden. <sup>29</sup> In Nederland ontwikkelde de Studentenvakbeweging (SVB) onder leiding van Ton Regtien de Kritische Universiteit, duidelijk geïnspireerd door de radicale studentenbewegingen aan de Amerikaanse Berkeley Universiteit en aan de West-Berlijnse Freie Universität.

Aan het eind van 1967 maakte de BVD, net als het jaar daarvoor, de balans op. In het laatste Maandoverzicht van dat jaar merkte de dienst op, dat de "andere groeperingen" (verzamelnaam voor alle niet-communistische groeperingen waaraan de BVD op enige manier aandacht besteedde) door hun pluriforme en radicale activiteiten eigenlijk meer aandacht zouden verdienen dan de 'nette' communistische hulp-

<sup>26</sup> ssa BVD 89/929

<sup>27</sup> Engelen, *Geschiedenis*, 156-157

<sup>28</sup> Maandoverzicht no. 12 - 1966

<sup>29</sup> Maandoverzicht no. 1 - 1967

organisaties zoals het ANJV. Deze opmerking geeft juist door zijn wat aarzelende formulering goed weer in welke situatie de BVD zich bevond in de tweede helft van de jaren zestig. Aan de ene kant voelde de dienst, in casu de afdeling B, zich verplicht het internationale en vooral nationale communisme het volle pond van zijn aandacht te geven, aan de andere kant presenteerden zich verschijnselen die — in elk geval buiten de dienst — als veel bedreigender werden ervaren dan het communisme van de CPN en haar nevenorganisaties.

De radicale studentenoppositie richtte zich, ideologisch geleid door de aan de universiteit van Berkeley docerende filosoof Herbert Marcuse, tegen de zichzelf instand houdende onderdrukkende systemen van het laat-kapitalisme. Daartoe behoorden in die visie de universiteiten die slechts opleidden tot gehoorzaamheid aan het systeem, maar ook en vooral de politieke en militaire structuren die het 'Amerikaanse imperialisme' ondersteunden. Dit anti-kapitalisme en anti-Amerikanisme — dat niets van doen had met het traditionele communisme — concretiseerde zich in drie actie-thema's: democratisering van de universiteiten, terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit Vietnam en ontmanteling van de NAVO.

Dat nationaal en internationaal autoriteiten zich zorgen maakten is dan ook niet verwonderlijk. Zo werd begin 1968 binnen het Special Committee van de NAVO (bestaande uit de hoofden van de veiligheidsdiensten van de NAVO-landen) een werkgroep gevormd die de bestudering van 'protest movements' ter hand zou gaan nemen en aandacht zou geven aan de 'escape lines' naar Europa van Amerikaanse deserteurs die weigerden in Vietnam te vechten. Voor Nederland nam het hoofd van de afdeling B van de BVD zitting in deze werkgroep. Ook in Nederland zelf bestond beduchtheid voor de uitstraling van de studentenoppositie. Medio februari 1968 bijvoorbeeld informeerde het hoofd van de BVD, drs A. Kuipers, de secretarissen-generaal van Binnenlandse Zaken en Justitie over het op handen zijnde bezoek aan Nederland van de Duitse studentenleider Rudi Dutschke. Deze had enkele weken daarvoor het uittreden van West-Duitsland uit de NAVO geëist, een halvering van de West-Duitse defensiebegroting en neutralisering van Midden-Europa.<sup>30</sup>

De toch al niet geringe bezorgdheid kreeg een extra impuls door wat bekend is geworden als de 'mei-revolutie' van 1968. Op 3 mei verdreven politietroepen de studenten die het groot-auditorium van de

<sup>30</sup> Aurora 19 februari 1968

Parijse Sorbonne-universiteit hadden bezet. Daarop volgden ongeveer een week lang straatgevechten, aan het eind waarvan de regering aan alle eisen toegaf, behalve aan de eis tot vrijlating van de gearresteerde en gevangen gezette studenten. Na overleg met president De Gaulle willigde de regering-Pompidou tenslotte ook die eis in. De geest was echter uit de fles. Op 13 mei demonstreerden studenten en arbeiders gezamenlijk en werden fabrieken bezet.

De Parijse gebeurtenissen brachten de bemoeienis van de BVD met de radicale studentenbeweging in een hogere versnelling. Op 15 mei had het hoofd van de dienst een bespreking met de ministers Beernink van Binnenlandse Zaken en Veringa van Onderwijs en Wetenschappen. In dat gesprek bracht Kuipers naar voren dat het werken (lees: met operationele middelen binnendringen) in studentenkringen een politiek gevoelige aangelegenheid was: van extremisme in de traditionele zin (communisme, anarchisme, trotskisme) was daar immers geen sprake. De beide ministers daarentegen waren van mening dat gezien de ernst van de situatie dit als een volstrekt normale zaak gezien moest worden. Minister van Justitie Polak sloot zich daarbij aan.<sup>31</sup>

De volgende dag, 16 mei, werd het Maagdenhuis, het administratief centrum van de Universiteit van Amsterdam, door studenten bezet. In een haastig bijeengeroepen vergadering sprak Kuipers met de ministers Beernink en Polak, de secretaris-generaal van Justitie Mulder, locoburgemeester Koets en met de rectores van de beide Amsterdamse universiteiten, Van der Hoeven (UvA) en De Gaay Fortman (VU). Het gesprek ging over buitenlandse 'studenten-agitatoren' als de al genoemde Dutschke en diens Franse evenknie Daniel Cohn-Bendit, over de studentenbeweging en over de reacties op het zogenaamde rapport-Maris. Dit rapport, getiteld 'De zelfstandige taakvervulling van de universiteit' bepleitte een centralistische bestuursvorm, waartegen 'de' studenten en een aantal hoogleraren protesteerden. Democratisering van de universiteit was de eis en de leus waaronder actie werd gevoerd, zoals nu de bezetting van het Maagdenhuis.

Even leek het erop dat de Parijse revolutie een Amsterdamse pendant zou krijgen. Op 20 mei braken in de Amsterdamse binnenstad rellen uit na isolering van het Maagdenhuis, maar op 21 mei kon de politie het Maagdenhuis ontruimen en daarmee een eind maken aan de bezetting. De gevreesde demonstratie die als reactie daarop op 22 mei plaats vond, en waaraan de al genoemde 'buitenlandse agitatoren' deel-

<sup>31</sup> Aurora 15 mei 1968

namen, liep tot opluchting van onder meer de BVD-leiding niet uit de hand en leidde niet — zoals in Frankrijk was gebeurd — tot capitulatie van de overheid. Naar de mening van de BVD-leiding kwam dat onder meer doordat de politie het gebruik van geweld zo lang mogelijk had uitgesteld. Kuipers trok uit de gebeurtenissen overigens wel de conclusie, dat de BVD "gezien de politieke onderstroom (waarmee hij waarschijnlijk duidde op het anti-kapitalisme en anti-Amerikanisme) en de wisseling in de leiding van de activiteiten" veel aandacht zou moeten blijven geven aan de radicale studentenbeweging. Dat dit onderwerp ook in de nationale politiek een 'hot issue' was moge blijken uit het feit dat Kuipers op 27 mei alweer een vergadering bijwoonde van de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie met de minister van Onderwijs, enkele directeuren-generaal en met de burgemeesters van de universiteitssteden. Onderwerp: de hedendaagse studentenproblematiek.<sup>32</sup>

Ondanks het feit dat zowel de minister van Binnenlandse Zaken als die van Justitie expliciet om (ook operationele) bemoeienis van de BVD met de studentenbeweging hadden gevraagd, waardoor het hoofd van de dienst zich gelegitimeerd kon voelen, vond de dienst toch een extra legitimering in het feit dat vanuit de CPN een zekere toenadering werd gezocht tot de oppositionele studentenbeweging — en omgekeerd. In het Maandoverzicht van mei 1968 bijvoorbeeld stond in het hoofdstuk 'De ontwikkelingen in de studentenwereld' uitdrukkelijk vermeld dat in het tien man sterke bestuur van de overkoepelende Nederlandse Studentenraad (NSR) van dat moment er negen lid waren van de SVB en dat bovendien een van die negen communist was.<sup>33</sup> Met ijzeren consequentie en grote precisie zou de BVD in de komende jaren in procenten en absolute getallen aangeven tot welke hoogte besturen van studentenorganisaties bestonden uit leden van de CPN. Daarbij gaf de dienst zich — althans in zijn externe rapportage — er geen rekenschap van, dat de CPN van 1968 een andere was dan die van 1948. De communistische coup in Tsjecho-Slowakije in 1948 was door de toenmalige CPN-leiding met vreugde begroet; de militaire inval van het Pact van Warschau in het Tsjecho-Slowakije van Dubcek daarentegen werd door de zich sinds 1964 'autonoom' noemende CPN veroordeeld. Op de manier waarop de BVD zijn bemoeienis met de CPN in de loop van de jaren aanpaste komen we nog terug; aan het eind van de jaren

<sup>32</sup> Aurora 23 mei 1968

<sup>33</sup> Maandoverzicht no. 5 - 1968

zestig was communistische invloed ('infiltratie') in de studentenbeweging een reden te meer om zowel die studentenbeweging als de CPN duchtig in de gaten te houden.

De intensieve aandacht van de dienst voor de studentenoppositie duurde niet vreselijk lang. In 1975 verstuurde het hoofd van de dienst voor — naar later bleek — de laatste keer een 'regeringsbrief' over studentenaangelegenheden, getiteld 'Landelijke demonstratie tegen verlenging van de studentenstop'. In datzelfde jaar nam het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen de rapportage over dit soort zaken over met een eigen 'Bulletin Studentenpolitiek'.

De vraag of, en zo ja in hoeverre, er sprake was van communistische invloed in een politieke organisatie stelde de BVD ook ten aanzien van de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP). Zolang de PSP heeft bestaan liet de dienst zich consequent leiden door het uitgangspunt, dat de PSP als zodanig geen voorwerp van observatie was. Wel was de dienst alert op pogingen van (voormalige) communisten en trotskisten om de PSP om te vormen tot voertuig voor hun politieke ideeën.<sup>34</sup>

De maatschappij-kritische houding van intellectuelen, studenten en jongeren in het algemeen, maar vooral het anti-Amerikanisme onder invloed van met name de Vietnam-oorlog leidde tot de oprichting van een veelheid van sympathie- en solidariteitscomité's. Zo werd in april 1968 een 'Comité van Solidariteit met Cuba' opgericht, er kwam een 'Medisch Comité Nederland-Vietnam', een 'Angola Comité', een 'Palestina Comité', een 'Ierland Comité', etcetera. Deze opsomming is niet uitputtend en dient alleen om aan te geven hoe inhoudelijk divers het takenpakket van de BVD — met name van de afdeling B — in de jaren '70 inmiddels was geworden. Een interessant aspect daarbij was dat de traditionele politieke stromingen van links, zoals communisme, pacifisme, trotskisme en anarchisme, van het klimaat van politieke radicalisering trachtten te profiteren door in de genoemde comité's en actiegroepen en bij de organisatie van demonstraties hun invloed te doen gelden. Dat gold ook internationaal. Hoewel de BVD nuchter genoeg was om de ontwikkeling van het jongerenradicalisme niet op het conto van 'Moskou' te schrijven, signaleerde de dienst wel een tendens om via organisaties als de 'International Union of Students'

<sup>34</sup> Engelen, *Geschiedenis*, 158 e.v.

een zekere invloed uit te oefenen, ook in Nederland, bijvoorbeeld om de NAVO in discredit te brengen.<sup>35</sup>

Anders dan het studentenradicalisme in engere zin, zouden de activiteiten van actiegroepen, comités en andere 'one issue'-bewegingen door de jaren heen de aandacht van de BVD in meerdere of mindere mate houden, afhankelijk van de bereidheid tot het gebruiken van geweld en/of de politieke intenties. Zo hield de dienst zich aan het begin van de jaren tachtig nadrukkelijk bezig met het zogenaamde 'Samenwerkingsverband Stop de neutronenbom - Stop de kernwapenwedloop' waarin duidelijk sprake was van internationale en nationale communistische sturing.<sup>36</sup> Een fenomeen dat evenals het 'actiewezen' of — zoals het vanaf een bepaald moment ook wel ging heten — 'de beweging' een aanzienlijk langere adem had dan het studentenprotest, was het terrorisme.

## TERRORISME

Terrorisme, zowel in zijn nationale als zijn internationale verschijningsvormen, is een fenomeen dat pas vanaf ongeveer 1970, maar dan ook intensief en permanent, de aandacht van de BVD zou eisen. Daarbij speelden zowel terroristische groeperingen 'van eigen bodem' een rol, als internationale organisaties en hun — om het ingewikkeld te maken — Nederlandse sympathie- dan wel support-comités.

De eerste uitingen van inheems terrorisme waarmee de dienst te maken kreeg waren de activiteiten van de 'Rode Jeugd' (RJ). Oorspronkelijk de jongerenorganisatie van de maoïstische groep 'De Rode Vlag', onderscheidde de 'Rode Jeugd' zich al snel door een zekere gewelddadigheid. In 1966 kwam de RJ in het nieuws door de arrestatie en veroordeling van vier redactieleden van het blad *Rode Jeugd* wegens opruiing en belediging van de politie.<sup>37</sup> Twee jaar later was de BVD van oordeel dat de RJ-jongeren sterk anarchistische trekken vertoonden en vooral opvielen door deelname aan de meest uiteenlopende straatacties.<sup>38</sup> Weer twee jaar later publiceerde *Rode Jeugd* een uittreksel uit het *Handboek voor de Stadsguerrilla* van Carlos Marighela, waarover de BVD de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie alsook de directeur-generaal van politie van laatstgenoemd departement in-

<sup>35</sup> Maandoverzicht no. 12 - 1968; Aurora 9 juni 1969

<sup>36</sup> BVD-rapport 'Een verholde factor in de kernwapendiscussie', februari 1981

<sup>37</sup> Maandoverzicht no. 12 - 1966

<sup>38</sup> Maandoverzicht no. 12 - 1968

formeerde. <sup>39</sup> Medio 1971 was het zover dat de Rode Jeugd-groepering tot echte actie overging. Onder de auto van de Eindhovense commissaris van politie werd een bom geplaatst die alleen materiële schade veroorzaakte. Naar aanleiding daarvan trad de RJ naar buiten in *De Telegraaf* en voor *VPRO Radio*, met een verklaring waarin met zoveel woorden werd gesteld dat de Rode Jeugd het gebruik van geweld ook tegen personen niet uit de weg wilde gaan. <sup>40</sup>

De ruimte ontbreekt om de ontwikkeling van de 'Rode Jeugd'-aanhang via een zich 'Rode Hulp' noemend groepje tot 'Rood Verzetsfront' in het kader van dit Institutioneel Onderzoek op de voet te volgen. Hier moet volstaan worden met de vermelding dat de 'Rode Hulp'-groep zich ontwikkelde tot een echte terroristische organisatie, die zich in dienst stelde van een van de meer fanatieke Palestijnse terroristische organisaties, de Abu Nidal-groep. Dankzij het feit dat de BVD alle beschikbare inlichtingenmiddelen tegen de 'Rode Hulp' had ingezet, kon in 1976 een aanslag op of kaping van een Air France-toestel op het vliegveld van Tel Aviv worden voorkomen door de arrestatie van een van de 'Rode Hulp'-leden. <sup>41</sup>

Met het Palestijns terrorisme had de BVD voor het eerst kennis gemaakt in september 1969, toen in Den Haag een aanslag werd gepleegd op de residentie van de Israëlische ambassadeur. Hoewel de BVD geen voorkennis had over datum en doelwit van de aanslag, was de dienst wel in algemene zin op de hoogte van het feit dat het Palestijns terrorisme bezig was zijn operatieterrein tot Europa uit te breiden. In november 1968 had de BVD-leiding van de Israëlische inlichtingendienst de waarschuwing gekregen dat de Palestijnse bevrijdingsbeweging El Fatah zich ook in Europa aan het organiseren was. Dit was voor het hoofd van de dienst aanleiding om zich met Buitenlandse Zaken te verstaan over de vraag, in hoeverre het aangaan van een relatie met deze dienst nuttig en wenselijk zou zijn. Kuipers en de secretaris-generaal van 'BZ' konden elkaar vinden in de formulering dat de BVD met de Mossad een 'voorzichtige' relatie zou aangaan. <sup>42</sup>

De elkaar in 1969 in snel tempo opvolgende Palestijnse aanslagen in Athene en Zürich op toestellen van de Israëlische luchtvaartmaatschappij El Al onderstreepten de juistheid van de Mossad-waar-

<sup>39</sup> Aurora 30 november 1970

<sup>40</sup> Aurora 30 juli 1971

<sup>41</sup> Aurora 28 september 1976

<sup>42</sup> Aurora 27 november 1968



schuwing. Op Schiphol versterkte de politie de bewaking vna de El Al-machines. <sup>43</sup>

Toen het Palestijns terrorisme in september 1969 ook in Nederland toesloeg betekende dat het begin van de bestendiging en versterking van de relatie met de Israëlische inlichtingendienst. Zo verleenden medewerkers van die dienst in 1975 medewerking bij de vertaling van de verklaringen die vier in ons land gearresteerde terroristen aflegden. Het ging daarbij om vier Syriërs, behorend tot de organisatie El Saiqa, die het plan hadden opgevat de trein Warschau-Hoek van Holland te kapen en de passagiers te gijzelen. De bedoeling hiervan was, de Nederlandse regering te dwingen tot erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van het Palestijnse volk en van de PLO als de enige vertegenwoordiger daarvan. Op aangeven van de BVD kon het plan worden vrijdeld. <sup>44</sup> Het interessante van deze gebeurtenis is echter, dat dit Saiqa-plan, dat ruim in de publiciteit was gekomen, als voorbeeld zou dienen voor de Molukse treinkaping die in december 1975 bij Wijster zou plaats vinden, tegelijk met een bezetting van het Indonesisch consulaat in Amsterdam.

Het was vooral in de jaren zeventig dat het Palestijns terrorisme zijn bloedige spoor trok door de wereld en door Europa, met als een van de dieptepunten in 1972 de moord op elf Israëlische atleten tijdens de Olympische Spelen in München. Vliegtuigkaping was een veel gebruikt middel om de aandacht van de internationale gemeenschap op het Palestijnse probleem te vestigen. Ook Nederland ontkwam daar niet aan; in 1976 werd de 'City of Madrid' van de KLM gekaapt.

In de jaren tachtig nam, althans voor Nederland, het gevaar van het Palestijns terrorisme geleidelijk af. Nederlandse diplomatieke stappen waren daaraan waarschijnlijk niet geheel vreemd. In februari 1980 nam een delegatie van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken voor de eerste maal in de Syrisch hoofdstad Damascus contact op met de PLO. Aan het eind van die maand trad Nederland op als gastheer voor een tripartite conferentie van de Verenigde Staten, Israël en Egypte. In 1982 kreeg de PLO toestemming in Den Haag een eigen vertegenwoordiging te openen — op een steenworp afstand van het toenmalige BVD-gebouw. <sup>45</sup>

Het Palestijns terrorisme was echter niet de enige vorm van inter-

<sup>43</sup> Aurora 19 februari 1969

<sup>44</sup> Maandoverzicht no. 10 - 1975

<sup>45</sup> Aurora 26 oktober 1982

nationaal terrorisme waarmee de BVD vanaf plusminus 1970 werd geconfronteerd. In december 1970 werd in Brussel de Spaanse ambassade bestormd door Baskische separatisten, waarna in Den Haag de beveiliging van de Spaanse ambassade werd verscherpt.<sup>46</sup> Meer dan met de Baskische afscheidsbeweging ETA kreeg Nederland en daarmee de BVD echter te maken met de Ierse onafhankelijkheidsbeweging IRA. In oktober 1971 konden op Schiphol, dankzij samenwerking tussen de Britse inlichtingendienst en de BVD, 116 kisten met wapens en munitie, bestemd voor de IRA, in beslag worden genomen. Het leverde minister-president Biesheuvel een formele bedankbrief van zijn Britse collega op.<sup>47</sup> Helaas kon deze goede samenwerking niet verhinderen dat in maart 1979 de Britse ambassadeur in Nederland in zijn Haagse ambtswoning door de IRA werd vermoord. De traditioneel goede relaties tussen de BVD en de Britse diensten, ook op het gebied van het internationale terrorisme bleef echter in stand en leverde soms resultaten op die wederzijds tot tevredenheid stemden. Zo bijvoorbeeld in 1986, toen de Nederlandse politie op basis van de door de BVD verzamelde inlichtingen drie actieve IRA-leden kon arresteren.<sup>48</sup>

Een vierde terroristische organisatie met internationale uitstraling, ook naar Nederland, was de West-Duitse Rote Armee Fraktion (RAF), ook wel naar de eerste leiders Baader-Meinhoff-groep genoemd. Naar het lijkt hebben de RAF-acties zich nooit rechtstreeks tegen Nederland of Nederlandse belangen gericht. Eerder is het zo dat Nederlandse sympathisanten, te vinden in onder meer resten of delen van de 'Rode Jeugd', uit solidariteit met de RAF aanslagen in Nederland pleegden en/of protesteerden tegen de jegens RAF-aanhangers geldende 'Berufsverbote' in de Bondsrepubliek. Zo werd in 1971 een aanslag met een molotov-cocktail tegen het West-Duitse consulaat in Rotterdam opgeëist door het Revolutionair Sabotage Front — waarschijnlijk een gelegenheidsnaam voor een groepje uit de RJ of daarmee verwant — dat relaties onderhield met de RAF.<sup>49</sup> Vooral echter vormde Nederland voor de RAF een wijk- en rustplaats (evenals trouwens voor de IRA). Aanwijzingen daarvoor waren er al in 1972; in augustus 1975 voorspelde de dienst dat 'in de komende periode' activiteiten van de 'Rode Hulp' (de opvolger-organisatie van de 'Rode Jeugd') te verwachten waren, onder meer hulp en steun aan voortvluchtige aan-

<sup>46</sup> Aurora 30 december 1970

<sup>47</sup> Aurora 18 oktober 1971

<sup>48</sup> Aurora 17 januari 1986

<sup>49</sup> Aurora 26 juli 1971

hangers van de RAF.<sup>50</sup> De daaropvolgende maand al kon in Amsterdam de in de Bondsrepubliek voortvluchtige RAF-aanhanger Helmuth Lülf gearresteerd worden; twee jaar later gingen aanhoudingen van RAF-leden in Utrecht en Amsterdam gepaard met schietpartijen tussen de politie en de gezochte terroristen, waarbij een politiemann werd gedood en een andere gewond. Het met de Rote Armee Fraktion sympathiserende hele of halve terrorisme van Nederlandse bodem nam in 1980 een wat merkwaardig einde. In juni van dat jaar deed zich in een woning in de Amsterdamse Quellijnstraat een ontploffing voor die grote materiële schade aanrichtte. De bewoners, een uit de RJ voortgekomen sympathisant van de RAF met zijn vriendin, brachten het er levend af. Naar alle waarschijnlijkheid waren zij bezig geweest een bom in elkaar te zetten of anderzins met explosieven te experimenteren. Ironisch genoeg beschuldigden zij de BVD ervan, hen op deze wijze van het leven te hebben willen beroven.<sup>51</sup> Zo eindigde wat Nederland betreft het RAF-terrorisme *not with a whimper, but with a bang*.

Zoals al opgemerkt inspireerde de (mislukte) treinkaping door de Saiqa-organisatie jonge in Nederland wonende Molukkers van de tweede generatie tot de treinkaping bij Wijster en de begeleidende bezetting van het Indonesisch consulaat in Amsterdam. Deze terroristische activiteit kwam in zoverre niet onverwacht, dat al in 1970 een soortgelijke actie door jonge Molukkers had plaats gevonden, bedoeld om de Nederlandse regering te dwingen om de erkenning van de Republiek der Zuid-Molukken te steunen. Deze terroristische actie, bestaande uit de gijzeling van de Indonesische ambassadeur in zijn residentie in Wassenaar, was toen niet zomaar uit de lucht komen vallen.

Aanleiding tot de actie was het bezoek aan Nederland van het Indonesische staatshoofd generaal Suharto, dat op 1 september 1970 zou plaats vinden. Medio juli daaraan voorafgaand werd de BVD betrokken bij het overleg over te nemen veiligheidsmaatregelen. Intern werd een sectie van de afdeling C (CFO) aangewezen als centraal punt voor het verzamelen van relevante informatie; op basis daarvan stelde CFO vanaf begin augustus een bulletin samen dat werd toegezonden aan een breed scala van afnemers: ministers, procureurs-generaal, commissarissen van de koningin etc. Ondanks het feit dat de bulletins, naast informatie over bijvoorbeeld geplande demonstraties van het communistisch gekleurde 'Comité Suharto Ongewenst', inlichtingen bevatten over

<sup>50</sup> Maandoverzicht no. 8 - 1975

<sup>51</sup> Aurora 17 juni 1980

Molukse plannen om de Indonesische ambassadeur te ontvoeren, kwam de actie op 31 augustus als een verrassing. 33 jonge Zuid-Molukkers overvielen de ambtswoning van de Indonesische ambassadeur, met de bedoeling hem te gijzelen en daarmee een gesprek af te dwingen tussen Suharto en de 'president' van de Republiek der Zuid-Molukken, ir. J. A. Manusama. De met de bewaking van de residentie belaste politiemannetje verloor bij de actie het leven. De ambassadeur wist te ontkomen; zijn gezin werd een half etmaal lang in gijzeling gehouden. Bemiddeling van de in Zuid-Molukse kring invloedrijke dominee S. Metiary, die na een gesprek met minister-president P. J. S. de Jong de gijzelaars een gesprek toezegde tussen Manusama en de Nederlandse regering, leidde tot beëindiging van de actie.<sup>52</sup>

Ook los van de 'zwarte piet'-vraag (Kuipers was van mening dat de bulletins van de dienst slecht waren gelezen) leidde de Wassenaarse gijzelingsactie ertoe dat de BVD zich gedwongen zag, zich intensief bezig te gaan houden met de in Nederland verblijvende Zuid-Molukkers en met name met de radicale jongeren onder hen. Naar de mening van het hoofd van de dienst zou dat wel eens een langdurige zaak kunnen zijn, 'want de oplossing van het probleem is niet in zicht'.<sup>53</sup> Toen op 6 september Zuid-Molukse jongeren een aanval met benzinebommen hadden gedaan op het politiebureau in Assen, herhaalde Kuipers nog eens dat de dienst 'blijvende, niet geringe aandacht' aan de Zuid-Molukkers zou moeten besteden.<sup>54</sup>

De sectie CFO werd uitgebreid, er kwam een coördinator voor de eerste opvang van terroristische aangelegenheden, de sluimerende relatie met de Indonesische inlichtingendienst werd geactiveerd — het kon allemaal niet verhinderen dat in december 1975, naar het voorbeeld van de Saiqa-actie, de gijzeling van de trein bij Wijster en de bezetting van het Indonesisch consulaat in Amsterdam plaats vonden. Sterker nog, binnen een periode van anderhalf jaar vond een tweede terroristische actie van die aard en omvang plaats, toen Zuid-Molukse jongeren een trein gijzelden bij De Punt en een school in Bovensmilde. Toen men overging tot het executeren van gegijzelde passagiers werd de actie op gewelddadige manier beëindigd, waarbij zes van de acht daders alsmede twee gegijzelden om het leven kwamen. Het harde optreden van de Nederlandse overheid 'schokte de Zuid-Molukse gemeen-

<sup>52</sup> ssa BVD 89/1003; Aurora juli en augustus 1970

<sup>53</sup> Aurora 2 september 1970

<sup>54</sup> Aurora 7 september 1970

schap diep'.<sup>55</sup> Dat kon overigens niet verhinderen dat in maart 1978 het Provinciehuis in Assen werd gegijzeld waarbij een dode viel te betreuren. Ook deze terroristische actie werd door de Nederlandse overheid middels gewelddadig ingrijpen beëindigd. Na 1978 volgde een lange periode van relatieve rust in de Zuid-Molukse gelederen.<sup>56</sup>

Overigens leverden de inspanningen van de dienst op het gebied van het Zuid-Moluks terrorisme ook wel positieve resultaten. Zo hebben berichten van de BVD in 1973 mogelijk een ontvoering van minister-president Den Uyl voorkomen, terwijl in april 1975 Zuid-Molukkers op basis van BVD-gegevens gearresteerd konden worden, verdacht van samenspanning tot het plegen van een aanslag op danwel gijzeling van koningin Juliana.<sup>57</sup>

Sinds de jaren zeventig is de aandacht van de dienst voor het fenomeen Zuid-Moluks terrorisme nooit meer geheel verdwenen, al kon de intensiteit van die aandacht van periode tot periode verschillen. Een punt van zorg was daarbij onder meer de mate waarin vanuit de Zuid-Molukse radicale jongeren contacten werden gezocht met bijvoorbeeld Palestijnse terroristische organisaties.<sup>58</sup>

In de jaren tachtig was de taakhoud van de BVD zodanig divers en complex geworden, dat het hoofd van de dienst, mr. P. de Haan, een zogenaamde Objectenlijst liet samenstellen die hij de minister van Binnenlandse Zaken ter goedkeuring voorlegde. De laatst samengestelde Objectenlijst vóór de grote reorganisatie van 1989/1990 werd in februari 1987 door De Haan's opvolger A. Blom aan minister van Binnenlandse Zaken drs. C. P. van Dijk gezonden. De lijst geeft een goed en compleet beeld van de onderwerpen waaraan de BVD op dat moment aandacht besteedde.

Om te beginnen is het interessant te zien, dat het 'klassieke' onderwerp CPN op de Objectenlijst ontbrak. In een bijlage heet het met betrekking tot de CPN, dat die partij blijft afgevoerd van de lijst. Aan de andere kant, aldus de bijlage, vinden er in de context van de CPN activiteiten en ontwikkelingen plaats die met het oog op het handhaven van de democratische rechtsorde en de veiligheid van de Staat reden geven tot waakzaamheid. De BVD diende derhalve aan deze activiteiten en ontwikkelingen aandacht te blijven schenken.

<sup>55</sup> Maandoverzicht no. 5 - 1977

<sup>56</sup> P. Bootsma, *De Molukse Acties. Treinkapingen en gijzelingen 1970-1978*, Amsterdam 2000

<sup>57</sup> Aurora 5 oktober 1973; 4 april 1975

<sup>58</sup> Aurora 12 februari 1980

De Objectenlijst zelf bestond uit een achttal rubrieken. Om daarvan een volledig beeld te geven volgt hier de lijst in extenso.

- I spionage en sabotage: de klassieke contra-inlichtingentaak
- II terrorisme:
  - Rood Verzetsfront (RVF)
  - Action Directe
  - Cellules Communistes Combattantes
  - Rote Armee Fraktion
  - Brigate Rosse
  - IRA, ETA, PIRA
  - terrorisme uitgaande van minderheden: Surinamers (pro- en anti-Bouterse), Zuid-Molukkers, Palestijnen (anti- en pro-Arafat)
  - Staatsterrorisme uitgaande van: Libië, Syrië, Irak, Iran
  - Armeens, Koerdisch, Marokkaans (links en rechts),
  - Turks terrorisme
- III politiek (gewelddadig) activisme vanuit een anarcho-revolutionaire maatschappijvisie ('de beweging')
- IV anarchisme
- V rechts-extremisme
- VI marxistisch-leninistische organisaties, o.m. Socialistische Partij
- VII trotskisme, o.m. de Socialistische Arbeiderspartij (SAP)
- VIII Sovjet beïnvloeding: Ned. Comité voor Europese Veiligheid en Samenwerking; Ver. Nederland-USSR, Ver. Nederland-DDR. <sup>59</sup>

## ORGANISATIE

De nieuwe fenomenen waarmee de BVD in de loop van de jaren zestig en zeventig te maken kreeg en die uiteindelijk hun plaats vonden op de genoemde Objectenlijst, leidden wel tot aanpassingen in de organisatie maar niet tot wijziging van de hoofdstructuur van de dienst. De nieuwe verschijningsvormen van het communisme vonden als vanzelfsprekend hun behandeling in de sectie BCP van de afdeling B. Het was ook deze sectie die in de jaren tachtig in het middelpunt stond van de discussie over de (mate van) bemoeienis van de dienst met de CPN. Studentenactivisme werd behandeld in de afdeling 'Front- en Andere organisaties' van de afdeling B, BFA.

Wat de behandeling van het nationale en internationale terrorisme

<sup>59</sup> ssa BVD, Kabinet doos 10, 2 mappen

betreft, werd het systeem van de verdelende rechtvaardigheid toegepast: een deel daarvan werd toegevoegd aan het takenpakket van de afdeling B, een ander deel aan dat van de afdeling C.

Bij de afdeling B was het wederom de sectie BFA die zich onder het etiket van de 'Andere organisaties' ging bezig houden met de 'Rode Jeugd' (later 'Rode Hulp' en 'Rood Verzetsfront') toen deze oorspronkelijk politieke — maoïstische — groepering overging tot het niet alleen propageren maar ook actief uitoefenen van geweld. Daarbij voegden zich niet veel later het IRA- en ETA-terrorisme en de Nederlandse sympathie-comités met alle mogelijke internationale terroristische bewegingen.

Ook de afdeling C kreeg haar deel van het terrorisme te behandelen. De sectie die ermee werd belast had een interessante ontwikkeling door-  
gemaakt. Toen de BVD zich in de jaren vijftig indringend ging bezig houden met de vraag, of behalve de Russen wellicht ook de Chinezen in ons land spionage bedreven, werd er in eerste instantie een kabinets-  
afdeling voor dat doel in het leven geroepen: K/CH. Bij een partiële reorganisatie in 1956 werd K/CH een aparte, zij het kleine afdeling F. Vervolgens werd deze afdeling als sectie CF respectievelijk CFO (be-  
werking en verwerving) geïncorporeerd in de contra-inlichtingenafdeling C. Behalve met Chinezen kreeg de sectie te maken met andere 'Ooster-  
lingen' zoals communistische en nationalistische studenten die in Neder-  
land hun universitaire opleiding volgden. Het had dan ook een zekere logica dat de sectie het Zuid-Molukse dossier kreeg toegedeeld, ook al ging het daarbij om terrorisme.

Toen het Palestijns terrorisme zich aandiende werd de behandeling daarvan eveneens aan CF/CFO toevertrouwd. Daaraan schijnen geen diepere gedachten ten grondslag te hebben gelegen dan de redenering, dat een zeker evenwicht tussen de afdelingen B en C gehandhaafd diende te worden. In de praktijk kwam het erop neer, dat de afdeling B het 'westerse' terrorisme (IRA, ETA, RAF, RJ) voor haar rekening nam, terwijl de afdeling C terrorisme uit het Verre- en Midden-Oosten (het Japanse Rode Leger, de verschillende Palestijnse terroristische organisaties, Zuid-Moluks terrorisme) behandelde.

De zaken werden iets overzichtelijker toen bij de reorganisatie van de afdeling C in 1975 de verwerkende en verwervende secties, dus ook CF en CFO, werden samengevoegd. Bij de afdeling B evenwel bleef de strikte scheiding tussen analyse en rapportage enerzijds en operaties (met menselijke bronnen) anderzijds bestaan. De uitwerking van technische bronnen (telefoontaps en microfoon-operaties) geschiedde door

een sectie van de support-afdeling E ten behoeve van zowel de afdeling B als de afdeling C.

Tegelijk met de reorganisatie van de afdeling C werden voor de hele dienst nieuwe benamingen van de onderdelen ingevoerd. Afdeling werd directie en sectie werd afdeling.

Gedurende een reeks van jaren is de behandeling en bestudering van het nationale en internationale terrorisme op bovenstaande manier organisatorisch in de dienst 'opgehangen'. Toch was dat niet zo vanzelfsprekend. Al in 1970 had het hoofd van de dienst zich afgevraagd, of intern bij de BVD de coördinatie van de anti-terrorisme-activiteiten wel afdoende was geregeld. Moest er niet een reorganisatie komen? <sup>60</sup> In de daarop volgende jaren bleef die vraag met enige regelmaat terugkomen, bijvoorbeeld in 1975 toen bekend werd dat de Duitse zusterdienst een aparte afdeling anti-terrorisme had gevormd. <sup>61</sup> De vraag bleef echter beantwoord worden met handhaving van de organisatorische status quo. Zelfs bij een als reorganisatie aangekondigde herschikking van taken tussen de directies B en C in 1983 werd weliswaar de behandeling van het Zuid-Moluks terrorisme overgeheveld naar B, maar de behandeling van het Palestijns terrorisme bleef bij C plaats vinden. Pas medio 1985 werd met de integratie van de desbetreffende afdelingen van B en C bereikt dat de bestudering van alle vormen van terrorisme binnen één directie werd geconcentreerd, en wel binnen de nieuw gevormde hoofdafdeling BT (terrorisme) van de directie B. <sup>62</sup>

In die periode ruwweg tussen 1965 en 1989 onderging de inhoud van de BVD-taken aanzienlijke uitbreidingen. Dat leidde, zoals hierboven uiteengezet, niet tot ingrijpende reorganisaties maar tot geleidelijke incrementalistische aanpassingen in de BVD-organisatie. Zo werd pas in 1985 de behandeling van alle vormen van terrorisme in één organisatorische eenheid gerealiseerd. De hoofdstructuur van de BVD bleef in de genoemde periode dan ook nagenoeg onaangetast. De oorspronkelijke kabinetsafdelingen waren al in de jaren vijftig verdwenen; wat het Kabinet ging heten was een direct onder de dienstleiding vallende eenheid waarin met name juridische en politiek/bestuurlijke zaken werden behandeld. De afdeling B werd weliswaar directie B maar bleef de oorspronkelijke interne tweedeling handhaven tussen

<sup>60</sup> Aurora 25 november 1970

<sup>61</sup> Aurora 1 april 1975

<sup>62</sup> Aurora 28 juni 1985



operaties en analyse/rapportage. De afdeling C werd directie C, wat wel enige wijziging in de werkwijze met zich meebracht. Binnen de afdelingen werden onder een eenhoofdige leiding zowel de operationele als de analyse-taken uitgevoerd. De afdeling D werd hoofdafdeling D en ging voort, de beveiliging van overheid en bedrijfsleven te bevorderen, daarbij soms goed, soms minder goed gevoed vanuit de directies B en C ten aanzien van de bedreigingen waartegen beveiligd moest worden. De afdeling E werd eveneens hoofdafdeling en omvatte nog steeds vier afdelingen voor respectievelijk opleidingen, volg- en observatiewerk, uitwerking van technische operaties en onderzoek, vooral ten behoeve van antecedenten- en veiligheidsonderzoeken. De afdelingen personeelszaken en financiën bleven als zodanig bestaan, maar werden wel op enig moment samengevoegd in de hoofdafdeling AZ (algemene zaken). Een innovatie was de komst van de computer waarvoor oorspronkelijk een afzonderlijke **afdeling G** werd gevormd, maar die later onder de vleugels van AZ werd geplaatst. De afdeling ACD bleef voor de gehele dienst de centrale documentatie verzorgen, al werd er tegen het eind van de hier behandelde periode aan dat 'centrale' wel geknabbeld. In de volgende paragraaf komen we daarop terug.

## WERKWIJZE

In deze paragraaf zal de volgorde worden aangehouden die in het vorige hoofdstuk is gehanteerd. Daarbij zal vooral worden belicht welke veranderingen in de onderhavige periode plaats vonden.

Vanaf oktober 1946 was de **ACD** het administratief centrum van de dienst geweest. Daar werden in de desbetreffende secties/afdelingen de namen 'op kaart gebracht' van onder meer al die tienduizenden naar wie een veiligheidsonderzoek was ingesteld. Bij gunstige uitslag werden alleen de namen in ACD/K bewaard, niet de onderliggende stukken. Een uitzondering daarop vormden de onderzoeken naar personen die voor een hoge 'clearance' bij bijvoorbeeld de NAVO in aanmerking kwamen. Voor de anderen gold dat op de ACD-kaart slechts werd vermeld dat het 'onderzoek gunstig' was en de 'stukken vernietigd'. Daarnaast werden in ACD/K de namen ingevoerd van al diegenen die op een of andere manier onder de aandacht van de dienst waren gekomen. Het feit dat iemands naam in de BVD-cartotheek voorkwam betekende dan ook geenszins dat de betrokken persoon 'verdacht' was.

In de loop van de jaren tachtig begon de gedachte veld te winnen, dat het wellicht beter zou zijn, de ACD-werkzaamheden te decen-

traliseren en het registreren en administreren te laten plaats vinden direct bij de diensteenheden die met de inhoudelijke behandeling van de zaken waren belast. Bovendien zou dat een personeelsbesparing opleveren.<sup>63</sup> De explosieve groei van de mogelijkheden en toepassingen van de computer maakte de overstap naar een dergelijke manier van registreren en documenteren mogelijk. De decentrale documentatie werd dan ook 'meegenomen' toen de dienst zich in 1989/90 grondig reorganiseerde. Ook de vorming van de persoonsdossiers werd uiteindelijk voornamelijk digitaal uitgevoerd. Daarbij moet worden aangetekend dat vanaf 1991 in principe geen persoonsdossiers in fysieke vorm meer worden gevormd. De relevante persoonsgegevens zijn opgeslagen in relationele databestanden.

De afdeling, vanaf 1975 **directie B** bleef uiteraard gebruik maken van open bronnen. Zelfs in toenemende mate, aangezien alle comités, solidariteitsgroepen, actiegroepen etcetera hun eigen publicaties uitbrachten. Om het volgen van de dag- en weekbladen enigszins te stroomlijnen begon men in 1969 met een 'persselectie', een knipselkrant waarin aan de belangstelling van de BVD gerelateerde onderwerpen werden opgenomen.<sup>64</sup> De operationele activiteiten die voor *inside information* moesten zorgen over communistische, maar geleidelijk aan ook terroristische groeperingen, bleven praktisch de gehele periode toevertrouwd aan twee afdelingen. Een daarvan werkte specifiek in Amsterdam (BOA), de andere werkte landelijk in samenwerking met de inlichtingendienst van de politie (BOP). Daarnaast ging aan het eind van de jaren zestig een kleine gespecialiseerde eenheid zich bezig houden met het operationele werk in organisaties van radicale studenten en jongeren.<sup>65</sup> Tussen de operationele afdelingen en de verwerkende/rapporterende afdelingen bleef een scheiding (compartimentering) bestaan om de beveiliging van de menselijke bronnen zo goed mogelijk te waarborgen. Pas toen binnen de directie B de hoofdafdeling BT tot stand kwam, werden binnen BT de inmiddels als verouderd beschouwde scheidslijnen doorbroken. BOA en BOP werden in 1989 respectievelijk 1988 opgeheven; met BOI was dat al eerder gebeurd.

In de werkwijze van de **afdeling/directie C** trad in 1975 een ver-

<sup>63</sup> Aurora 27 februari 1987

<sup>64</sup> Aurora 10 september 1969

<sup>65</sup> oorspronkelijk de benaming voor een sectie die zich bezig hield met operationele industriebeveiliging (door middel van informanten) tegen sabotage in kwetsbare en/of vitale bedrijven. Schertsenderwijs werd later wel gezegd dat de I van BOI stond voor Intellectuelen.

andering op, toen de voorheen gescheiden secties voor respectievelijk operaties en bewerking werden samengevoegd tot afdelingen onder eenhoofdige leiding. Dit bracht een zekere mate van decompartmentering met zich mee — zij het uitsluitend binnen de nieuw gevormde afdelingen, niet daarbuiten. Ten dienste van de contra-inlichtingentaak bleven de al eerder genoemde inlichtingenmiddelen gehanteerd worden. Telefoontaps, microfoon-acties, volg- en observatie-acties, benaderingen van personen, raadpleging van reisgegevens bleven de standaardwapens in de strijd tegen spionage, al werden ze wel voortdurend verbeterd en verfijnd.

Tegen terroristische binnen- en buitenlandse organisaties werden dezelfde middelen ingezet, zowel door de directie B als door de directie C. Hierbij zij — wellicht ten overvloede — nog eens aangetekend dat het middel van de telefoontap nimmer is gebruikt tegen politieke organisaties zoals de CPN of de Boerenpartij — hoeveel klikjes aanhangers van dit soort partijen ook op de lijn meenden te horen.

Een nieuwe ontwikkeling die aanvankelijk vooral de directie C ten goede kwam was het invoeren van de computer waartoe in 1972 werd besloten, na een jaar van voorbereidende studie.<sup>66</sup> Enkele jaren lang waren datatypisten bezig de honderdduizenden kaarten van ACD/K te converteren en in de computer op te slaan. Op 18 januari 1977 werd de computer officieel in gebruik genomen. In eerste instantie konden nog slechts de met voorrang ingevoerde slavische namen nageslagen worden — uiteraard ten behoeve van de directie C.

Met name voor de raadpleegbaarheid van de reisgegevens was de computer een uitkomst. Deze gegevens hadden betrekking op naar communistisch geregeerde landen uitreizende Nederlanders en op uit die landen inreizende Oost-Europeanen en (in veel mindere mate) Chinezen. Zij waren in de loop der jaren kwantitatief gegroeid tot monsterachtige proporties, waardoor de significantie en relevantie van dit soort gegevens recht evenredig afnam. Dat gold zeker na 1964, toen het CPN-leden door de leiding verboden werd naar de Sovjet-Unie te reizen omdat dat de 'autonomie' van de CPN in gevaar zou kunnen brengen. Maar de gedachte dat bij uitstek CPN-leden zich zouden lenen voor spionage ten gunste van de Sovjet-Unie was toen al lang verlaten, zodat de reisgegevens geen andere betekenis meer hadden dan hun benaming aangaf. Slechts in combinatie met eerder verkregen, aan andere bronnen (bijvoorbeeld een telefoontap) ontleende gegevens kregen reisgegevens in een enkel geval een zekere meerwaarde.

<sup>66</sup> Aurora 7 juli 1972

De werkwijze van de afdeling/hoofdafdeling D evolueerde mee met de groei van het aantal terroristische en (gewelddadig) activistische groepen en groeperinkjes waarmee de BVD vanaf ongeveer het midden van de jaren zestig te maken kreeg. Anders dan de directies B en C, die objectgericht ingedeeld waren, was de hoofdafdeling D klantgericht georganiseerd in afdelingen die tot taak hadden de beveiliging te bevorderen van respectievelijk 'overheid' (DOB) en 'bedrijfsleven' (DIB). Deze organisatievorm bleef gehandhaafd in de in dit hoofdstuk behandelde periode.

De werkwijze van de afdeling DIB onderging in 1979 een ingrijpende wijziging, beter gezegd uitbreiding, toen de affaire-Khan in de publiciteit kwam. De heer Khan was een Pakistaan die werkzaam was bij het Ultra Centrifuge project in Almelo en die daar, naar later bleek, zich nogal wat bedrijfsgeheimen had toegeëigend ten behoeve van de ontwikkeling van het Pakistaans nucleair programma. Anders dan men in een dergelijk geval van spionage zou verwachten, was het niet een afdeling van de directie C, maar de afdeling DIB die de opdracht kreeg een onderzoek in te stellen naar het falen van het beveiligingsregime bij het UC-project en de toedracht van de affaire-Khan. DIB deed dat in nauwe samenwerking met de zogenaamde commissie-Bos, genoemd naar de voorzitter daarvan, de plaatsvervangend secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken mr. J. Bos.<sup>67</sup> Een belangrijke conclusie van deze commissie was, dat 'bij de uitvoering van de beveiligingsmaatregelen ernstige fouten [waren] gemaakt'.<sup>68</sup>

De affaire-Khan stelde wat de BVD betreft het onderwerp proliferatie van biologische, chemische en — in dit geval — nucleaire wapens voor het eerst in volle omvang aan de orde. In de zomer van 1987 stelde de BVD-leiding zich de vraag, of de problematiek van proliferatie niet te rekenen was onder de 'gewichtige belangen van de Staat', bedoeld in artikel 8 van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (Wiv). Als die vraag bevestigend beantwoord zou kunnen worden, zouden deze onderwerpen systematisch aangepakt moeten worden in plaats van, zoals tot nu toe, ad hoc. Nog voor de dienst zelf een antwoord kon formuleren, kwam dat van 'hogerhand'. De commissie-Bos had omstreeks die tijd een geheim rapport uitgebracht, na lezing waarvan de minister-president liet weten het wenselijk te achten dat de BVD zijn inspanningen zou verhogen tegen de Pakistaanse inlichtingenactiviteiten op nucleair terrein.<sup>69</sup> Dat gebeurde, niet door de directie C

<sup>67</sup> Aurora 15 februari 1980

<sup>69</sup> Aurora 24 juli 1987

maar door de afdeling DIB die — zo lijkt de redenering te zijn geweest — nu eenmaal al met deze zaak vertrouwd was. Het was de eerste en enige keer dat de hoofdafdeling D zich bediende van bijzondere inlichtingenmiddelen, zoals telefoontaps. De grote reorganisatie van 1989/90 bracht ook hierin verandering.

## RAPPORTAGE

De steeds sneller veranderende wereld waarmee de BVD vanaf de jaren zestig te maken kreeg, vond uiteraard ook zijn uitdrukking in de externe rapportage van de dienst. Het is interessant te zien, hoe de dienst aanvankelijk nog moeite had de nieuwe fenomenen op zichzelf te beoordelen. Zo berichtte de dienst in het Maandoverzicht van mei 1966 over 'Provo', maar deed dat door de ogen van de communistische jongerenorganisaties Algemeen Nederlands Jeugdverbond (ANJV) en Organisatie van Progressief Studerende Jeugd (OPSJ) onder de titel "de communistische jongeren en de provo's".<sup>70</sup> Enkele maanden later echter verzond de dienst een uitgebreid rapport 'de "Provo's - exponent van hedendaags radicalisme onder de jeugd'. Hierin werd een overzicht gegeven van het ontstaan en van de 'organisatie' van 'Provo' in Nederland en vooral in Amsterdam. Aan de rookbom, die naar het prinselijk paar Beatrix en Claus was geworpen tijdens de rijtoer door Amsterdam ter gelegenheid van hun huwelijk, wijdde het rapport een alinea. Hierin werd opgemerkt dat bij de 'gebeurtenissen van de 10e maart' (het werpen van de rookbom) de 'Provo's' vooral de aandacht trokken door hun meestal gezamenlijke activiteiten met andere organisaties, zoals de Socialistische Jeugd van Nederland (SJ) en de Pacifistisch-Socialistische Jongeren Werkgroepen (PSJW). Over de specifieke rol van 'Provo' in dit geheel merkt het rapport dan op: 'Bij het coördinatieplan van acties tussen SJ en de provo's was aan de laatsten met name het 'vuile werk' toebedeeld, zoals het werpen van rookbommen en het strooien van kraaiëpoten. Zoals bekend gebruikte men de bommen wel, maar de kraaiëpoten niet'.

In zijn aanbiedingsbrief stelde het hoofd van de dienst met zoveel woorden, dat het rapport niet de pretentie had een complete analyse te geven van het verschijnsel 'provo'. Niet alleen, aldus Sinninghe Damsté, kan dat nauwelijks tot de taak van de BVD worden gerekend, maar bovendien is het onmogelijk om vanuit de BVD alle facetten van het radicalisme onder de jeugd te overzien.

<sup>70</sup> Maandoverzicht no. 5 - 1966

Behalve aan de eigen minister van Binnenlandse Zaken werd het rapport gezonden aan de minister-president en aan de ministers van Justitie, Onderwijs en Wetenschappen, Defensie en Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Bovendien kregen ook de leden van de 'BVD-commissie' van de Tweede Kamer een exemplaar, evenals de directeur-generaal van Openbare Orde en Veiligheid (DG OO&V) van het ministerie van Binnenlandse Zaken.<sup>71</sup>

In het algemeen kan men zeggen dat de Maandoverzichten een tamelijk getrouwe afspiegeling vormden van de onderwerpen waarmee de BVD zich bezig hield, zij het dat over sommige onderwerpen (studenten, Zuid-Molukkers) aanvullende vormen van rapportage het licht zagen, terwijl over andere onderwerpen (spionage, terrorisme) in de Maandoverzichten meer ad hoc werd gerapporteerd.

De Parijse 'studentenrevolutie' van begin mei 1968 gaf de dienst, in casu de sectie BFA, de impuls om een speciaal bulletin uit te geven met 'gegevens inzake studentenactiviteiten'. Het eerste nummer verscheen op 10 mei 1968 en bevatte berichten uit zowel open als operationele bronnen. Uit open bron bijvoorbeeld was het bericht afkomstig dat de Nederlandse Studentenraad (NSR) op 11 mei in Bonn zou deelnemen aan een demonstratie tegen de 'Notstandsgesetze', terwijl dit bericht werd aangevuld met de mededeling uit operationele bron, dat de SJ op dezelfde dag een sympathie-demonstratie zou houden bij de Duitse ambassade in Den Haag.

De bulletins, die verschenen met een frequentie van eenmaal per week (of zoveel vaker als nuttig leek), hadden een ruime distributie. Behalve de eigen minister kregen de minister-president en de ministers van Justitie en van Onderwijs en Wetenschappen een exemplaar. De vijf procureurs-generaal werden niet vergeten, evenmin als de DG OO&V van Binnenlandse Zaken.

Behalve de bulletins verzond de BVD van tijd tot tijd aan dezelfde afnemers rapporten van meer beschouwende aard over het studenten-activisme, terwijl de lijst van geadresseerden dan werd aangevuld met de coördinator van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, de commissarissen van de koningin, de hoofdcommissarissen van gemeentepolitie en de korpschefs van politie in de studentensteden. Ook bij de buitenlandse relaties van de dienst bestond belangstelling voor hetgeen de BVD over dit toen actuele en als bedreigend ervaren fenomeen te

<sup>71</sup> ssa BVD, archief Kabinet minister BZK, 02.345

vertellen had. Een Engelstalige versie van het rapport 'Onrust in de studentenwereld' bijvoorbeeld werd gezonden aan de Franse, Belgische, Engelse, Amerikaanse, Duitse en Italiaanse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. <sup>72</sup>

Toch bleek deze intensieve berichtgeving nog niet voldoende. Vanaf 1 mei 1969 bracht de dienst als extra service zogenaamde 'extra bulletins' uit, bestemd voor een wel zeer beperkte kring van externe afnemers, namelijk de secretarissen-generaal van Binnenlandse Zaken en van Onderwijs en Wetenschappen. Kennelijk bestond daaraan, vooral bij de laatstgenoemde, grote behoefte. In de voor hem bestemde aanbiedingsbrief kondigde het hoofd van de dienst, Kuipers, namelijk het extra bulletin aan 'zoals hedenmorgen met u besproken'. Kuipers verontschuldigde zich enigszins dat het extra bulletin 'uiteraard in haast' was geschreven, maar hij beloofde tegelijkertijd hem 'langs deze weg van de ontwikkelingen op de hoogte te zullen houden'. En dat deed de dienst. De extra bulletins verschenen niet alleen dagelijks, voorzien van datum- en tijdaanduiding, maar het gebeurde met enige regelmaat dat er twee per dag verschenen. De inhoud had vooral te maken met voorgenomen acties en andere activiteiten zoals demonstraties en bezettingen.

In dezelfde sfeer van acties en demonstraties liet de BVD eind april 1969 twee 'regeringsbrieven' verschijnen onder de titel 'Acties Koninginnedag - Bevrijdingsfeesten'. Ze werden verzonden aan zeven ministers, enkele commissarissen van de koningin, alle procureurs-generaal en aan enkele korpschefs. <sup>73</sup>

Voor zover dat nog nodig was, was een gesprek van Kuipers met minister van Binnenlandse Zaken Beernink in mei 1969 een aansporing temeer om relevante informatie over studenten- en jongerenactivisme zo snel mogelijk aan de geïnteresseerde autoriteiten toe te sturen. <sup>74</sup> De 'politiek' bleek op dit soort informatie te zitten wachten en was dan ook niet zuinig met lof voor de berichtgeving van de dienst. Zo kon Kuipers medio 1969 in het Aurora-gezelschap meedelen dat de ministers van Binnenlandse Zaken, Justitie en Defensie bijzondere belangstelling aan de dag hadden gelegd voor wat de BVD te vertellen had over de gebeurtenissen in de universitaire wereld. Een rapport 'Achtergrond onrust studentenwereld' werd bijzonder door de heren geapprecieerd. Op suggestie van de drie genoemde ministers werd dat

<sup>72</sup> ssa BVD 69/277

<sup>73</sup> ssa BVD 79/251

<sup>74</sup> Aurora 19 mei 1969

rapport ook nog nagezonden aan de ministers die het nog niet hadden ontvangen, terwijl ook de Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten een exemplaar kreeg toegezonden. De ministers verzochten Kuipers bovendien nog, op de hoogte te worden gehouden van ontwikkelingen [op het gebied van studenten-activisme] in het buitenland. <sup>75</sup>

De formule van het bulletin over een speciaal onderwerp en voor een specifieke groep afnemers was een succes gebleken en er kwamen er meer. Bijvoorbeeld eind 1969 in de opmaat naar een in Amsterdam te houden anti-NAVO-congres, waaraan studenten- en jongerenorganisaties uit buiten- en binnenland deelnamen, maar ook een klein jaar later in de weken voorafgaand aan het bezoek aan Nederland van de Indonesische president Suharto. Zoals bekend hebben laatstgenoemde bulletins de gijzelingsactie in Wassenaar niet kunnen voorkomen, noch heeft anderssoortige berichtgeving van de BVD de twee grote gijzelingsacties in 1975 en 1977 kunnen verhinderen.

Die gang van zaken zette de BVD alleen maar aan tot nog grotere activiteit. Vanaf 1 januari 1978 stelde de dienst, in dit geval CF, een 'weekbulletin Molukkers' samen dat uiteraard aan de minister van Binnenlandse Zaken werd verzonden, maar daarnaast aan een groot aantal afnemers binnen en buiten Binnenlandse Zaken. Het laatste nummer van dit weekbulletin verscheen eind november 1982. In zijn aanbiedingsbrief aan de minister gaf het hoofd van de dienst, De Haan, een verklaring voor het stopzetten van de distributie. 'Dit BVD-bulletin, dat voorheen toen daar aanleiding voor was, inderdaad wekelijks werd samengesteld, verschijnt tegenwoordig nog slechts sporadisch, hoewel de naam ter wille van de continuïteit is gehandhaafd'. <sup>76</sup> Op dat moment en in de daarop volgende jaren was het gevaar van een nieuwe explosie van Zuid-Moluks geweld inderdaad sterk verminderd.

De BVD-berichtgeving over studentenzaken was al eerder stopgezet. Midden juni 1975 verzond de dienst de laatste 'regeringsbrief' over dat onderwerp: 'Landelijke demonstratie tegen verlenging van de "studentenstops"'. De fakkel werd in datzelfde jaar overgenomen door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, dat vanaf oktober voor eigen gebruik een 'Bulletin Studentenpolitiek' ging samenstellen, geheel uit open bronnen. <sup>77</sup>

<sup>75</sup> Aurora 18 juni 1969

<sup>76</sup> ssa BVD, archief Kabinet minister BZK, 02.348.3

<sup>77</sup> ssa BVD 79/252



Zoals al opgemerkt in de inleiding van deze paragraaf, had de externe berichtgeving over terrorisme (met uitzondering van het Zuid-Molukse) en spionage een meer ad hoc karakter. Informatie over die onderwerpen werd wel degelijk uitgewisseld met nationale en internationale instanties waarmede de BVD samenwerkte, maar uit het oogpunt van informatie- en bronbescherming werd daarbuiten extern weinig gerapporteerd. Pas vanaf 1975 kwam het Maandoverzicht enigszins tegemoet aan de behoefte aan informatie over het ook toen actuele onderwerp terrorisme.

In het februari-nummer van 1975 deed de dienst verslag van een zeer merkwaardig terroristisch incident (of poging daartoe) dat de BVD had weten te verhinderen. Het ging daarbij om de toegang van de als rechts-extremistisch geziene heer L. om een bomaanslag te plegen op de Amsterdamse metro in aanbouw. De bedoeling daarvan was, de linkse actiegroepen die tegen de bouw van de metro ageerden, in diskrediet te brengen. Een pikante en niet onbelangrijke bijkomstigheid was, dat de heer L. tegelijkertijd betaald agent was van de Oost-Duitse militaire inlichtingendienst Verwaltung für Koordinierung (VfK). Een en ander bracht met zich mee, dat de heer L. de warme belangstelling genoot van zowel de directie B als de directie C. Wat niet in het Maandoverzicht werd vermeld was de omstandigheid dat de BVD de heer L. als 'verdacht geval' beschouwde en in dat kader zijn telefoon tapte en op die manier lucht kreeg van de aanslag-plannen. In verband met het toen nog lopende onderzoek naar de spionage-activiteiten van de heer L. beperkte het Maandoverzicht zich tot de politieke kant van de affaire.<sup>78</sup> Wel lichtte de leiding van de BVD behalve de eigen minister ook minister-president Den Uyl in over alle aspecten van de affaire-L.<sup>79</sup>

Eveneens in 1975 wijdde de dienst een uitgebreide beschouwing aan de Rode Hulp: de voornaamste figuren daarin, de onderlinge tegenstellingen, de verwachtingen voor de komende periode van ongeveer een jaar. Ook de internationale relaties van deze groepering met onder meer de Rote Armee Fraktion en de IRA kwamen daarbij aan bod.

De arrestatie van de vier Syriërs die de Warschau-express hadden willen gijzelen kwam, nog steeds in het jaar 1975, tamelijk uitgebreid aan de orde. Wellicht had dat te maken met het feit, dat de dienst in die affaire succesvol had kunnen optreden. Dat het Maandoverzicht noch in december 1975 noch in het gehele jaar 1976 ook maar enige

<sup>78</sup> Maandoverzicht no. 2 - 1975

<sup>79</sup> Aurora 8 april 1975

aandacht besteedde aan de Molukse gijzelingsacties te Wijster en Amsterdam, kan dan misschien te maken hebben met de omstandigheid dat de BVD met betrekking tot deze acties over geen enkele voorwetenschap had beschikt. De Zuid-Molukse acties van mei 1977 kregen overigens in het Maandoverzicht wel de aandacht die ze verdienden, al had de dienst ook deze terroristische acties niet kunnen voorkomen.<sup>80</sup>

Het Maandoverzicht had toen overigens zijn langste tijd gehad. Zoals al eerder uiteengezet, was het oorspronkelijk bedoeld geweest om de politieverbindingen op de hoogte te houden van ontwikkelingen op gebieden van gemeenschappelijk belang. In de eerste twintig jaar na de Tweede Wereldoorlog waren dat voornamelijk ontwikkelingen geweest in de CPN en haar nevenorganisaties. In de periode daarna had de diversificatie van objecten aanleiding gegeven tot andere manieren van berichtgeving, zoals de bulletins op diverse terreinen, waardoor de functie van het Maandoverzicht wat werd uitgehold. Om toch een geregelde informatielijn met de politieverbindingen, maar ook met andere afnemers in stand te houden, werd in 1978 met instemming van de minister van Binnenlandse Zaken besloten, in het vervolg een Kwartaaloverzicht uit te brengen.<sup>81</sup>

Het eerste Kwartaaloverzicht zag het licht in maart 1978 en was zodanig ingericht dat de dienstonderdelen B, C en D elk in een eigen rubriek aan bod konden komen. Rubriek I gaf C ruimte voor rapportage over 'Activiteiten van buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten', rubriek II 'anti-democratische stromingen' was voor B; rubriek III werd gevuld door B en C met berichtgeving over 'minderheden, activisme en terrorisme'; rubriek IV tenslotte was ingeruimd voor D: 'de beveiligingsbevorderende taak van de BVD'. In dit eerste nummer ging de D-bijdrage over de beveiliging van het UC-project.

Voor het eerst waren nu ook illustraties opgenomen, zoals logo's van politieke partijen en actiegroepen. Een enkele keer werd de tekst verhelderd met een landkaart. Het Kwartaaloverzicht was kortom een duidelijke poging inhoud en vormgeving van de externe rapportage te moderniseren.

De jaren tachtig waren bij uitstek de jaren waarin de BVD op zoek was naar meer op de relaties c.q. afnemers toegesneden vormen van rapportage. Met klem nodigde het hoofd van de dienst zijn directeurs uit, na te gaan welke onderwerpen van waarde konden zijn voor de relaties van de dienst, waaronder ook andere departementen. Daaraan

<sup>80</sup> Maandoverzicht no. 5 - 1977

<sup>81</sup> Aurora 3 maart 1978

viel, ondanks de stap vooruit die het Kwartaaloverzicht betekende, toch nog wel wat te verbeteren. De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken mr. P. van Dijke bijvoorbeeld achtte de kwaliteit van de BVD-rapportage weliswaar van hoog gehalte, maar voegde daaraan in één adem toe dat die rapportage wat hem betrof niet altijd beleidsrelevant genoemd kon worden.<sup>82</sup> Het zou kunnen zijn dat het deze opmerking was die ertoe leidde dat de distributie van het Kwartaaloverzicht beperkt werd, hetgeen een meer op de geuite of veronderstelde wensen van de afnemers afgestemde rapportage mogelijk moest maken. Bovendien kreeg het Kwartaaloverzicht een 'zware' redactiecommissie bestaande uit de plaatsvervangende hoofden van de directies. De bedoeling daarvan was de inhoud van het Kwartaaloverzicht beter te laten aansluiten bij de politieke en beleidsmatige behoeften van het moment. In dat kader werd ook de rapportagevorm Regeringsbrief bewust en meer gericht gebruikt, zoals na het onverwacht grote succes van de Centrum-partij bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1983.

Enkele specifieke onderwerpen leenden zich voor gezamenlijke rapportage met andere diensten. In 1985 bijvoorbeeld werkte de BVD, in casu de Stafafdeling Buitenlandse Politiek (SBP) samen met de Inlichtingendienst Buitenland (IDB) en de inlichtingencomponent van de Landmacht Inlichtingendienst (LAMID) aan een rapport 'Verlenging/vernieuwing van het Warschaupakt'. Eenzelfde samenwerking bestond er op het gebied van de rapportage over de ontwikkelingen in Suriname, maar toen was de reorganisatie van de BVD al in zijn voorbereidende fase.<sup>83</sup>

## RELATIES (NATIONAAL)

In de periode die in dit hoofdstuk wordt behandeld onderging het nationale relatiernetwerk van de BVD niet zozeer wijzigingen als wel aanzienlijke uitbreiding. Dat was vooral te danken aan de opkomst van het nationale en internationale terrorisme vanaf ongeveer 1970. Terrorismen als politiek gemotiveerde geweldscriminaliteit was nu eenmaal ook — en zelfs in de eerste plaats — een zaak van politie en Justitie. Terwijl de BVD, zoals bij de 'Rode Jeugd', in eerste instantie de ontwikkeling volgde van een politieke groepering, zagen politie en Justitie hun taak in de opsporing en vervolging van strafbare (ge-

<sup>82</sup> Aurora 14 januari 1980

<sup>83</sup> Aurora 15 juni 1989

welds-)handelingen. In die context werd bij de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) van Justitie een aparte centrale in het leven geroepen voor wat genoemd werd 'politieke misdrijven', de Informatiecentrale Bijzondere Zaken (ICBZ). <sup>84</sup> De ICBZ, later Bijzondere Zaken Centrale (BZC) genoemd, werd voor de BVD de eerste afnemer van inlichtingen over terroristische groeperingen en (voorgenomen) terroristische acties. Daarbij kon, zeker in het begin, niet altijd voorkomen worden dat de verschillende uitgangspunten met elkaar in botsing kwamen. De BVD achtte zich gehouden aan bescherming van zijn bronnen, terwijl de ICBZ zich een eigen oordeel over de waarde van de berichtgeving wilde kunnen vormen. Dat in dat soort gevallen veel afhing van de tact en soepelheid van de gesprekspartners aan beide zijden, spreekt eigenlijk vanzelf. In 1983 werd de verhouding tussen BVD en CRI vastgelegd in een protocol, waarmee in juli van dat jaar de beide ministers accoord gingen. <sup>85</sup>

In de loop van enkele jaren ontstond in Nederland een aantal commissies en werkgroepen die alle te maken hadden met voorkoming en bestrijding van terrorisme en waarin ook de BVD was vertegenwoordigd. Voor de volledigheid volgen zij hieronder: <sup>86</sup>

1. de commissie van directeuren-generaal, onder leiding van de DG Politie van Justitie. In deze commissie had HBVD zitting. De vraagstellingen van de commissie waren: a. hoe te handelen bij grootschalige terroristische acties zoals bij de Olympische Spelen in München, en b. welke aanbevelingen moeten er gedaan worden op het gebied van organisatorische voorzieningen, zoals de inzet van sluipschutters en de eventuele vorming van een gevechtsgroep. Deze commissie kreeg later de naam Ambtelijke Stuurgroep Aanslagen (ASTA).
2. de werkgroep explosieven onder leiding van het directoraat-generaal voor Openbare Orde en Veiligheid van Binnenlandse Zaken. Voor de BVD had hierin het hoofd van de afdeling DIB zitting. De werkgroep boog zich over problemen die te maken hadden met de verkenning en de ruiming van explosieven.
3. de werkgroep evaluatie onder leiding van Justitie. Voor de BVD hadden hierin zitting het hoofd van het Kabinet (HK) en het hoofd van de sub-directie BV. In deze werkgroep ging het om het for-

<sup>84</sup> Aurora 27 maart 1972

<sup>85</sup> Aurora 19 juli 1983

<sup>86</sup> Bijlage bij verslag Aurora 20 oktober 1972

muleren van een voorstel om te komen tot evaluatie en beoordeling van berichten over terroristische acties — een en ander met het oog op te nemen maatregelen van beveiliging en bewaking.

4. de werkgroep recherche-onderzoek van aanslagen met explosieven, onder leiding van Justitie. Voor de BVD had hierin PHE zitting, die in een bepaalde periode binnen de dienst als eerste opvang en coördinator fungeerde op het gebied van terroristische meldingen.
5. de commissie beveiliging burgerluchtvaart onder leiding van Justitie. Ook hierin had DIB zitting. Het ging in deze commissie om het verzamelen en evalueren van berichten met betrekking tot (voorgenomen) vliegtuigkapingen.
6. de commissie toezicht Arabieren. Ook hierin had Justitie de leiding. Verder waren Buitenlandse Zaken, de CRI en de Koninklijke Marechaussee in de commissie vertegenwoordigd. Voor de BVD had CFO er zitting in. De taak van de commissie bestond er in, de vraag te beantwoorden op welke manier men het toelatings-beleid ten aanzien van met name Arabieren zou kunnen verscherpen.
7. de commissie ad hoc bomaanslagen Rotterdam/Eindhoven/Utrecht onder leiding van een officier van Justitie uit Rotterdam. In de commissie hadden recherchechefs uit de genoemde plaatsen zitting; voor de BVD was dat BFA, omdat de genoemde aanslagen uit de hoek van de 'Rode Jeugd' kwamen.

Uit het onder 7. genoemde ad hoc-gezelschap kwam na enige tijd het instituut van de Landelijk Officier van Justitie (LOVJ) voort, die landelijk bevoegdheid kreeg op het gebied van de opsporing en vervolging van politiek gemotiveerde geweldsmisdrijven. Met de LOVJ kreeg de BVD op den duur een hechte relatie, evenals met de officier van justitie die speciaal was aangewezen voor de opsporing en vervolging van spionage.<sup>87</sup> Later, aan het eind van de jaren tachtig, werden die twee functies samengevoegd, waardoor de BVD alle zaken waaraan een justitiële kant zat, met één LOVJ kon bespreken.

Naast de door de opkomst van het terrorisme intensiever wordende relatie met Justitie (CRI/ICBZ, LOVJ) bleef uiteraard de relatie met de inlichtingendiensten van Rijks- en Gemeentepolitie, de 'politieverbindingen', een belangrijke pijler van het BVD-werk. In 1979 werd de relatie BVD-Politie door een werkgroep onder leiding van het hoofd van de dienst nog eens tegen het licht gehouden. Het resultaat daarvan

<sup>87</sup> Aurora 26 mei 1971

was een document geheten 'Aanbevelingen Plaatselijke Inlichtingendienst' (APID), waarin afspraken en procedures in het kader van de samenwerking waren vastgelegd. Eind oktober 1979 ging de minister van Binnenlandse Zaken met deze APID akkoord.<sup>88</sup>

De grote aandacht die de nieuwe objecten opeisten stond er niet aan in de weg dat de 'oude' onderwerpen de belangstelling bleven houden. Dat gold zowel voor de dienst zelf als voor 'de politiek'. Zo deed minister-president P. J. S. de Jong in 1970 aan het hoofd van de dienst het uitdrukkelijke verzoek, de contacten met de bonden van werknemers en werkgevers 'naar vermogen te onderhouden'. Zoals in het vorige hoofdstuk uiteengezet, hadden deze contacten vooral tot doel elkaar op de hoogte te houden van pogingen van communistische kant om te infiltreren in de 'bona fide' vakbeweging. Onder meer over dat onderwerp had Kuipers eind 1971 een levendige gedachtenwisseling met de leiding van het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV).<sup>89</sup>

Ook met de nationale 'zusterdiensten', de drie militaire diensten en de Buitenlandse Inlichtingendienst, bleef de BVD ook in de hier behandelde periode zijn nu eens wat meer, dan eens wat minder intensieve relaties onderhouden. Gedurende een aantal jaren in de eerste helft van de jaren zeventig nam de BVD een deel van de taak van de Buitenlandse Inlichtingendienst over. Laatstgenoemde dienst was in 1970 formeel opgeheven en als Inlichtingendienst Buitenland (IDB) geplaatst onder de minister van Defensie.<sup>90</sup> De IDB zou zich alleen nog maar bezig houden met operationele werkzaamheden. Analyse en rapportage werden ondergebracht bij de Stafafdeling Buitenlandse Politiek (SPB) van de BVD. Deze constructie heeft nog geen twee jaar stand gehouden. De IDB ging in 1972 terug naar Algemene Zaken<sup>91</sup> en ging op termijn ook weer zelf de analyse en rapportage ter hand nemen. Tussen SBP en de collega-analisten van de IDB groeide een redelijk goede verstandhouding. Toen in de jaren tachtig de IDB in omvang fors werd gereduceerd kwamen gedachten op over 'cohabitatie' van de twee diensten. Dat kwam er niet van; wel werd tussen de beide diensten een protocol gesloten waarin de onderlinge samenwerking werd geregeld.<sup>92</sup>

Tussen de BVD en de drie militaire diensten bleef de 'hekken-

<sup>88</sup> Aurora 26 oktober 1979

<sup>89</sup> Aurora 10 december 1971

<sup>90</sup> KB van 18 november 1970

<sup>91</sup> KB van 3 augustus 1972

<sup>92</sup> Aurora 2 mei 1989

theorie' steeds een omstreden punt. Ooit had het eerste hoofd van de BVD, Einthoven, uitgesproken dat de militaire diensten slechts binnen de hekken van de militaire terreinen en kazernes competent waren. Deze stelling is steeds voor de BVD een axioma gebleven, voor de militaire diensten daarentegen een uitgangspunt waarover discussie mogelijk moest zijn. Zo was er in 1985 een discussie tussen het hoofd van de BVD en het hoofd van de LUID over de mogelijkheid, dat een militaire dienst wel eens 'buiten de hekken' belangstelling kon hebben voor personen voor wie de BVD zich totaal niet interesseerde. De minister van Binnenlandse Zaken, mr. J. G. Rietkerk, was het echter met de BVD-leiding eens, dat de 'hekkentheorie' onverkort gehandhaafd diende te worden. De minister zegde toe, zich hierover te zullen verstaan met zijn collega van Defensie.<sup>93</sup> Hoewel er in 1987 een concept-convenant tot stand kwam tussen de BVD en de Militaire Inlichtingendienst (MID) waarin de drie militaire diensten waren opgegaan, bleef de 'hekkentheorie' de relatie tussen deze diensten nog jaren belasten. Het samengaan van de drie inlichtingendiensten in één dienst hing samen met de totstandkoming van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (Wiv) die in 1987 parlementaire goedkeuring kreeg en in 1988 in werking trad.<sup>94</sup>

Een relatie ten aanzien van wie de BVD aanvankelijk een zekere terughoudendheid in acht nam was het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'. In dit instituut waren enkele andere instellingen opgegaan, onder meer het Defensie Studiecentrum waarmee de BVD een jarenlange goede relatie had onderhouden. In den beginne wist men bij de BVD niet goed, hoe het nieuwe instituut zich zou ontwikkelen en of men de vertrouwde relatie met het DSC op dezelfde voet zou kunnen voortzetten met 'Clingendael'. Het personeel was immers niet gescreend omdat het instituut niet met gerubriceerd materiaal werkte.<sup>95</sup> Dat verhinderde overigens niet dat zich na verloop van tijd een uitstekende relatie tussen BVD en 'Clingendael' ontwikkelde, waardoor BVD-ambtenaren met enige regelmaat cursussen gingen bijwonen, zoals voorheen bij het DSC.

## RELATIES (INTERNATIONAAL)

Evenals dat op het nationale vlak het geval was, onderging het

<sup>93</sup> ssa BVD 89/767

<sup>94</sup> Stb. 1988, 11

<sup>95</sup> Aurora 22 februari 1983

internationale relatienetwerk van de BVD een uitbreiding onder invloed van het opkomende terrorisme, terwijl de bestaande relaties werden geïntensiveerd bijvoorbeeld op het terrein van de (internationale) protestbeweging.

Hiervoor is al aangestipt dat de BVD in 1968, na consultatie met Buitenlandse Zaken, een 'voorzichtige relatie' aanging met de Israëlische inlichtingendienst op het terrein van het Palestijnse terrorisme. Dat laatste bracht de dienst geleidelijk aan ook in aanraking met inlichtingen- en veiligheidsdiensten van wat genoemd werden 'gematigde' Arabische landen als Jordanië en Marokko. Andere vormen van internationaal terrorisme intensiveerden de relaties met bijvoorbeeld de Britse (IRA) en Duitse (RAF) diensten, terwijl de gijzelingsactie in Den Haag door het Japanse Rode Leger de basis legde voor een zekere samenwerking met de Japanse diensten.<sup>96</sup> Het Ierse terrorisme bracht de Ierse veiligheidsdienst binnen het relatienetwerk van de BVD.

Het internationale terrorisme leidde tot uitbreiding van de bilaterale contacten van de BVD, maar ook tot het ontstaan dan wel de intensivering van internationale vormen van samenwerking waarin de dienst participeerde. Door het al jaren bestaande Special Committee van de NAVO waarin de hoofden van de veiligheidsdiensten zitting hadden, werd in 1968 een werkgroep 'protest movements' ingesteld. Voor Nederland had hierin het hoofd van de afdeling B zitting. Over ditzelfde onderwerp kwam multilateraal contact op gang tussen de veiligheidsdiensten van het 'Europa van de Zes', aangevuld met (als gasten) de Britse diensten. In 1971 voegde de Zwitserse veiligheidsdienst zich bij dit gezelschap waaruit tenslotte de 'Club de Berne' ontstond. Het hoofd van de BVD Kuipers was een van de belangrijkste pleitbezorgers van dit internationaal samenwerkingsverband. Het was op zijn voorstel dat een 'Europese cursus' voor ambtenaren van de deelnemende landen van de grond kwam.<sup>97</sup> Het was dan ook in Den Haag dat in 1974 de eerste cursus plaats vond, georganiseerd door de BVD. Het doel van deze cursus was bespreking van onderwerpen van gemeenschappelijk belang, maar vooral kennismaking, persoonlijk en institutioneel, met elkaars diensten. De volgende cursussen vonden bij toerbeurt plaats in een van de deelnemende landen, zoals ook het voorzitterschap onder

<sup>96</sup> In september 1974 werd de Franse ambassadeur in Nederland in zijn eigen ambassade gegijzeld door leden van het Japanse Rode Leger. Het doel hiervan was de Franse regering te dwingen een in Frankrijk ingesloten lid van het JRL in vrijheid te stellen.

<sup>97</sup> Aurora 10 november 1972



de deelnemende diensten rouleerde. Overigens bleef binnen dit Europees verband altijd een speciale relatie bestaan tussen de drie Benelux-landen, eerst op het gebied van het contra-inlichtingenwerk, later ook op het terrein van het contra-terrorisme. Op dat laatste gebied (contra-terrorisme) neemt de BVD overigens ook intensief deel aan het overleg binnen de Europese Unie. In dat kader levert de dienst een bijdrage aan het halfjaarlijks document dat de EU publiceert inzake de dreiging op dat gebied.

Ter wille van de volledigheid zij er hier nog eens op gewezen, dat ondanks de hierboven geschetste 'Europeanisering' van het internationale relatienetwerk van de BVD, de traditionle relaties met de Amerikaanse diensten, met de Britse diensten, maar ook met die van bijvoorbeeld Australië en Canada bleven bestaan, evenals met de Scandinavische landen goede, maar niet zeer intensieve relaties bestonden en gehandhaafd bleven.

## COÖRDINATIE

In het vorige hoofdstuk is opgemerkt, dat per 15 april 1956 de Commissie voor Coördinatie werd vervangen door een functionaris, de Coördinator van de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Gedurende een reeks van jaren werd deze functie waargenomen door gepensioneerde hoge militairen, in casu vice-admiraals b.d. Pas in 1983 werd een (overigens ook gepensioneerd) opperofficier van de Koninklijke Landmacht in die functie benoemd. Nadat in 1987 de drie militaire diensten (althans in theorie) tot één dienst waren samengevoegd, bleef er voor de coördinator aanzienlijk minder te doen over. In 1990 verzocht hij dan ook, van zijn functie te worden ontheven.

Na de vier bovengenoemde militaire coördinatoren werd per 1 januari 1991 voor het eerst een 'burger' benoemd tot Coördinator van de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten waarvan er toen nog drie waren: de Inlichtingendienst Buitenland, de Militaire Inlichtingendienst en de BVD. De nieuw benoemde Coördinator was de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken mr. R. J. Hoekstra.<sup>98</sup>

Vanaf de instelling van het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN) in mei 1957 was de Coördinator daarvan de voorzitter. Conform zijn instellingsbeschikking had het CVIN geïntegreerde

<sup>98</sup> ssa BVD 89/657

rapportage aan de regering te verzorgen, met name in tijden van internationale spanning. Zo was de CVIN-zitting van 30 november 1973 geheel gewijd aan de situatie in het Midden-Oosten en besprak men in dit gremium begin december 1980 de situatie in Polen.<sup>99</sup>

Al snel na zijn aantreden stuurde Coördinator generaal-majoor b.d. F. H. Alkemade in januari 1984 een brief aan de leden van het CVIN waarin hij een discussie aankondigde over het 'verloop van de CVIN-vergaderingen in het algemeen'. Die leden waren op dat moment:

- het hoofd van de IDB
- het hoofd van de BVD
- de hoofden van de drie militaire diensten
- het hoofd van de Afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de Defensiestaf
- een vertegenwoordiger van het ministerie van Buitenlandse Zaken

Een maand later stuurde Alkemade hen een 'concept-regeling CVIN-vergaderingen' toe waarin hij zijn visie op taak en functioneren van het CVIN uiteenzette. Als externe taak zag hij — overigens conform de oude instellingsbeschikking — het vervaardigen van samenvattende rapportages ten behoeve van de regering; de interne taak moest naar zijn mening bestaan uit het op elkaar afstemmen van de taken van de instanties die in het CVIN participeerden. De vergaderingen zouden naar zijn mening eenmaal per maand moeten plaats vinden, voorafgegaan door een 'voor-CVIN' waaraan materiedeskundigen van de deelnemende partijen zouden deelnemen. Vanaf 1984 behandelde het CVIN naast de genoemde zaken ook de concept-teksten die uiteindelijk uitmondde in de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten.<sup>100</sup>

Deels met een politiek sturende taak, maar vooral met een coördinerende taak werd in 1976 de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (MICIV) in het leven geroepen. De MICIV bestaat uit de minister-president als voorzitter en voorts uit de ministers van Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Justitie, Defensie, Financiën en Economische Zaken. De voornaamste taak van de commissie is het op het hoogste politieke niveau bepalen van het algemene beleid van en de coördinatie tussen de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. In de loop van de tijd is het

<sup>99</sup> Aurora 5 december 1980

<sup>100</sup> ssa BVD (Kab.) CVIN (map 2)

CVIN (mede) gaan functioneren als ambtelijk voorportaal van de MICIV. <sup>101</sup>

## POLITIEKE STURING

Vanaf het ontstaan van de dienst hebben de hoofden van de BVD altijd een regulier en soms zeer frequent contact gehad met de minister van Binnenlandse Zaken en/of de secretaris-generaal van dat departement. Wat daarbij opvalt is dat de leiding van de dienst zich bij het aanpakken van nieuwe onderwerpen terughoudend opstelde, terughoudender dan de minister. In 1968 bijvoorbeeld was Kuipers van mening dat de bemoeienis van de dienst met het studentenradicalisme een gevoelige zaak was waarin omzichtig moest worden gemanoeuvreed. Minister van Binnenlandse Zaken Beernink daarentegen, daarin bijgevalen door zijn ambtgenoot van Onderwijs en Wetenschappen, huldigde het standpunt dat in dit geval er sprake was van een normale activiteit van de BVD. <sup>102</sup> In 1975, toen binnenschippers in protest tegen het loslaten van de zogenaamde evenredige vrachtverdeling vaarwegen blokkeerden, was het hoofd van de dienst van mening, dat dit geen zaak voor de BVD was. In de Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten stelde minister van Binnenlandse Zaken mr. W. F. de Gaay Fortman dat de BVD zich in dit soort zaken weliswaar terughoudend moest opstellen, maar dat daarin verandering zou kunnen komen wanneer democratische rechten en vrijheden of andere gewichtige belangen van de Staat door dat soort acties in de verdrukking zouden komen. <sup>103</sup> Op uitdrukkelijk verzoek van de minister is de dienst zich toen — zij het voor een beperkte periode — met dit probleem gaan bezig houden, ook met inzet van operationele middelen.

Een derde voorbeeld van duidelijke ministeriële sturing lag op het gebied van het politiek activisme. Het hoofd van de dienst, De Haan, had in maart 1983 minister Rietkerk laten weten, dat het 'toenemende actiewezen de dienst zorgen baarde'. In een enkel geval beschikte de dienst over voorwetenschap, maar de vraag was of enige instantie op dit gebied een coördinerende rol had te vervullen. Naar de mening van De Haan zou dat niet bij voorbaat de BVD zijn.

Nader overleg over deze materie volgde in mei. De Haan zette uiteen, dat het verschijnsel 'politiek activisme' voor de BVD drie soorten

<sup>101</sup> ssa BVD (Kab.) CVIN (map 2, brief MP aan Min BiZa 6 nov. 1986)

<sup>102</sup> Aurora 15 mei 1968

<sup>103</sup> Aurora 26 augustus 1975

problemen met zich mee bracht, van principiële, praktische en politieke aard. Principeel was De Haan van mening dat het inwinnen van gegevens over de vele groepen en personen die zich bezig hielden met (gewelddadig) politiek activisme niet kon vallen onder de taakopdracht van de BVD zoals vastgelegd in het Koninklijk Besluit. De democratische rechtsorde, de veiligheid van de staat noch andere gewichtige belangen waren daarbij in het geding. Veeleer was daarbij sprake van verstoringen van de openbare orde of van criminele handelingen. Een praktisch probleem was het gegeven, dat 'de beweging' geen duidelijke structuur vertoonde, waardoor opereren in die omgeving op grote moeilijkheden stuitte en veelal weinig rendement leverde. Een politiek probleem zag De Haan in het risico dat 'de politiek', in casu de Tweede Kamer, bezwaar zou maken tegen het feit dat de BVD zich met dit soort groepen en organisaties bemoeide.

Minister Rietkerk nam, gehoord de argumenten van De Haan, het standpunt in dat de BVD 'te allen tijde een taak heeft in het voor-terrein' van fenomenen die een gevaar voor de democratische rechtsorde of de staatsveiligheid inhouden. Hij was van mening dat dit ook diende te gelden voor het (gewelddadig) politiek activisme, dat naar zijn mening de kiem in zich droeg te escaleren. Omdat anderzijds dit activisme zich bevond aan de rand van het taakveld van de BVD, moest de dienst zich terughoudend opstellen bij het hanteren van zijn operationele middelen. Dus: voorlopig alleen informanten, maar geen technische operaties. Minister Rietkerk beloofde tenslotte, de BVD waar nodig politiek en moreel te steunen.<sup>104</sup>

Een kwestie waarbij opeenvolgende ministers van Binnenlandse Zaken een sturende rol hebben vervuld was de vraag, of en in hoeverre de BVD zich nog met de CPN zou moeten bemoeien. Intern was de discussie daarover eigenlijk al begonnen in de jaren zeventig. Hoewel het hoofd van de dienst in 1975 nog van mening was, dat de Kamercommissie voor Defensie geen geheime informatie zou moeten krijgen omdat daarin CPN-leden zaten, werd in datzelfde jaar besloten abonnees op *De Waarheid* niet 'mee te nemen' in de conversie van ACD/K naar de nieuwe computer. De inlichtingendiensten van de politie kregen de mededeling dat dit soort gegevens niet meer gewenst was.<sup>105</sup> Dit alles maakt het des te merkwaardiger dat in 1990 nog tienduizenden van dit soort mutaties werden verwijderd.

<sup>104</sup> ssa BVD 89/767

<sup>105</sup> Aurora 16 mei 1975

Twee jaar later vroeg het net aangetreden hoofd van de dienst, De Haan, zich af, of de BVD wel de goede prioriteiten stelde en bijvoorbeeld meer zou moeten doen aan de Zuid-Molukkers ten koste van de aandacht voor de CPN. Ook internationaal werd die vraag gesteld. Binnen het Special Committee van de NAVO bijvoorbeeld rezen bezwaren tegen het opnemen van gegevens over nationale communistische partijen in het Halfyearly Review; Italië had al laten weten over de PCI niet meer te rapporteren.<sup>106</sup>

Het optreden van minister van Binnenlandse Zaken drs. E. van Thijn in september 1981 bracht de discussie in een stroomversnelling. De benoeming van een communistische burgemeester in Beerta betekende een eerste doorbraak, nadat de Tweede Kamer in 1980 een motie-Roethof had aangenomen, dat het enkele lidmaatschap van de CPN niet langer reden kon zijn voor afwijzing voor een vertrouwensfunctie.<sup>107</sup> Voordat minister Van Thijn de discussie met de BVD en met de Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten over dit onderwerp had kunnen afronden viel het tweede kabinet-Van Agt en werd hij opgevolgd door minister M. G. Rood. Deze had een iets andere visie en droeg de BVD op, bepaalde aspecten van het functioneren van de CPN, zoals de relatie met de Sovjet-Unie, te blijven volgen.<sup>108</sup> Overigens verdween de CPN niet lang daarna, zoals al opgemerkt, van de Objectenlijst van de BVD.

## PARLEMENTAIRE CONTROLE

In de vorige paragraaf is al een enkele keer de Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten aan de orde geweest. Ingesteld in 1952 als Vaste Kamercommissie voor de BVD werd de commissie in 1966 competent voor alle in het Koninklijk Besluit genoemde inlichtingen- en veiligheidsdiensten.<sup>109</sup> De naam werd gewijzigd in Vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. In 1967 bracht de nieuwe commissie, waarin na de verkiezingen van februari nu ook D'66 zitting had, aan de Tweede Kamer verslag uit. Daaruit bleek dat de commissie zich, net zoals de oude 'BVD-commissie', voornamelijk had bezig gehouden met klachten van burgers, meer in het bijzonder over de uitvoering en de consequenties van

<sup>106</sup> Aurora 7 maart 1978

<sup>107</sup> Tweede Kamer, zitting 1979-1980, 16061, nr. 1

<sup>108</sup> Aurora 31 augustus, 19 september 1982

<sup>109</sup> Tweede Kamer, zitting 1966-1967, 50

de door de BVD uitgevoerde veiligheids- c.q. antecedentenonderzoeken. <sup>110</sup>

Daarin kwam geleidelijk verandering. Steeds vaker liet de commissie zich inlichten over actuele zaken waarbij de BVD betrokken was of zou moeten zijn. Zo wilde H. Wiegel, fractievoorzitter van de VVD, in september 1971 een bijeenkomst van de commissie over de uitwijzing van 105 Russische spionnen uit het Verenigd Koninkrijk en verlangde de commissie als geheel in 1972 een uiteenzetting van het hoofd van de BVD over de sabotage tegen de installaties van de Gasunie in Ommen en Ravenstein. <sup>111</sup>

Dat de commissie meedacht en meoordeelde over de vraag in hoeverre de BVD zich nog met de CPN moest bezig houden is in de vorige paragraaf al aan de orde geweest. Ook van lopende onderzoeken liet de commissie zich steeds vaker op de hoogte houden, zoals in 1987 naar aanleiding van het inbrandsteken door de actiegroep RARA van Makrovestigingen. Dat was toen al een lang bestaande praktijk, evenals het uitbrengen door de commissie van een jaarverslag aan de Tweede Kamer.

<sup>110</sup> Tweede Kamer, zitting 1967-1968, 9394

<sup>111</sup> Aurora 9 februari 1972

## HOOFDSTUK V

### BINNENLANDSE VEILIGHEIDSDIENST (1989-2002)

Anders dan wel is gedacht vond de grote reorganisatie van de jaren 1989-1990 niet zijn oorzaak in het einde van de Koude Oorlog. Toen in november 1989 de Berlijnse Muur werd neergehaald was het proces van reorganisatie al lang gaande. Wel heeft het einde van de Koude Oorlog uiteraard invloed gehad op de inhoud van de BVD-taken in het laatste decennium van de twintigste eeuw. De CPN hief zichzelf op, de Sovjet-Unie viel uiteen, in Rusland was de communistische partij, ooit het ideologisch centrum van de communistische wereldbeweging, zelfs enige tijd verboden. De DDR hield op te bestaan en haar grondgebied werd deel van een herenigd Duitsland; de satellietstaten maakten zich los van Rusland en van hun traditionele communistische regimes; Joegoslavië viel uiteen.

Het was tegen de achtergrond van, maar niet veroorzaakt door deze ontwikkelingen dat de reorganisatie van de BVD zich in de jaren 1989-1990 voltrok. Daarbij moet aangetekend worden, dat in de dienst de noodzaak van verandering al veel langer was onderkend. Eigenlijk al vanaf zijn aantreden als hoofd van de dienst in 1977 stelde De Haan zichzelf en zijn medewerkers de vraag of de dienst wel de juiste prioriteiten stelde en of bijvoorbeeld de grote aandacht voor de CPN cum annexis niet beter besteed kon worden aan extremistische Zuid-Molukse jongeren.<sup>112</sup> Ook de rapportage, die een belangrijke rol speelde in de relatie met de buitenwereld, werd kritisch gezien. Het Maandoverzicht werd omgezet in een modern ogend en ook inhoudelijk aangepast Kwartaaloverzicht. Meer dan voorheen vroeg de leiding van de dienst zich af, aan welk soort informatie bijvoorbeeld andere departementen behoefte hadden.<sup>113</sup> De zekerheden van de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog hadden plaats gemaakt voor het besef dat er buiten de dienst veel aan het veranderen was, en dat de dienst daarin zou moeten meegaan.

In 1984 kwam dat meer expliciet aan de orde. In juni van dat jaar belegde De Haan een conferentie met het leidinggevend kader van de dienst over de toekomst van de BVD. De conclusies van deze zogenaamde Wolfheze-conferentie werden samengevat in een achttal punten,

<sup>112</sup> Aurora 24 juni 1977

<sup>113</sup> Aurora 3 december 1979

die blijk gaven van een kritische instelling tegenover het functioneren van de eigen dienst. Na een algemene opmerking dat de dienst opereerde in een veranderende omgeving, wat bij leiding en medewerkers een open oog en de noodzakelijke flexibiliteit veronderstelde, kwam de hierboven genoemde kwestie van de prioriteitstelling weer uitgebreid aan de orde. In dat kader moest het interne besluitvormingsproces verbeterd worden en leiden tot wat genoemd werd een 'geïntegreerde besluitvorming', met name met het oog op de allocatie van mensen en middelen. Kritisch werd in dit kader ook gekeken naar 'het opstapelen van massagegevens'; deze projecten, zoals het vastleggen van reisgegevens, dienden grondig doorgelicht te worden. Besloten werd om in het najaar van 1984 te beginnen met de realisering van een geïntegreerde dienstplanning voor het begrotingsjaar 1985. Een factor die daarbij een rol speelde was ongetwijfeld het feit dat in het kader van de opgelegde bezuinigingen de omvang van de BVD de 688 personen niet te boven mocht gaan.<sup>114</sup> Het woord reorganisatie is tijdens deze conferentie evenwel nauwelijks gevallen. Men had met elkaar vastgesteld, dat 'de doelstelling en de hoofdtaken van de BVD kunnen worden beschouwd als een vast gegeven' en dat daaruit de organisatie van de dienst grotendeels als het ware natuurlijkerwijs volgde. Verschuiving in prioriteiten zou echter wel consequenties kunnen hebben voor de organisatie.<sup>115</sup> In januari 1985 werd een serieuze start gemaakt met de integrale planning. Er werden mensen voor vrijgemaakt (de 'taakgroep') en er kwam een externe deskundige om die taakgroep te begeleiden.<sup>116</sup> Onafhankelijk daarvan werd in hetzelfde jaar de behandeling van alle vormen van terrorisme geconcentreerd bij de directie B in een hoofdafdeling BT.

In januari 1986 vertrok De Haan naar Brussel om daar hoofd te worden van het Beveiligingsbureau van de Europese Commissie. Hij werd per 1 februari opgevolgd door zijn plaatsvervanger A. Blom. Onder diens leiding kwam in de dienst een gedachtenwisseling op gang over 'de BVD in de jaren negentig'.<sup>117</sup> In maart 1987 gaf een directieurenconferentie, te vergelijken met de Wolfheze-conferentie van 1984, in dat kader de aanzet tot enerzijds een informatievoorzieningsplan en anderzijds een beleidsnotitie waarin 'het strategisch beleid voor

<sup>114</sup> Aurora 1 maart 1984

<sup>115</sup> Conclusies Wolfheze-conferentie, 8 juni 1984, co. 1742338

<sup>116</sup> Aurora 4 januari 1985

<sup>117</sup> Aurora 9 januari 1987



de komende jaren zou worden vastgelegd.<sup>118</sup> De discussie met minister van Binnenlandse Zaken drs. C. P. van Dijk over de nota 'Strategische Beleidsbepaling BVD' kwam in de loop van 1987 geleidelijk op gang en werd begin 1988 voortgezet. Door een samenloop van factoren werd de afronding van die discussie, en zeker de uitvoering van de in de nota neergelegde voorstellen echter sterk afgeremd. Daar was om te beginnen het gerucht dat minister-president drs. R. F. M. Lubbers de BVD veel te groot zou vinden en niet kon inzien waarom de BVD niet als alle andere ambtelijke diensten zou kunnen afslanken, zoals onder meer de Inlichtingendienst Buitenland al had gedaan.<sup>119</sup> Daar was bovendien de omstandigheid dat er onder het personeel gemurmureerd werd tegen 'al die veranderingen' en dat — veel ernstiger — er een complete vertrouwenscrisis was ontstaan tussen het hoofd van de dienst en de Overlegcommissie (later ondernemingsraad genoemd). En daar was tenslotte het feit dat al begin maart 1988 de ministerraad mr. A. W. H. Docters van Leeuwen had benoemd tot opvolger van Blom, die per 1 februari 1989 met pensioen zou gaan.<sup>120</sup> Dat alles bij elkaar leidde in zekere zin tot een pas op de plaats maken, ook al omdat het nieuwe hoofd al vanaf medio augustus ging 'meedraaien'. Wel werd nog in 1988 een nieuwe fase in het automatiseringsproces ingeluid en werd definitief besloten tot de bouw van een nieuw onderkomen voor de BVD in Leidschendam dat in 1993 gereed zou zijn.<sup>121</sup>

## REORGANISATIE

Toen Docters van Leeuwen op 1 februari 1989 de leiding van de BVD overnam, had hij een half jaar bij de dienst rondgekeken, veel gesprekken met de medewerkers gevoerd en zich een beeld gevormd van de organisatie en het personeel. Twee weken na zijn aantreden deed hij daarvan verslag in de Stafvergadering, het oude Aurora-gezelschap uitgebreid met de plaatsvervangers. Over het personeel merkte hij op, dat hij in algemene zin een zekere logheid had geconstateerd, een routinematig handelen en bureaucratisch denken. Denken vooral vanuit het belang van de dienst en niet vanuit het maatschappelijk belang, zich ook uitend in een zekere horkerigheid en arrogantie. Daar-

<sup>118</sup> Aurora 20 maart 1987

<sup>119</sup> Aurora 4 maart 1988

<sup>120</sup> Aurora 8 maart 1988

<sup>121</sup> Aurora 22 januari 1988

tegenover had hij bij het personeel een zeer grote mate van betrokkenheid bij het werk aangetroffen en de wil om er iets van te maken. Ondoordacht handelen was hij weinig tegengekomen. In de sector van de operaties was er naar zijn mening sprake van een zekere leepheid.

Vervolgens de BVD als organisatie onder de loep nemend meende Docters van Leeuwen dat de dienst op een aantal punten niet in evenwicht was:

- de verhouding van de dienst met de buitenwacht was niet in orde;
- de relatie met Justitie, Buitenlandse Zaken en Defensie kon beter;
- de verhouding personeel-werkzaamheden klopte niet; sommigen hadden teveel, anderen te weinig te doen;
- de verhouding tussen primair proces en secundaire activiteiten moest verbeterd;
- de verhouding personeel-materieel was niet in evenwicht; er was te weinig materiële ondersteuning, bijvoorbeeld in de sfeer van de automatisering.

Terugkomend op het personeel noemde Docters van Leeuwen een aantal zaken die hem waren opgevallen tijdens zijn rondgang door de dienst. Zo had hij een wil tot veranderen aangetroffen, ook en misschien wel juist bij de Overlegcommissie — niet zo verwonderlijk, dit laatste, gezien de slechte relatie met het vorige hoofd. Behalve van een wil tot veranderen was er naar zijn inzien ook sprake van angst: angst voor 'het departement', voor de pers, voor samenwerking met andere diensten, zelfs voor opheffing van de dienst. De onduidelijkheid die naar zijn mening ten grondslag lag aan die angsten en vrezen, had ook te maken met een gebrekkig sociaal kader. Onder het personeel hadden velen het gevoel te zijn vastgelopen. Daarbij kwam een onvrede over de leidinggevendenden in de dienst, die naar de beleving van het personeel risicomijdend gedrag toonden, in kleine zaken beslissingen namen en in belangrijke zaken het personeel de vrije hand lieten.

Alles bijeengenomen kwam Docters van Leeuwen tot de formulering van vijf 'harde punten' waaraan de dienst in de komende tijd zou moeten werken, overigens wel tegen de achtergrond van het gegeven dat de BVD als geheel goed functioneerde en dat met name de operationele werkzaamheden kundig werden uitgevoerd. Hij somde op:

1. de inlichtingenkant levert niet de juiste producten. Aan het [aan de afnemers] gebodene moet iets worden toegevoegd; er ontbreekt heel nadrukkelijk 'iets';
2. de relaties met de buitenwacht moeten systematisch ontwikkeld

- worden; wat kunnen wij doen voor anderen, wat anderen voor ons;
3. er is nauwelijks een sociaal kader; dat moet er wel komen. Het personeel moet het gevoel hebben te weten waar het aan toe is. Zonder het juiste sociale kader geen veranderingen.
  4. De leiding wordt door het personeel negatief ervaren. De oorzaken zijn wellicht een wat autoritair optreden in verband met de directe verantwoordelijkheid tegenover de politiek, de lange hiërarchische lijnen en de zwak ontwikkelde lijncheffuncties.
  5. De functie personeel/informatie/organisatie/financiën (PIOF) is zwak ontwikkeld. Er wordt wel het nodige gedaan en de zaak loopt wel, maar het moet veel professioneler. Anders is modernisering niet blijvend.<sup>122</sup>

Over het nogal cryptisch geformuleerde punt 1. had Docters met hetzelfde gezelschap een week eerder van gedachten gewisseld. Tijdens zijn rondgang langs de ministeries, vóór zijn indiensttreding, was hem gebleken dat men 'iets' miste, dat er een vage behoefte bestond aan informatie die in het politieke debat bruikbaar is. Erg concreet waren de bewindslieden daarover niet geweest, maar Docters van Leeuwen meende dat de geuite behoefte betrekking had op informatie die analytisch en au fait is en meer inhoudt dan het direct waarneembare. De analyses dienen dus, aldus het hoofd van de dienst, materiaal uit open bronnen te combineren met gegevens die verkregen zijn door toepassing van specifieke BVD-middelen. Als voorbeeld noemde hij de behoefte aan informatie over minderheden— overigens een probleem waaraan de BVD al sinds het einde van de jaren zeventig aandacht besteedde en waarover periodiek overleg bestond met de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken.<sup>123</sup>

Bovengenoemde vijf punten, die het hoofd van de dienst inmiddels al met de minister van Binnenlandse Zaken Van Dijk had besproken, vormden de uitgangspunten voor de reorganisatie waaraan de BVD in de jaren 1989 en 1990 veel energie en tijd zou gaan besteden. Daarbij werd de dienst bijgestaan door een extern organisatieadviesbureau dat in de tweede helft van 1989 met zijn werkzaamheden begon.<sup>124</sup> Een complicerende factor in het geheel was het feit dat eind november 1989 de Berlijnse Muur werd neergehaald, waardoor hereniging van de twee

<sup>122</sup> Stafvergadering 14 februari 1989

<sup>123</sup> Aurora 5 oktober 1979

<sup>124</sup> Aurora 15 augustus 1989

Duitslanden mogelijk werd en het politieke landschap ten oosten van de Oder-Neisse-grens ingrijpend zou veranderen. Deze gebeurtenissen hadden echter hooguit invloed op een deel van de taakhoud van de dienst, niet op het inmiddels op volle snelheid draaiende reorganisatieproces zelf.<sup>125</sup>

Begin februari 1990 presenteerde het organisatiebureau een eerste nota met zijn bevindingen en (voorlopig globale) aanbevelingen aan het Aurora-gezelschap onder leiding van het hoofd van de dienst. De nota signaleerde de volgende knelpunten in de bestaande organisatie ('de oude dienst'):

- het ontbreken van een duidelijke organisatorische samenhang
- het ontbreken van een infrastructuur die de externe rapportage draagt
- de gerichtheid naar binnen; de dienst is niet gewend aan concurrentie, kan daarmee niet omgaan en maakt er al snel een competentieprobleem van
- het ontbreken van een netwerk van strategische relaties
- het isolement waarin de dienst verkeert
- de moeizame horizontale doorstroming van het personeel, onder meer veroorzaakt door schijnspecialismen en door een statusverschil tussen operationele en andere onderdelen
- het gebrek aan sturing
- het zwakke voorspellend vermogen van de dienst.

Tekenend voor de situatie waarin zelfs de laatste zekerheden van de Koude Oorlog waren weggefallen (de Muur was inmiddels geslecht) was de discussie over de vraag, wanneer een fenomeen tot het domein van de BVD gerekend moest worden. Zonder nog tot een sluitende formulering te komen droegen de Aurora-deelnemers elementen aan die daarbij in elk geval een rol zouden moeten spelen. Genoemd werden zaken als bedreiging van de souvereiniteit, politieke drijfveren, heimelijkheid die alleen met specifieke inlichtingenmiddelen doorbroken kan worden, onvoldoende maatschappelijk weerstandsvermogen. Aan de hand van die elementen kwam men tot een globale (en lange) definitie van het BVD-werk:

*de dienst levert diensten (informatie, operationele preventie) ter be-*

<sup>125</sup> zo hield de DDR op te bestaan, en daarmee de spionage vanuit dat land; succesvol maakten de andere 'satellietlanden' zich los uit de Sovjet-Russische invloedssfeer

*scherming van vitale belangen zoals in de WIV omschreven, door het zichtbaar maken van de bedreigingen, waarbij het maatschappelijk weerstandsvermogen onvoldoende is en de dienst zijn middelen effectief kan inzetten.*

De genoemde diensten zouden in het voorstel van het adviesbureau geleverd moeten worden door een BVD waarvan de hoofdstructuur bepaald zou worden door de in de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten genoemde te beschermen **belangen**: de democratische rechtsorde, de veiligheid van de staat en het economisch en maatschappelijk leven — dit laatste als invulling van het begrip 'andere gewichtige belangen'. Door als invalshoek voor de organisatie van de dienst de te beschermen belangen te kiezen werd zeer bewust afscheid genomen van het sinds 1945 geldend beginsel, dat de **bedreiging** van die belangen daarvoor richtinggevend zou moeten zijn. Het meest sprekende voorbeeld daarvan was de oude afdeling B, die een soort spiegelbeeld was van de communistische organisaties (partij, vakbeweging, vrouwen- en jongerenorganisaties) in Nederland. Om deze drie primaire onderdelen in staat te stellen hun werk te doen zouden er nog twee andere moeten bijkomen voor respectievelijk het intern beheer en de operationele informatievergaring (onder meer het volgen en observatiewerk). Tenslotte zou een stafonderdeel de strategische en juridische onderwerpen voor zijn rekening moeten nemen.<sup>126</sup>

Nadat de minister van Binnenlandse Zaken<sup>127</sup> accoord was gegaan met het ontwikkelde strategisch concept (een wat bijgeschaafde versie van de 'definitie') en met de voorgestelde hoofdstructuur van de 'nieuwe dienst', kon onder begeleiding van het adviesbureau de 'doorstructure-ring' ter hand worden genomen. Die kwam erop neer, dat ter wille van de flexibiliteit werd gekozen voor een combinatie van tijdelijke en meer permanente eenheden per (primaire) directie. In de afdelingen werden de vijf functiecategorieën ondergebracht (teamleiders, onderzoekers, documentalisten, bewerkers/analisten en beveiligingsadviseurs); de projectmatig werkende teams werden samengesteld uit het personeel van die afdelingen. Men zou kunnen zeggen dat de afdelingen als een soort uitzendbureaus functioneerden ten behoeve van de teams, die op hun beurt konden worden ingesteld en opgeheven al naar gelang de behoefte van het moment. Deze manier van werken moest flexibiliteit en snel reageren waarborgen.

<sup>126</sup> Aurora 6 februari 1990

<sup>127</sup> sinds 7 november 1989 was dat drs. C. I. Dales in het kabinet Lubbers-Kok

Eind 1990 had de 'nieuwe dienst' zijn organisatorische vormgeving afgerond. De dienst bestond nu uit zes directies: een stafdirectie (D1) voor strategische en juridische zaken, alsmede in- en externe communicatie; een directie operationele informatievergaring (D5); een directie managementadvies en centrale faciliteiten (D6); drie directies die zich richtten op de vitale belangen in de samenleving en de eventuele risico's van aantasting daarvan: democratische rechtsorde (D2), staatsveiligheid (D3) en maatschappelijk en economisch leven (D4). In het laatste kwartaaloverzicht van 1990 deed de BVD zijn relaties mededeling van de manier waarop de dienst in de komende tijd zijn taken zou gaan vervullen.<sup>128</sup>

Het feit dat de BVD vanaf 1 januari 1991 aan het werk ging op basis van het nieuwe strategisch concept en de nieuwe organisatievorm betekende niet dat de reorganisatie definitief was afgerond. Omstreeks het midden van de jaren negentig bleek met name het organisatorisch aspect toe aan groot onderhoud, terwijl ook nog enkele losse einden dienden te worden vastgemaakt. Een nadere reorganisatie bleek noodzakelijk, zij het van een aanzienlijk minder ingrijpende aard dan de voorgaande. Met name de wisselwerking tussen teams en afdelingen in de primaire directies bleek in de loop van de tijd minder goed te voldoen. Daar vonden bij de implementatie per 1 januari 1999 dan ook de grootste aanpassingen plaats. Het teamconcept bleef gehandhaafd, met dien verstande dat de teams een zelfstandiger positie kregen doordat de afdelingen werden opgeheven. Alle functiecategorieën hadden voortaan hun basis in een team en niet langer in een afdeling. Een innovatie was de invoering per directie van een afdeling Beleid en Expertise die, minder direct bij de dagelijkse gang van zaken betrokken, een meer afstandelijk en kritisch tegenwicht diende te bieden tegen 'de waan van de dag'.

Ook de hoofdstructuur van de dienst ontkwam niet aan wijzigingen. Als uitgangspunt daarvoor werden nu de in de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten genoemde **taken** genomen. De stafdirectie bleef gehandhaafd, evenals de directies die de bescherming van de democratische rechtsorde, respectievelijk de veiligheid van de staat tot taak hadden. Over deze directies werden de taakonderdelen verdeeld van de nu opgeheven directie instandhouding van het maatschappelijk en economisch leven — dit belang bleek toch te weinig omvang en inhoud

<sup>128</sup> Kwartaalbericht 4e kwartaal 1990

te hebben om een complete directie te rechtvaardigen. Anderzijds werd een nieuwe directie gevormd voor het uitvoeren van de in de WIV en in de Wet Veiligheidsonderzoeken genoemde taak, het verrichten van veiligheidsonderzoeken en het uitbrengen van veiligheidsadviezen. De veiligheidsadviseurs, na de eerste reorganisatie ondergebracht in de verschillende teams, werden nu in de nieuwe directie geconcentreerd. Het zal de lezer niet zijn ontgaan, dat hiermee — zij het in een moderne en aangepaste vorm — de 'oude' hoofdafdeling D haar herintrede deed.

Geheel nieuw was tenslotte de instelling van een Project Inlichtingen Buitenland, dat op termijn, na inwerkingtreding van een nieuwe WIV, inlichtingen over het buitenland moet gaan verzamelen. Deze eenheid zal in zekere zin de taken moeten overnemen van de per 1 januari 1994 opgeheven Inlichtingendienst Buitenland (IDB), voorzover die taken al niet door de Militaire Inlichtingendienst (MID) en de BVD binnen het kader van de vigerende WIV waren overgenomen.<sup>129</sup>

Ondanks de ingrijpende reorganisatie en de iets minder ingrijpende nadere reorganisatie 'ging tijdens de verbouwing de verkoop gewoon door'. Maar doordat tijdens de reorganisatie de Koude Oorlog een abrupt einde nam, kon het niet anders of ook de inhoud van de BVD-taken onderging een verandering, zij het dat op een aantal terreinen een zekere continuïteit viel waar te nemen. Het extremisme van rechts bleef, in de vorm van de Centrum Democraten (CD), de Centrum Partij (CP '86) en de Nederlandse tak van het Duitse neo-nazistische Aktionsfront Nationaler Sozialisten (ANS), ook in de jaren negentig de aandacht van de dienst opeisen. Speciale aandacht ging daarbij uit naar mogelijke escalatie van geweld tussen allochtone jongeren en gewelddadige rechts-extremisten. Anderzijds was er ook aandacht voor anti-integratieve verschijnselen, pogingen van bepaalde fundamentalistische islamitische groeperingen de integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving te voorkomen of op zijn minst te bemoeilijken.

Terrorisme in zijn vele Europese en buiten-Europese verschijningsvormen bleef een relatief grote inzet van mensen en middelen eisen, terwijl ook spionage, zij het niet meer alleen vanuit het voormalige communistisch geregeerde Oost-Europa, een *fact of life* bleef. Interessant in dit verband is de uitwijzing van twee Surinaamse diplomaten omdat zij zich "als medewerkers van de Surinaamse inlichtingendienst regelmatig aan ongewenste activiteiten schuldig hadden gemaakt".

<sup>129</sup> verslag MT 2 juli 1996

Daarnaast bleef de dienst met argusogen bezien of en in hoeverre de inlichtingendiensten van het nieuwe Rusland in Nederland nog activiteiten ontplooiden. Het tegengaan van proliferatie van massavernietigingswapens kreeg een hoge prioriteit, waarbij de activiteiten op dat gebied van landen als Irak, Iran, Pakistan en Libië grote aandacht kregen.<sup>130</sup>

Aldus gereorganiseerd en nader gereorganiseerd is de BVD aan het begin van de 21e eeuw in afwachting van de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten die naar verwachting de inlichtingentaak buitenland als BVD-taak zal bevestigen. Dat zal een wijziging in de naam van de dienst met zich meebrengen. Na meer dan een halve eeuw zal de 'oude' Binnenlandse Veiligheidsdienst dan Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) gaan heten.

## RAPPORTAGE

Zoals dat ook bij de 'oude dienst' het geval was, gaven de verschillende vormen van externe rapportage een tamelijk goed beeld van de onderwerpen en fenomenen waarmee de 'nieuwe dienst' zich bezig hield. In de *newspeak* van de BVD van de jaren negentig heetten die onderwerpen en fenomenen: de mogelijke aantastingen van de vitale belangen. Naast Maand- en Kwartaalberichten produceerde de dienst in 1990 een aantal rapporten over speciale onderwerpen waarin dat soort risico's worden behandeld, bijvoorbeeld computermisbruik, Sikh-terrorisme, proliferatie van wapensystemen, gewelddadig activisme tegen Apartheid (RaRa).

Over de optimale vorm waarin de BVD-producten naar buiten gebracht konden worden bleef intern discussie bestaan. In het laatste Kwartaalbericht van 1991 was een inlegvel bijgevoegd waarin werd medegedeeld dat dit het laatste kwartaalbericht was, en dat ook de maandberichten in de komende maanden niet of onregelmatig zouden verschijnen. De reden daarvan was, dat er binnen de dienst gezocht werd naar mogelijke verbeteringen van vorm en inhoud van de externe rapportage. Voor dat doel waren zelfs externe deskundigen ingeschakeld die onderzoek deden bij een aantal geselecteerde afnemers van de BVD-rapportages.<sup>131</sup>

<sup>130</sup> Jaarverslagen BVD 1991 en volgende

<sup>131</sup> Kwartaalbericht 4e kwartaal 1991



Over vorm en inhoud van de externe rapportage van de dienst werd nauw overleg gepleegd met de directie communicatie van het 'moeder-departement' Binnenlandse Zaken. Het hoofd van de dienst achtte het van essentieel belang dat de BVD onderdeel is van het departement en dat dus de externe presentatie van de dienst geschiedde door of onder regie van de directie communicatie. Het was dan ook in nauwe samenwerking met deze directie dat de BVD in 1992 het eerste publieke *Jaarverslag* uitbracht, een novum voor Nederland. In dit verslag, met een voorwoord van de minister van Binnenlandse Zaken drs C. I. Dales, werden niet alleen de nieuwe organisatorische uitgangspunten samengevat, maar werden ook globaal de taakvelden van de dienst aangegeven, tesamen met de door de dienst terzake verrichte activiteiten.

Speciaal voor de inlichtingendiensten van de politie, altijd een belangrijke relatie van de dienst, begon de BVD in 1997 met het uitgeven van een *Nieuwsbrief Hermandad* — dit ter vervanging van de Maandoverzichten waarvan de uitgave was stopgezet. De soms wat breedvoerige 'regeringsbrieven' werden op termijn opgevolgd door meer zakelijke ad hoc-rapportages en door ambtsberichten op basis waarvan politie en Justitie opsporing en vervolging van strafbare feiten konden starten.

Een laatste innovatie op het gebied van de externe communicatie was het verschijnen van de BVD op de website van Binnenlandse Zaken. In september 1997 waren daar te vinden het Jaarverslag 1996, de brochure 'Zicht op de BVD' en het rapport 'Proliferatie van massavernietigingswapens'.<sup>132</sup>

## RELATIES (NATIONAAL)

Zoals hierboven al was gebleken op het gebied van de externe communicatie, was het nauwer aanhalen van de banden met het 'moeder-departement' bewust beleid van de minister en van het hoofd van de dienst. In die context kreeg laatstgenoemde zitting in de Bestuursraad van Binnenlandse Zaken, het college van directeuren-generaal dat eenmaal per week vergadert onder leiding van de secretaris-generaal.

Behalve de geïntensiveerde relaties met (onderdelen van) het eigen departement onderhield en zo mogelijk verbeterde de dienst de van oudsher bestaande relaties, zoals die met Justitie, de politie en de 'zusterdiensten' Inlichtingendienst Buitenland (IDB) en Militaire Inlich-

<sup>132</sup> Verslag MT 30 september 1997

tingendienst (MID). De relatie met de politie, die traditioneel te lijden had gehad van het feit dat er twee politie-ministeries waren, werd beter toen Binnenlandse Zaken het enige politiedepartement was geworden en de politie in regio's werd opgedeeld. Per regio sloot de BVD convenanten met de desbetreffende inlichtingendiensten, de Regionale Inlichtingendiensten (RID-en). De eerste twee van die convenanten sloot de BVD in 1994 met de politieregio's Utrecht en Gelderland-Zuid.<sup>133</sup> Ook met de MID werd in 1994 een convenant betreffende de samenwerking getekend.<sup>134</sup> Met het hoofd van de IDB stelde het hoofd van de BVD eind 1989 een nota op over de samenwerking in de toekomst.<sup>135</sup> Zoals bekend strekte die toekomst zich niet verder uit dan tot 1 januari 1994 toen de IDB werd opgeheven. Voor zover dat binnen de wettelijke grenzen mogelijk was, werden de taken van de IDB overgenomen door de beide overblijvende diensten MID en BVD.

Om beter voeling te kunnen houden met de buitenwereld en het maatschappelijk draagvlak van de dienst te vergroten werd met instemming van minister Dales een Klankbordgroep samengesteld uit vertegenwoordigers van politiek, bestuur, wetenschap, religie en cultuur.<sup>136</sup> Deze Klankbordgroep is enige keren bijeen geweest, maar is na enige tijd in stilte uit het zicht verdwenen.

## RELATIES (INTERNATIONAAL)

De gevolgen van het einde van de Koude Oorlog deden zich met enige nadruk gelden in de sfeer van de internationale relaties van de BVD. De in het vorige hoofdstuk genoemde bi- en multilaterale betrekkingen bleven bestaan en werden aangevuld met — eerst nog voorzichtige — contacten met landen van het voormalige Warschau Pact. Hongarije was het eerste land dat begin december 1990 vanuit Nederland werd bezocht door de minister van Binnenlandse Zaken, vergezeld door de directeur Staatsveiligheid van de Binnenlandse Veiligheidsdienst.<sup>137</sup> Daarna werden in de eerste helft van de jaren negentig in rap tempo contacten gelegd met de diensten van andere Midden-c.q. Oost-Europese landen. Ook en vooral omdat minister Dales daaraan grote waarde hechtte speelde de BVD een initiërende en faciliterende

<sup>133</sup> Verslag MT 1 maart 1994

<sup>134</sup> Verslag MT 22 maart 1994

<sup>135</sup> Aurora 19 september 1989

<sup>136</sup> Verslag MT 15 februari 1992

<sup>137</sup> Verslag MT 19 november 1990

rol bij het tot elkaar brengen van deze diensten in de Midden-Europa Conferentie (MEC). De boodschap van de BVD daarbij was, dat het in een democratisch land mogelijk is, een veiligheidsdienst democratisch te legitimeren en te controleren.<sup>138</sup>

Behalve dat de relatiekring van de dienst hierdoor een aanzienlijke uitbreiding onderging, was de nieuwe post-Koude-Oorlog-situatie voor de BVD aanleiding de internationale relaties op een meer structurele basis te gaan onderhouden. Daartoe kwamen er enkele Inlichtingen-officiëren Buitenlandse Relaties (IBR) die de diensten van de Europese nabuurlanden (ruim genomen) stelselmatig zouden gaan bezoeken. Een echt novum voor de BVD was het accrediteren van liaison-medewerkers in enkele strategisch geachte hoofdsteden: Washington, Singapore, Amman, Caracas en als (voorlopig?) laatste Moskou. Aan het eind van de twintigste eeuw is informatiebeveiliging een steeds dringender noodzaak gebleken. Internationaal overleg daarover vindt plaats in het zogenaamde G5-overleg, waaraan behalve Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Zweden ook Nederland deelneemt. De Nederlandse delegatie wordt voorgezeten door de BVD. Belangrijk onderwerp van bespreking in dit forum is de ontwikkeling op het gebied van de cryptografie.<sup>139</sup>

Aan het begin van de 21e eeuw beschikt de BVD wereldwijd over een relatienetwerk waarin meer dan honderd inlichtingen- en veiligheidsdiensten een plaats hebben — sommige uiteraard wat nadrukkelijker dan andere.

## COÖRDINATIE

Toeval of niet, na het einde van de Koude Oorlog ging de functie van coördinator van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten over in niet-militaire handen. Na de drie gepensioneerde vice-admiraals Kist, Bos en Kruimink en de gepensioneerde generaal-majoor Alkemade was het per 1 januari 1991 de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken die deze functie ging bekleden. Nu viel er na het inwerkingtreden van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten ook niet zoveel meer te coördineren. Deze wet bepaalde immers dat er in plaats van de drie afzonderlijke militaire inlichtingendiensten voortaan één militaire inlichtingendienst zou zijn. Na de opheffing van

<sup>138</sup> zie bijv. Jaarverslag BVD 1994, blz. 51

<sup>139</sup> Jaarverslag BVD 1999, 77

de IDB per 1 januari 1994 bleven nog slechts de MID en de BVD over. Aan de andere kant zou men in het overnemen van de coördinatorfunctie door de hoogste ambtenaar van Algemene Zaken een indicatie kunnen zien van het toegenomen gewicht van dit departement, ook op het gebied van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Sinds de instelling van het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN) bekleedden de opeenvolgende coördinatoren het voorzitterschap van dit college. Het heeft een coördinerende taak en moet de samenwerking tussen de diensten bevorderen. In het CVIN hebben verder zitting het hoofd van de BVD en de directeur van de MID, aangevuld met vertegenwoordigers van Buitenlandse Zaken en Justitie. In voorkomende gevallen worden vertegenwoordigers van andere departementen uitgenodigd aan de besprekingen deel te nemen. In 1999 waren dat bijvoorbeeld Economische Zaken, Financiën en Verkeer en Waterstaat.

Het CVIN is ook het ambtelijk voorportaal van de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (MICIV) — zie hieronder. Ter voorbereiding van de MICIV-vergaderingen kwam het CVIN bijeen tezamen met de secretarissen-generaal van de in de MICIV vertegenwoordigde departementen, het zogenaamde CVIN-plus.<sup>140</sup>

## POLITIEKE STURING

Sinds 1949 is de minister van Binnenlandse Zaken (en Koninkrijksrelaties) politiek verantwoordelijk voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Hij is degene die vaststelt waarmee de dienst zich moet bezighouden. Het hoofd van de dienst houdt de minister op de hoogte van de gang van zaken door middel van maandelijkse beleidsbesprekingen en door een tweemaandelijks rapportage over de voornaamste activiteiten van de dienst — in zekere zin een opvolger van het vroegere Panorama.

De minister heeft qualita qua zitting in de hierboven al even genoemde MICIV. Dit college bepaalt het algemeen beleid en coördineert op het hoogste politieke niveau de inzet en activiteiten van MID en BVD. De MICIV wordt voorgezeten door de minister-president. Verder maken de ministers van Defensie, Buitenlandse Zaken, Justitie, Financiën, Economische Zaken en Verkeer en Waterstaat er deel van uit.

<sup>140</sup> Jaarverslag BVD 1999, 94

## CONTROLE

Sinds in 1952 de Commissie voor de BVD werd ingesteld is de parlementaire controle op het doen en laten van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten in niet geringe mate geïntensiveerd. In de vorige hoofdstukken is daaraan al aandacht besteed. De Tweede Kamercommissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, bestaande uit de voorzitters van de vier grootste fracties, wordt sinds het einde van de jaren tachtig gevraagd en ongevraagd op de hoogte gehouden van alle relevante ontwikkelingen op het gebied van de binnenlandse veiligheid. Deze commissie brengt een jaarverslag uit, dat in de Kamer besproken wordt. Daarnaast brengt ook de BVD zelf een jaarverslag uit, dat eveneens voorwerp van parlementaire discussie kan zijn. In dit jaarverslag doet de dienst vooral mededeling van de onderwerpen die in de verslagperiode de aandacht van de dienst hebben geëist. Een geheime versie van dit jaarverslag gaat naar de minister van BZK en naar de commissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Door de genoemde ontwikkelingen heeft deze commissie zich in de loop van de jaren ontwikkeld van een klachteninstantie tot een effectieve politieke controle-instantie, terwijl ook de Kamer als geheel zich geleidelijk aan meer inhoudelijk met het beleid ten aanzien van de BVD is gaan bezig houden.

Voor klachten over het doen en/of laten van de BVD kan de burger zich wenden tot de Nationale ombudsman of, wanneer het gaat om klachten met betrekking tot veiligheidsonderzoeken, gebruik maken van de in de Algemene Wet Bestuursrecht voorziene klacht- en beroepsprocedure.

De Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB) tenslotte biedt, zij het in beperkte mate, de mogelijkheid het handelen van de BVD in het verleden nader te bezien. In elk geval is het mogelijk dat burgers hun eigen dossier — indien aanwezig — ter inzage krijgen, zij het ontdaan van aanwijzingen omtrent bronnen, werkwijze en actueel kennisniveau van de dienst. Wanneer de thans in behandeling zijnde nieuwe Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten in werking zal treden, zal de WOB niet langer van toepassing zijn op de BVD. De regeling die daarvoor in de plaats komt zal inhoudelijk echter niet of nauwelijks afwijken van de thans nog geldende WOB.<sup>141</sup>

<sup>141</sup> Jaarverslagen BVD 1991-1999

## DE HOOFDEN VAN DE DIENST VANAF 1945

|                                  |                         |        |
|----------------------------------|-------------------------|--------|
| Mr. L. Einthoven                 | 29.05.1945 - 31.12.1945 | (BNV)  |
| Mr. L. Einthoven                 | 09.04.1946 - 08.08.1949 | (CVD)  |
| Mr. L. Einthoven                 | 08.08.1949 - 31.03.1961 | BVD    |
| Mr. J. S. Sinninghe Damsté       | 01.04.1961 - 15.09.1967 |        |
| Drs. A. Kuipers                  | 16.09.1967 - 01.02.1977 |        |
| Mr. P. de Haan                   | 01.02.1977 - 31.01.1986 |        |
| A. Blom                          | 01.02.1986 - 31.01.1989 |        |
| Mr. A. W. H. Docters van Leeuwen | 01.02.1989 - 31.12.1994 |        |
| Mr. A. Kievits (wnd)             | 01.01.1995 - 31.10.1995 |        |
| N. Buis                          | 01.11.1995 - 01.04.1997 |        |
| A. Koerten (wnd)                 | 01.04.1997 - 01.09.1997 |        |
| S. J. van Hulst                  | 01.09.1997 - 29.05.2002 | (BVD)  |
| S. J. van Hulst                  | 29.05.2002 -            | (AIVD) |

## **INHOUDSOPGAVE**

|                                                                                |            |
|--------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Inleiding</b>                                                               | <b>5</b>   |
| <b>I Bureau voor Nationale Veiligheid<br/>(29 mei 1945 - 31 december 1946)</b> | <b>7</b>   |
| <b>II Centrale Veiligheidsdienst (9 april 1946 - 8 augustus 1949)</b>          | <b>21</b>  |
| <b>III Binnenlandse Veiligheidsdienst (8 augustus 1949 - 1965)</b>             | <b>33</b>  |
| <b>IV Binnenlandse Veiligheidsdienst (1965 - 1989)</b>                         | <b>57</b>  |
| <b>V Binnenlandse Veiligheidsdienst (1989 - 2002)</b>                          | <b>99</b>  |
| <b>De Hoofden van de Dienst</b>                                                | <b>115</b> |